

وارلیق

تۆرکجه - فارسجا معاریف درگیسی
فصلنامه فرهنگی ترکی - فارسی

۲۷- جی ایل، پاییز و قیش ۱۳۸۴، سایه ۱۳۸-۱۳۹
سال بیست و هفتم، پاییز و زمستان ۱۳۸۴، شماره ۱۳۸-۱۳۹

Prof. Məhəmməd Əli Fərzanə
1302-1384

فرزانه : خزل اولموش وجودومو آذربایجانا، تبریزه تاپشیرین

❖ دکتور فرزانه نین اولومو مناسبتیله ❖ همسرم م. ع. فرزانه... ❖ بیزیم آذربایجانین... ❖ فرزانه ایله سون
❖ کوروشوم ❖ قره باغ در دوره ایلکانیان ❖ مشروطیت دونمی آذربایجانیندا... ❖ غزل سرای خردگرا
❖ سیری در تکوین لغت ❖ یاخته همان اخته است ❖ هر بویوک دو عاین خزینه سیندن ❖ و.....

ISSN 10237186

وارلیق - پاییز و قیش ۱۳۸۴ - سایه ۱۳۸ - ۱۳۹

صمد وورغون ۱۲۸۵ - ۱۳۳۵

ایچینده کیلر :

- ۳ دوکتور فرزانه نین اؤلومو مناسبتیله / دوکتور جواد هیئت
- ۶ همسر م.ع. فرزانه آنگونه که با او زیستم / اختر بدوستانی
- ۸ بیزیم آذربایجانین دوستلاری و عزیزلی / دوکتور رضا براهنی
- ۱۱ رحمت لیک دوکتور فرزانه ایله سون گؤروشوم / دوکتور میر هدایت حصاری
- ۱۶ ساپ تک چرخ دولاندی / یوسف قوسی
- ۱۸ حسین جاوید ۱۲۳ یاشیندا / دوکتور جواد هیئت
- ۲۱ قرهباغ در دوران ایلکانیان و چوپانیان / صمد سردارنیا
- ۳۰ مشروطیت دؤنمی آذربایجانیندا... / محمد رضا هیئت
- ۵۰ بیگانه ای در وطن / دوکتور ابواز طه
- ۶۱ حاج مهدی شکوهی / دوکتور عزیز محسنی
- ۶۵ سیری در تکوین لغت / ابراهیم رفرف
- ۷۹ یاخته همان اخته است / اسماعیل هادی
- ۸۴ شعریم / سؤنمز
- ۸۵ خیال اوچورومو / علیرضا تیانی خیابانی
- ۸۷ سربست لیریک غزل / ح.م. آغباش
- ۹۰ غزل سرای خردگرا / دوکتور محمد زاده صدیق
- ۱۰۲ هر بؤیوک دؤهانین خزینه سیندن ساده بیر اینجی / جوانشیر وکیل اوف
- ۱۱۵ صمد وورغونون شعرینده آذربایجان قادینی / ائل اوغلو
- ۱۱۹ ایکی شعر صمد وورغوندان (چاپ اولمامیش)
- ۱۲۰ یئنی چیخان کیتابلار / دوکتور عزیز محسنی
- ۱۳۴ سون سؤز / اکبر آزاد
- ۱۳۶ ایگیری می یانوار آذربایجانین قانلی صحیفه سی

۲۷ - جی ایل ، پائیز و قیش ۱۳۸۴ ، سایب ۱۳۸ - ۱۳۹
سال بیست و هفتم - پائیز و زمستان ۱۳۸۴ ، شماره ۱۳۸ - ۱۳۹

وارلیق - تورکجه - فارسجا معاریف درگیسی

وارلیق - مجله فرهنگی ، ادبی ، هنری به زبان ترکی و فارسی

شماره امتیاز: ۸۵۳۸

صاحب امتیاز و مدیر مسئول: دکتر جواد هیئت

تایپ و صفحه بندی: ماوی چیچکلر ۰۹۳۲۹۳۲۷۸۳۵

چاپ کیمیا

آدرس: تهران ، شهرک قدس ، فاز ۲ ، خیابان هرمزان ، برج ۹ ، طبقه ۳ و یا

تهران ، خیابان فلسطین شمالی ، شماره ۱۵۱ ، کد پستی ۱۴۱۶۹ ۶۳۱۹۸

تلفن: ۶۶۴۶۶۳۶۶

VARLIQ - Quarterly Journal in Turkish and Persian

Chief Editor: Dr. Javad Heyat

3rd fl., Tower 9, Hormozan Ave., Phase 2, Shahrake Gharb or

151 Felestin Ave., Tehran, IRAN, Tel. 66466366

mail: varliqinfo@yahoo.com

ISSN 10237186

آبونه فورمو

آبونه اولماق ایسته یین عزیز وطنداشلاردان ایلیک آبونه پولونو ۳۰۰۰ تومن) آشاغیدا قنید اندیلن حسابا

یاتیریب، بانک قبضینی بو فورم ایله یاناشی وارلیقین دفترینه گوندرمه لری خواهیش اولونور:

حساب نومره سی ۲۱۶۳ (دکتر جواد هیئت)، بانک ملی، شعبه داریوش، تهران، خیابان بهار

..... آبونه نین آدی و سوی آدی

..... آدرس

..... پوست کؤدو..... تلفون نومره سی.....

وارلیق درگیسی

تهران، شهرک غرب، فاز ۲، خیابان هرمزان، برج ۹، طبقه ۳ و یا

خیابان فلسطین شمالی، شماره ۱۵۱، تلفن ۶۶۴۶۶۳۶۶

حوزمتلی آبونه چیلریمیزدن قاباقدان قالان بو رجلا رینی اؤده مه لری خواهیش اولونور.

خارجده یاشایانلار اوچون بانک حساب نومره سی :

Dr. Javad Heyat

Acc. No. 302804 - Bank Mellat Central Branch - Bank code 6352

Tehran - Iran

* دوكتور جواد هيئت

دوكتور فرزانه نين اُولومو

موناسبتيله

آذربايجانين گؤركملى عالم ، ادبيات شوناس و آراشديرىچى سى ، وارلىق درگىسى نين قۇزوجو و تمل داشلاريندان ساييلان اوستاد دوكتور محمد على فرزانه نين اولومو هامى مىزى سارسيميش و ماتمه بۇرومۇشدور. اونون ۶۰ ايلدن آرتيق عۇمرو دىلیمیزين ادبیاتیمیزين و مدنیتیمیزين دیر چلمه و چیچكلنمه سینه حصر اندیلمیشدیر. او بۇتون حیاتینى آنا دیلی و خلقی نین عشقیله یاشامیش و اونون یولوندا هر تۇرلو مبارزه و چتینلیكلره كۇيوس گرمیش و چوخ زامان آجی گونلر كئچیرمیشدیر. من شخصاً اونونلا ۳۵ - ایل دوستلوغومدا بو حقیقتین شاهدی اولموشام و اسلام انقلابی نین غلبه سیندن سونرا وئرلن نیسی دیل آزادلیغیندان فایدالاناراق اونونلا و چوخو مرحوم اولان بیر نچه آذربايجانلی آیدین دوستلاریملا بیرگه وارلىق درگی سینی یایماغا باشلامیشام. او زامان دىلیمیزی و ادبیاتیمیزی دریندن بیلنلرین سایى بارماقلارین سایى قدر آز ایدی. هم ده مرحوم فرزانه نین وارلیقلا همکارلیغی بعضی ایدنولوژی اسیرلری طرفیندن تنقید

اندیلیردی. آنجاق دوکتور فرزانه بو دندی - قۇدولارا باخما یاراق وارلیقلا یاخیندان همکار لیغینا داوام ائتدی و زامانلا حقلی اولدوغونو و بو ایش بیرلیگی نین نه قدر اصابتلی و خلقیمیزه فایدالی اولدوغونو ثبوت ائتدی. دوکتور فرزانه عینی زاماندا بؤیوک بیر فولکلور آراشدیریجیسی هم ده ناشری اولموشدور. اونون فولکلوروموز ساحه سینده گۇردؤیو ایشلر و یاینلادیغی اثرلر زنگین فولکلور خزینه میزین ابدی لشمه سینه یاردیم ائتمیش و گنجلریمیزه بؤیوک بیر ادبی میراثا چئویریلیمیشدیر.

دوکتور فرزانه فارس دیلی و ادبیاتی ساحه سینده داھی اوستاد ایدی. او اوژون ایللر فارس دیلی و ادبیاتی نین موعلمی اولموشدور. اونون فارسجا نثری ایراندا موعاصر نثریمیزین ان گؤزل و پارلاق نمونه لریندن دیر. او ایران موعاصر ادبی سیمالاری نین بیرینجی سیراسیندا دورماقدادیر.

تاسف کی بوتون بو بیلگ و فضیلتلرینه باخمایاراق فرزانه نین حیاتی همیشه چتینلیکله کئچمیشدیر. او هئچ بیر زمان لایق اولدوغو کیمی ذیرلندیریلمه میش و رفاه ایچینده یاشامامیشدیر ، آنجاق بوتون بو چتینلیکلره و محرومیتلره کؤیوس گرمیش ، دابانمیش و قناعتله ، مستقیل بیر انسان کیمی شرفلی بیر حیات یاشامیشدیر.

بو گون اونون جسمی آرامیزدان آیریلیمیش و آنا تورپاغیمیزا قووشماغا گۆن گۆزله مکده دیر. اما اونون اونجا روحو و عزیز خاطیره سی آرامیزدا ، باشیمیزین اؤستونده و اؤرکلریمیزه دیر. بیز بو بؤیوک اینسانی خلقی نین ووزغونو و مدنیتیمیزین بؤیوک کنشیکچی سی نین خاطیره سیننی هر زمان قلبیمیزده یاشاداجاق و آدینی دیلر ازبری ائدجه بیک ، هم ده زمانه میزین اونون حقینده وفاسیزلیغی و کم ایلتفاتلیغی نی اؤز محبت و وفامیزلا عوض ائده جه بیک. اونون آدی ادبیات تاریخینده قیزیل مرکبله یازیلجاق و گنجلریمیزه الهام و فیض قایناغی اولاجاقدیر.

من ایکی ایدان بری لوس آنجلس ده معالجه ایله مشغول اولدوغوم اوچون اونون یاس مراسیملرینده شخصاً حاضر اولایلمه دیم. بودا منیم اؤزونتو و کدریمی ایکی کز آرتیردی ؛ آنجاق اونون یاشادیغی گوتنبرگ شهرینده آذربایجانلیلار طرفیندن توتولان یاس مراسیمینه باش ساغلیغی پیغامیمی گؤندریم و عائله سینده تلفونلا باش ساغلیغی وئردیم معالجه م بیر آی داها داوام ائده جگی اوچون تهراندا و تبریزده کی یاس مراسیملرینده داھی اشتراک ائده بیلیمه جگم. بو وسیله ایله او مرحومون عائله سینه ، عزیز قارداشی دوستوموز یوسف آقایا و وارلیق تپولوسونا و هامی هموطنلریمیزه باش ساغلیغی وئریر و اؤز درین اؤزونتو و کدرمی بیلدیریرم. اولو تاتری دان اونا رحمت و عاییله سینه ساغلیق و صبیر دیله بیرم.

لوس آنجلس. دکتور جواد هیئت

انا لله و انا اليه راجعون

باش ساغليغي

عزيز هموطنلريم، سئوملى سۇيداشلاريم

آذربايجانين گۇركملى عالم و اديبى، واريق درگيسى نين قوروجو و يازيچيلار هيئتى نين ذيرلى عضو ، عزيز دوستوم و همكاريم دكتور محمد على فرزانه ۶۰ ايل آذربايجان مدنيتينه، ديل و ادبياتينا ووزغونجاسينا خدمت ائلهديكن سونرا غربتده (گوتنبرگ) اوزرك خسته ليگيندن تانرى نين رحمتينه قوووشموشدور. اونون اولومو هامى آذربايجانلilarا خصوصيله واريق توپلوسونا و گنجلريميزه بۇيوك اينگى و عوض انديلمز بير ضايعهدير.

دكتور فرزانه نين آدى و عزيز خاطيرهسى مدنيت تاريخيميزده هميشه قالاجاق و گنجلريميز و گلهجك نسيللر اونون اثرلريندن و حياتيندان الهام و فيض آلاجاقلار. اولو تانرى دان اونا رحمت و عزيز و محترم عاييله سينه و واريق توپلوسونا و اونو تانييان و سنونلره باش ساغليغي وثرير و صبر ديله بيرم.

واريق توپلوسو طرفيندن.

دكتور جواد هيئت. لوس آنجلس ۲۸ دى ۱۳۸۴

حۇرمتملى دوكتور هيئت جنابلارينا

واريق درگيسى نين قوروجوسو و كئشيكچيسى. حۇرمتملى دوكتور هيئت جنابلارى من اختر بدوستانى اوستاد فرزانه نين حيات يولداشى اوز نوبه مده اوستاد فرزانه نين دو تيادان كۇچمه سيىنى جنابنيزا و بوتون واريق درگيسى نين تحريريه هيئتينه و آذربايجانين مدنيتى و فرهنگى ساحه سينده چاليشانلارا باش ساغليغي وثرير تانرى دان سيزه و اوستادين قلمداشلارينا اوزون عۇمور و جان ساغليغي ديله بيرم.

اوستاد فرزانه نين حيات يولداشى

اختر بدوستانى

همسر م.ع. فرزانه آنگونه که من با او زیستم

* اختر بدوستانی

آشنائی‌ام با عزیزم فرزانه به قبل از تشکیل خانواده دادم با او مربوط می‌گردد. در شهر نبریز دو دودمان‌مان یعنی فرزانه‌ها و بدوستانی‌ها با یکدیگر همجواری و آشنایی دیرینه داشتند. این آشنایی با عروس شدن خواهرم و

پیوستن او به خانواده فرزانه‌ها محکم‌تر گردید!

بدین ترتیب با عروسی خواهرم دو خانواده کثیرالاولاد بیش از پیش به یکدیگر مربوط گشتند. با این همه من هیچ شناختی از چگونگی گذران زندگی و نحوه لحظات روزمره یک نویسنده نداشتیم. همین قدر می‌دانستم که آقای فرزانه ، کار تحقیق می‌کند ، می‌خواند و می‌نویسد ، تا اینکه برای اولین بار در حبات مشترک خودم با او به چگونگی این همه امور دست یافتیم.

دریافتم پیوند و همراهی‌ام با فرزانه‌ای چون فرزانه به یک سکوت ، آرامش ، سادگی زندگی و بودن هر چیز در جای خود و نظمی موزون ، بویژه در خانه به همسر در کارهایش یاری می‌رساند و من از ابتداء چنین کردم و یاور کارهایش شدم.

با موقعیتی که فرزانه در جامعه با آثارش و روابطش خلق می‌کرد. خانه ما با آمد و شد همراه بود. من هیچ مشکلی با این رفت و آمدها نداشتیم. یقین می‌دانید کی این دشواری‌ها آغاز شد؟ با چشم گشودن بچه‌ها به زندگی، پاسخگویی به نیازهای آنها و رسیدگی به همه امور را دشوار می‌نمود. با این همه فرزندانمان با کوشش مشترک‌مان بزرگ و بزرگتر شدند. می‌خواهم واقعیتی را بیان کنم : فرزانه معلم ، نه تنها دو بچه خود ، بلکه هر اثر خود را مانند یک فرزندش دوست می‌داشت.

وقتی از او می‌پرسیدی صاحب چند بچه‌ای؟ او با در نظر گرفتن خلق آثارش می‌گفت: ما مثلاً ۱۵، ۱۷، ۲۰، ۲۵، بچه داریم. بدین ترتیب مرا نیز در خلق آثارش سهیم می‌کرد و این برای من غرور آفرین بود. و بدین ترتیب همواره فرزانه من، تمام نوشته‌های خود را بچه‌های معنوی خویش معرفی می‌کرد.

باگذشت زمان من نیز با دیدن تلاشهای شبانه روزی او ، برآستی هم ، این همه آثار را به مانند بچه‌های معنوی خودمان می‌دیدم. به آنها بیش از پیش احساس نزدیکی و شوق می‌کردم و همین علاقمندی مرا در

یاری و کمک رسانی در کارها به فرزانه تشویق می‌کرد. هر اندازه که فرزندان مان بزرگتر می‌شدند، یاری ام به فرزانه بیشتر می‌شد. من از همان ایام تا آخرین روزهای زندگی در کنار او و در خلق آثارش، جزء اولین خوانندگان یک یک آنها بودم. می‌توانم بگویم: با دده قورقود استاد، روزان و شبانم را گذراندم. بایاتی‌هایش مرا در سرایش قصه‌های همواره زندگی با زندگی مردمان پیرامونم پیوند می‌داد و من با آنها هم‌نوائی می‌کردم. خلاصه اینکه ما در زندگی‌مان به یاری یکدیگر در کارهای نوشتن نیز به هم یاری می‌رساندیم. زندگی‌مان فوق‌العاده ساده می‌گذشت و من غمی جز بیماری و کهولت ایام او، با خود نداشتم.

از فرزندانم پسرمان دانشگاه را به پایان برده و به زندگی مستقل خویش مشغول و خلق و خوی پدر فرزانه‌اش را بکمال نشان دارد. دخترم نیز بارور گردید. درسش را به پایان برد و تشکیل زندگی داد و امروز در دانشگاه یزد تدریس می‌کند.

همین جا باید از فرزندانم یاد کنم که با بزرگ شدن خود و شناخت به موقعیت اجتماعی پدرشان و دیدن آن همه آثار در تمامی این سالها و بویژه طی سالهایی که ما ناگزیر به ترک آنان شدیم همه آثار خلق شده و چاپ نشده پدرشان را تو گویی در سینه‌های خود فشردند و حفظ کردند.

البته این مختصر، تصویر همه زندگی مشترک ما نیست. بلکه خط سیری کوتاه از آشنایی‌ام با او، شناختن فرزانه، همراه گشتن با آدمی چون فرزانه معلم که سختی‌های بی‌شماری را در زندگی پشت سر گذاشت، بودن با شادی‌ها و لحظات آندوه او در غم بیکران ملت‌اش و تلاشش در راه‌هایی آنها، همواره مرا با او یار می‌نمود.

از دست دادن او چون کوهی بر دلم سنگینی می‌کند. ولی حضور این همه انسانهای شریف و باورمند به زندگی، آزادی، برابری و عدالت اجتماعی و مدافع هویت فرهنگی، زبان، نیک سرشتی انسان که فرزانه تمامی لحظات زندگی‌اش را در راه باروری آن گذاشته بود و جان شیرین‌اش را بر سر آن نهاد، مرا با او همراه می‌گرداند.

همه آرزویم در گشایش دنباله‌گیری کارهای چاپ شده و نشده‌اش و رساندنش به دست مشتاقان آثار فرزانه و به پاداشتن دیگر باره و هر ساله یادواره‌ی این انسان فرهیخته در داخل و خارج کشور و میان مردمش می‌باشد.

من اختر بدوستانی منت‌گذار این همه سپاس شما دوستان و یارانی هستم که از انگلیس، آلمان، فرانسه، استکهلم، و شهرهای دور و نزدیک خودتان را به ما و فرزانه‌تان رساندید. سپاسگزار شماها و قدم‌هایتان هستم.

هرگز نمیرد آنکه دلش زنده شد به عشق

ثبت است در جریده‌ی عالم دوام ما

بیزیم آذربایجانین

دوستلاری و عزیزلری

اون بیر اون یکی ایل قاباق بؤیوک اوستادلارین یانیندا، پروفئسور محمد زاده، دوکتور هیئت و آدی هر زامان یاشایاجاق اولان اوستاد فرزانه ایله بیرلیکده باکی سفرینده، اوستاد فرزانه‌نین طیارده بورنوندان قان آچیلدی و او گۆزهل شهرده قالدیفیمیز مدتده او مریضخانادا ایدی. مخصوصا طیاره‌ده اوچارکن هامیمیز قورخموشدوق. ظن ائله‌بیرم پروفئسور محمدزاده ایدی یاواشجان دندی کی اوستاد شهریار فرزانه‌یه غریبه بیر علاقه‌سی وار ایدی. ائله کی، دئییردی: «فرزانه‌نین حضورو منه توختاخلیق وئریر و فیکیریم دینجلیر.»

بیر دفعه او غریبه حاللارین بیرینده کی، بعضی واختلار اوستاد شهریارا ال وئردی دندی: فرزانه‌یه اوزون عؤمور آرزو ائله‌بیرم، اما یادینیزدا قالسین منی هاردا توپراغا وئرسه‌نیز فرزانه‌نی ده اؤلندن سونرا منیم یانیما گتیرین. اونون دا منیم کیمی آنا غیرتی وار و آذربایجان دلی، ادبیاتی و کولتورونون تاپسیز اوستادی دیر، عینی زاماندا فارس دیلینی ده بو دیله یازان بؤیوک اوستادلار کیمی یازار.

برلین سفرینده اوستاد فرزانه ایله بیرلیکده آذربایجان آیدینلاری ایله بیر یئرده ایدیک. اوندان سوروشدوم کی، شهریارین بو سؤزونو ائشیدیبیدیر. دئدی، ائشیدیمیشم، اما اولوم بو اقبالی منیم اختیاریمایا قویاجاقمی دیر: دئییرلر توپراق چکر گتیرر.

او ایکی تایی سیزین کی، هر ایکیسینده ده آنا غیرتی وار ایدی، روحلاری شاد اولسون کی، توپراغی‌نین عزیز و عطیرلی اییی، دیرینی و اولونو، هر ایکی‌سینی ده بوتون غربت یوللاردان او طرقلره چکیر. بو غریبی او عزیزین یانیندا توپراغا وئیریک.

رضا براهنی - بهمن‌نین بئشی ۱۳۸۴ - تورنتو غربتینده، کانادا

فرزانه سونسوزلارا قاتیلدی

آیاغا قالخیب یولا دوشوروک!

بؤیوک اوستادیمیز، باشدان باشا متانت و ادب اولان او قیزیل اوزلو قوجا، آذربایجانیمیزین ایکی اینقلابی‌نین بالاسی، آنا دلی‌نین آیاغیندا دایانماغین و درلی آنالاریمیزین ادببندن قاینایان او اوسطوره ، یئرلی ادبه بئل باغلامیش گؤزل دانشان آغیللی او نبی، آذربایجانیمیزین تورکجه دلی‌نین قیفیلی‌نی آچان ،

او ستار، شیخ محمد، تقی رفعت و سید جعفریمیزین یولونو توتان، او فرزانهلردن فرزانهراق اولان فرزانهمیز ، او یوخسوللوغون باغریندان بیتن آنا دیلیمیزین تاجینی باشیمیزا قویان، سونسوزلوغا و سونسوزلارا قاتیلدی.

بو ماتم بیر ملتین قلبینه چۆكموش. آذربایجانین هر یئرینده، دونانین هر طرفینده اولان آذربایجانلیلار یاسلی قالمیش. قلمی نی اؤز قانینا ووروب یازدی. زوربالارین زور ظولمونه قارشى آیلمهین اما کوچه بازار اوشاق و آنا دیلی قارشیسیندا اللری سینهسی اوسته دوران.

غبطه اویانديران متواضع بیر کیشی، سونسوز سخاوتی اولان بیر عالیم، بهرنگی، ساعدی و منیم و اونلار آنا دیلیمیزه ماتم قالمیش اوشاقلارین اوستادی. بؤیوک قارداش کی آذربایجان، آدینین کؤلگهسینه فخر ائدیر.

اوستاد فرزانه

بیر دیلین هم آتا و هم آناسی،

هر ایکسی سی.

آدینین قارشیسیندا باش اییریک. اونون بؤیوک قلبی یانیندا قلب لریمیزی توپراغا وئریرک. اوندان گوج الیریق. رسالتینی چیگنیمیزه آلیب یولا دوشوروک. فرزانهلردن بیر ملت دوزلدیریک. چیچک اوزونو اؤپوروک. اونونلا وداعلاشمیریق، دالیسینجا یولا دوشوروک. دوداغیمیزدا اونون آزادهلیک الیفاسی ایله. یوخسوللوق اونون بئشیگی ایدی. اؤلومونده میلّت آدیندا بیر ثروتی وار ایدی. چیچک اوزونو یئنی دن اؤپوروک، آیاغا قالخیب یولا دوشوروک.

رضا براهنی ۲۰۰۶ - ژانویه - ۱۹

تورنتو

اعلام تأثر

استاد محمد علی فرزانه (م.ع. فرزانه)

از فرزندگان آذربایجان ایران درگذشت!

استاد محمد علی فرزانه روز سه‌شنبه ۲۷ دی ۸۴ (۱۷ ژانویه ۲۰۰۶) در شهر گوتنبرگ (سوئد) در بیمارستان شهر جان باخت.

استاد فرزانه متولد ۱۳۰۲ در تبریز است و در سالهای اخیر در شهر گوتنبرگ (سوئد) با همسر همیشه همراهش (اختر خانم بدوستانی) بدور از فرزندانش می‌زیست.

استاد با نام‌های (م.ع. فرزانه) و (م.ع. قوسی) بر پای کتاب‌ها و نوشته‌های پرشمار خود امضاء می‌گذاشت. استاد فرزانه عمر پرتلاش خود را صرف مقابله با ستم ملی و احقاق حق ملت‌های تحت ستم در ایران خاصه خلق آذربایجان نمود! کاوش‌های همه جانبه‌اش بر سر زبان و ادبیات ترکی آذربایجانی، دستور زبان ترکی، بایاتیلار، دهه قورقود، ملانصرالدین و انتشارصدها مقاله در مجلات ترکی زبان و فارسی در امر دفاع از موجودیت فرهنگ و اعتلای زبان و آموزش آن از فرزانه چهره‌ای جاودان در ادبیات ملت‌ها باقی گذاشته است. استاد فرزانه، همواره به آزادی، عدالت، دمکراسی و سوسیالیسم و تفکیک ناپذیری این همه از یکدیگر و در راه بهسازی جهان انسانی باوری عمیق داشت.

استاد فرزانه در هر شرایطی حتی در سالهای دشوار کهولت، زبان فرو خفته مردم خود بود و در تدارک تجمعات فرهنگی - اجتماعی و رادیوی آذری زبان که با همیاری همسر گران جانش و یاران آذری، محفل جاندار فرهنگی و اجتماعی شب‌های شنبه شهر گوتنبرگ آذری زبانان را بدور از هیجانات جاری در جنبش ملی ترکان آذری در این شهر، سامان داده بود!

استاد محمد علی فرزانه، به دفعات دعوت مرکز فرهنگی اندیشه را برای شرکت در میزگردها، مناظرها، سخنرانیها و جلسات گرامیداشت یاد صمدبهرنگی و صفرخان قهرمانیان پذیرفت و در این نشست‌ها حضوری موثر داشت. فرهنگسرای اندیشه - گوتنبرگ چون شما به سوگ نشسته چرا که یکی از یاران فرزانه خود را از دست داده است. ما نیز غم از دست دادن استاد فرزانه را به همسر، فرزندان، برادران ارجمند و خانواده بزرگ استاد و همه پیشماران جنبش ملی ایران و باورمندان به آزادی، برابری و عدالت اجتماعی اعلام و خود را به همراه شما در غم از دست دادن استاد محمد علی فرزانه سهیم می‌شناسیم!

هئیت مسئولین فرهنگسرای اندیشه - گوتنبرگ (سوئد)

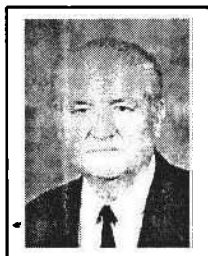
چهارشنبه ۲۸ دی ۱۳۸۴ برابر ۱۸ ژانویه ۲۰۰۶

رحمت لیک

دوکتور فرزانه

ایله

سون گؤروشوم

* دوکتور میر هدایت حصاری

کنچن شهربور آییندا من ایسونچ (سوند) ده ایدیم. اورادا « وارلیقین سسی » درگیسی طرفیندن منیم ۷۵ - ایلیگیم مۆناسبتینه آغیرلاما مجلسی توتولموشدو. رحمت لیک دوکتور محمد علی فرزانه و اونون حیات یولداسی اختر خانیم دا او یوبلیته دعوتلی ایدیلر. (اونلار ایسونچین « یوتن بۆزی » شهرینده یاشاییردیلر). یوبلین ایلك دانیشیغی دا اونا وئرلیدی. چونکو او آوروپانین هر یئرینده (ایسونچ ، آلمان ، اینگیلیس و سایر اۆلکه لرده) اولان آذربایجانلی درنکلر و گوروهارلار طرفیندن ، بۆیوک بیر عالیم و آغ ساققال و میللی بیر شخصیت کیمی تانینیب و قبول اولونموش ایدی.

او اۆز چیخیشیندا منیم بارهمده عالیمانه و صمیمانه بیر شکیلده سۆز آچدی. او گنجه نی و اونون صاباحی سی گونو بیر یرده اولدوق و او قیمتلی فورصدن ایستیفاده اندهرک هر یردن سۆز آچدیق.

اوستادین حیات یولداسی اختر خانیم دا اولدوقلاری شهرده « سهند » آدلی بیر رادیو ایستانسیاسیندا هفته ده بیر نچه ساعات آذربایجان دیلینده پروگرام حاضیرلاییب، یایاراق خالقیمیزی و دیلمیزی آوروپالیلارا تانیتدیرماغا و اورادا اولان آذربایجانلیلارلا رابیطه قورماغا چالیشیر. او منیم اثرلریمدن دؤنه - دؤنه او وئرلیشلرده ایستیفاده اتدیگینی خاطرلادیقدا ، منی ممنونیت دریا سینا غرق اتدی.

او زامان (تقریباً دؤرد آی بوندان اؤنجه) فرزانه نین نچه ایلر اورهک خسته لیگینه و قان چاتیشما لیغینا دؤچار اولدوغونا رغماً جیسمی وضعیتی و ظاهیری دورومو چوخ ریضایتلی گؤرونوردو. البته بو ساغلاملیغی قوروماق اوچون داواملی اولاراق مؤختلیف داوالار یشمه لی ایدی.

اختر خانیم ایسه اوشاغینی قوزویان آنالار کیمی ، اونا پرستارلیق اندهرک یشمگینه بنتیشیب و نظارت اندیر و داوالارینی وقتیندا وئرپ و جدیت ایله اونو مؤواظیبت اندیردی. او (فرزانه) صیرف اورهک

خسته‌لیگینه گۆره ایسونچده قالمالی اولموش ایدی. ایسونچ دؤولتی ایسه اونون ساغلاملیغینی و معیشتینی تأمین ائتمکده هئج بیر کؤمک‌لیکدن قیزیرقانبیردی.

بنله‌لیکله فرزانه‌نین وفاتی گۆزلنیلمز اولماسایدی دا ، هر حالدا تأسوفلو و کدرلی بیر ایتگی ایدی. اونون وجودو خالقیمیز اوچون بویوک بیر غنیمت ایدی. او گنجمیش نسیل ایله یئنی نسیل آراسیندا بیر کۆرپو ایدی. او قدیم علم ایله یئنی بیلگی‌لرین ییغینی ایدی. اونون قلمی شیرین و جلب ائدیجی و دانیشیق‌لاری اۆزه‌به یاتان و سۆزلری حکمتلی ایدی. او یئری دوشدوکجه اۆز خاطیره‌لریندن و تجروبه‌لریندن دانیشیب ، ذیرلی تاپشیریق‌لاری ایله گنج نسیله یول آچاردی.

او ایسونچده اولارکن ده اورهک خسته‌لیگینه باخمایاراق بیر آن بوش قالمایب ، اۆز قلمی و چیخیشلار ایله مؤختلیف درنک‌لرین و تشکیلات‌لارین ائحتراملارینی قازانمیشدی. او بوتون عؤمرونو صادق بیر آذربایجانچی کیمی، خالقیمیزین کۆلتورونه و ادبیاتینا صرف ائتدی. او آذربایجانا و اونون دیلینه و ادبیاتینا وورغون ایدی. او هئج زامان و هئج شراییطده خالقینی اونوتمادی و سون نفسینه دک قلمینی یئره قویمادی. او وارلیق درگیسی‌نین رنداکسیا عوضو ایدی اونون ذیرلی مقاله‌لری دفعه‌لرله وارلیق درگیسینده درج اولوب و اوخوجولار طرفیندن مارقلا قارشیلاناردی.

بونودا دئملی ییک کی فرزانه‌نین اصلی آدی « محمد علی قوسی » دیر. فرزانه تهرانا گلدیکدن سونرا فرزانه آدلی بیر کیتابخانه آچدی. او زماندان دا فرزانه آدی اونون اوستونده قالدی. ایندی ده اونون قارداشی یوسف آغایا و اونون کیتابخاناسینا « فرزانه » دئیلیر.

بو رسم قدیمدن ایراندا بیر ذب دیر. مثلاً گنجمیشده روزنامه‌چی‌لر روزنامه‌لری‌نین آدی ایله و مکتب‌چی‌لر مکتب‌لری‌نین آدی ایله ... مشهور اولاردیلار. نئجه کی میرزا جهانگیرخان شیرازی اۆز روزنامه‌سی‌نین آدی صور اسرافیل ایله مشهور اولدو. محمد علی‌خان تربیت اۆز کیتابخاناسی‌نین آدینا گۆره تربیت آدلاندی. یا ایراندا یئنی مکتب لرینی بانئسی اولان میرزا حسن اۆز مدرسه‌سی‌نین آدینا گۆره « رشديه » آدی ایله مشهور اولدو. یاخود رضازاده و کاظم‌زاده شفق و ایرانشهر نشریه‌لری‌نین آدی ایله تانیندیلار ...

آرتیرمالیام قوسی شۆهره‌تی‌ده اونلارین صفویه دؤرونون آدلیم شاعیری اولان قوسی تبریزی‌نین نسلیندن اولدوقلاری سببینه ایدی. اونلار قدیمدن علم و ادب صاحابی اولان بیر عایيله کیمی تانیندیلار.

دوكتور محمد علی فرزانه عۇمرونو اۆچ مۇختلیف دۇورون او یونچوسو کیمی کئچیرتدی.

بیرینچی دۇور آذربایجانین شانلی تاریخینده دۇنوش نوقطهسی کیمی تانینان بئش ایل (آز- چوخ) دوام ائندن ۲۵ - ۱۳۲۰ جی ایللر آراسی (۴۶ - ۱۹۴۱ میلادی) ایدی. بو بئش ایل ایراندا رضاخان دیکتاتورلوغو و اونون فاشیستی و آنتی تورکو سیاستلی رژیمی دنوریلدیکن سونرا ، خالقیمیز آز مۆدتده اولسا آزادلیغین دادینی آلدی. او آز زاماندا ، یاساقلانان و قازاماتدان قورتولان دیلیمیز سرعت و قودرت ایله اینکیشاف ائتدی. آنا دیلیمیز رسمیت تاپدی. دیلیمیزده نشریه لر و کیتابلار چاپ اولوب ، یایلیدی. انجمن لر(درنگلر) قورولدو. بیردن بیره گوجلو شاعیرلر و یازیچیلار تاپیلدی. دیلیمیزین نه قدر گوجلو و ایستعدالی اولدوغو آشکارا چیخدی و خالقیمیز اؤزونو تانییب و اؤزونه اینانیب و گؤتۆدۆ. او نئچه ایل عرضینده آیلدیچی بیر دوروم ظاهر اولدو. او زامان ایستی قانلی و شورلو - حاللی گنج شاعیرلر و یازیچیلار پارلاییب ، آد چیخارتدیلار. هامیدان آرتیق شعریمیزین دیلیمیزه یابانجی اولان عروض وزینندن ، اونون طبیعی و حقیقی وزنی اولان « هیجا » وزینه گنجهمیسی ایدی. عروض قایدالارینین دیلیمیزه او یغون اولماماسی قرن لرله تورک شعرینی بوغوب و اونون اینکیشافینا مانع اولموشدور. رسول رضا حاقلی اولاراق دئمیشدیر:

« عروض قانونلاری دیلیمیزه [و ادبیاتیمیزا] چوخلو زیان وورموشدور. او جومله دن چوخلو فارس و عرب کلمه لرینی دیلیمیزه کئچیرمیشدی و دیلیمیزین طبیعی فورماسینی دیش میشدیر. »

۱۳۲۰ - جی ایلدن قاباق بیزیم آذربایجاندا هیجانین نه اولدوغونو بیلمن آز ایدی اونا گۆرده عروضون محدودیتی نتیجه سینده او قالب ده تورکجه شعر دئیهن شاعیرلرین شعرینده یشنی بیر اینکیشاف اوز وئردی. بیردن - بیره شاعیرلرین سایى حددن آشدی. یوزلرجه یشنی و عین حالدا گوجلو تورکجه سولهین شاعیرلر آرابا چیخدی. بو موتلو حادثه ده او زامان قیزیل اوردو طرفیندن تیریزده نشر اولونان « وطن یولوندا » روزنامه سینی نین رولو چوخ اؤنملی ایدی. او روزنامه نی یولا سالانلار او زامان گنج یاشلاریندا اولان و سونرا اوتاین نهنگ شاعیرلری و یازیچیلاری ساییلان (سلیمان رستم - میرزه ابراهیموف ، جعفر خندان - غلام محمدلی ...) ایدلر. البته بو ایش (هیجا قالینده شعر یازماق) تقریباً ۱۵۰ - ایل بیزدن قاباق او تایدان ملا پناه واقف ، ودادی و ذاکر کیمی شاعیرلرین الی ایله عومومی لشمیشدی.

بئله لیکله (بیر میللتین عۇمرونده آز ساییلان) بئش ایلمن عرضینده چوخلو شاعیرلر و یازیچیلار مئیدانا چیخدی. رحمت لیک فرزانه ده او دؤورده یتیشلردن بیرى ایدی.

۱۳۲۵ - جى ايلين اذر آيندا اوتايا كۆچمك مجبورييتينده اولانلار يىنى موحيطده فعاليت انديب پارلاماغا مونسايب شراييط تاپدیلار و شوهرت قازايب آدلاريني ادبيات تاريخيميزده قيزيل سو ايله يازدیلار. لاکين بو تايدا قالانلارين سورگونلردن ، اعداملاردان جان قورتارانلاری ايسه آغير و چتين شراييطده قالدیلار يازيب ياراتماق ايمكانی تاپا بيلمديلر. تورک ديلي تحقير اولوب ، تاپدالاندى تورکجه يازماق ، حتتا اداره لرده و مدرسه لرده و رسمی موحيط لرده تورکجه دانیشماق دا ياساق اولدو. محمد علی فرزانه ده همان شراييطده قالانلارين بیری اولدو. لاکين او بو تحمیلی شراييطه تسليم اولمايaraq ، گيزلين - آشکار يازيب ، ياراتماغا دوام اتندی. او فولکلور باره سينده چوخ ايشلر گؤردو. باياتیلار توپلوسونو و دده قورقود کيتابینی چاپا وئردی.

رحمت ليک دوکتور محمد علی فرزانه ۱۳۷۷ - جى ایلده (۱۹۹۸ م) ايسويچده بير قورولتايدا ايشتيراک ايتدیگی زامان اورهک خسته ليگينه دوچار اولوب و طبي نظارت آلتيندا قالماغا مجبور اولدو. او زاماندا ايسويچده ياشاييب قالدی. حیات يولداشی اخترخانيم دا اوندا موعايات اولماق اوچون اورايا گئتدی و اونون سون نفسينه دک اونا خيدمت اتدی.

فرزانه بو ۷ - ایللی ايسونچده اولارکن بير گون ده ايش سيز اوتورماييب چوخلو مقاله يازيب مطبوعاتدا (داخيلده و خاريجده) چاپ اتتيدردی « گزيده های ترانه های روستائی » آدلی فارسجا اثرینی تورکجه ترجمه لری ايله چاپا وئردی. هابئله سهندین دده مين کيتابی آدلی اثرینی ايکی اليفا ايله (عرب و لاتين) بيرليکده چاپ اتتيدردی. او تهراندا سهند ايله بير يئرده اولموش و اونون ياخين دوستو ایدی حتتا ايلک دفعه سهندی دده قورقود کيتابی و اونون بوئلاری ايله او تانیش اتتمیشدی و اونون تشويقی ايله سهند او شاه اثری نظمیه چکمیشدی. فرزانه نين ۲۵ - جیلده فارسجا و تورکجه اثرلری اينديه دک چاپ اولموش و بير نئچه چاپ اولمامیش اثرلری ده واردير اونون ۱۵۰ مقاله سی (فارسجا و تورکجه) چاپ اولوب.

فرزانه نين عومرونون ۳ - جو دؤورو ايسه پهلوی رژیمی دنوريليب ، ايسلامی ايتقيلاب برقرار اولدوقدان سونرا باشلاندى و بو زامان ديليميز اينکيشاف تاپدی و نسبی بير آزادليق تاپیلدی و اوستاد فرزانه نين چوخ اثرلری ده بو دؤورده ياراندى.

تأسف کی نهايت بير آي بوندان قاباق خسته خانادا ياتدی ، وضعیتی گئت به گئت گرگين لشدی. ظاهراً اورهک خسته ليگيندن علاوه ، جيگرينده اولان بير عارضه اونو آباقدان سالدی. سه شنبه گونو

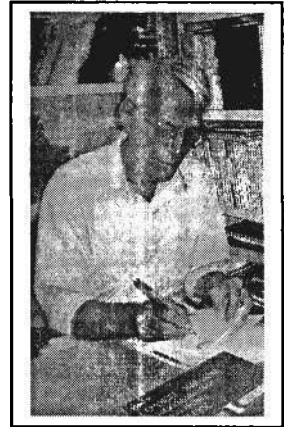
سحرچاغی ۱۳۸۴ - جی اییل ، دی آبی نیس ۲۷ - سینده ، ۸۲ ناسیندا بیر یوللوق اولاراق دونانا گۆزیمودو روحی شاد و یولو داواملی اولسون. آنحاق اویون ۶۰ - اییل کولتور ساحه سینده و خالق اوغروندا یورولمادان جالیتماسی و قویدوغو اثرلر هنج واخت اونودولمایا جاق دیر

من بو آعبر اینگیمی و کدرلی حادیته سی اوز طرفیندن و وارلیق درگیسی طرفیندن خالقیمیرا و حوصوصی ایله اویون حیات یولدانسی اخترخانیمما و اوشاقلارینما و قارداسی یوسف آغا قوسی و اونون غایله سینه تسلیت دئییب ، اوبلار جان ساغلیعی و دوزوم آزرینلا بیرام

اوستاد فرزانه وارلیق تحریریه هیئتئی ایله بیرلیکده اوتورانلار ساغدان سولا

- ۱) اسناد محمد علی فرزانه (۲) پروفنسونور بیگدلی (۳) دوکتور جواد هیئت (۴) خانم ابراهیمی
- آباق اوسته دورانلار ساغدان سولا : ۱) اسماعیل هادی (۲) دوکتور عزیز محسنی (۳) دوکتور میر هدایت حصاری
- ۴) حسن معجد زاده (ساوالان) (۵) کریم مشروطه چی (سؤنمز) (۶) محمدرضا هیئت

اولو تانری نین آدی ایله
ساپ تک چرخه دولانديم
سوتک آرخا دولانديم
نامرد فلک اليندن
قورخا - قورخا دولانديم

* یوسف قوسی

آتام یئرینده اولان منیم قارداشیم محمدعلی قوسی (فرزانه)، گونش ایلی ۱۳۰۲ - جی ایلده تبریزین جای قیراغی محله سینده دونیا یا گۆز آچدی. او چوخ چتینلیکلرله تبریزین مدرسه لرینده اؤز زامانین بیلیم خادیم لری نین نظری آلتیندا تربیت تاپدی ؛ علم و ادبیات لا سیلا حلالندی.

هابئله ائومیزده آنامیزین محله اوشاق لاری اوچون قوردوغو ائو مکتبینده آنا دلی نین شیرینلیکلرینی دادیب ،قانا- قانا قاتینا - جانینا قاتندی. محمدعلی قوسی فرزانه سونرالار یازیلاریندا بو مساله یه ایشاره ائده رک یازمیشدیرکی اونو آنا دلی نین گۆزل افسانه وی دونیاسی ایله ایلك تائیش ائدن و بیرینجی موعلمی اؤز آنامیز اولموشدور.

۱۸ یاشیندا تبریزین دانشسراسیندا اؤز تحصیلاتینی بیتیردی و بیر گنج موعلم اولاراق تبریز مدرسه لرینده تدریس ایلی ایله مشغول اولدو. عینی زاماندا تبریزین تربیت کیتابخاناسیندا ایشله مگه باشلادی. بو چالیشمالار اونو داها آرتیق کیتاب ، علم و ادبیات عالمینه دوغرو آپاردی. او گنتدی کجه تبریز ده چیخان نشریه لرله آلیشیب و مقاله لرینی بو نشریه لرده چاپ ائتدیریردی. بو مقاله لر شاه رژیم نین خوشونا گلمه دیگی اوچون ۱۳۲۹- جی ایله توتولوب و جزالاندیریلدی و اوچ ایل حبسه محکوم اولدو. ۱۳۳۲ ده محبس دن خلاص اولوب و مین لر آذربایجانلی کیمی مجبوریتله طنه رانا کؤچدو. او زاماندا بری آچیق - ای دین موباریزه یه باشلادی . ۱۳۴۲ ده اونون آذربایجان شیفاهی خلق ادبیاتی (بایاتیلار) و مبانی دستور زبان آذربایجانلی کیتاب لاری چاپدان بوراخیب یاییلدی. بو کیتاب لارین یایلماسی ایله شاه رژیم نین تمام نقشه لری باطیل اولدو. بو آرادا دده قورقود کیتابی (سازیمین سوؤز) کی، فرزانه نین گؤستریشی ییله شاعر سه ند (بولوت قارا چورلو) اونو نظمه چکمیشدیر و اوستادین قلمیله اونا دیرلی اؤن سوز یازیلیمشدیر؛ چاپ اولدو. نتیجه ده تاریخ، مدنیت و ادبیاتیمیزی نشانه آلیب اونا طرف آتیلان زهرلی اوخلار

داشا دېدی. محمدعلی قوسی فرزانه کسگین موباریزه دن ال گۆتورمه ییب طهراندا نادری خیابانی نین محسنی پاساژیندا انتشارات دونیاسینی قوردو. سونرالار طهران اونیورسیته سینین قاباغیندا نیل و خوارزمی انتشاراتینا مدیریت ائدیپ بؤیوک فرهنگی ادیب و اوستادلارلا یاخیندان گۆرۆشدو. ۱۳۵۷- جی ایلین بهمن آییندا اینقلاب باشا چاتاندان سونرا قارادومان لار نیسی اولاراق دیلیمیز و ادبیاتیمیز اوستوندن گۆتورولدو. ائله بو زاماندا بؤیوک عالیم تورکولوق و آذربایجان شوناس دوکتور جواد هیئت جنابلاری نین هیمتی ایله یایلماما باشلایان وارلیق درگی سینین یازیچی لار هیئتینه قوشولاراق ایشه باشلادی و سون لحظه به قدر ده اؤز امکداسلیغینا داوام ائتدی .

همان ایل لرده فرزانه قارداشلاری ایله بیرلیکده انتشارات فرزانه آدیلی بیر کیتاب انوی قوروب و ایشه باشلادی. اورادا هوپ - هوپ نامه کیمی چوخ گۆزل کیتابلار خصوصاً ۱۳۲۵- جی ایل دن بری یتر آلتیندا چوروموش آنا دیلی کیتابلارینی ۶ جلد ده ، پیشه وری نین نطق لار و مقاله لرینی و داها ساییر کیتابلار چاپدان بوراخیلدی. بو ایشلرله یاناشی ۱۳۵۸- جی ایله اوستاد فرزانه پرفسور محمدزاده و دوکتور جواد هیئت ایله بیرلیکده آذربایجان تورکجه سینده درس کتابلارینی تدوین ائتمک اوچون تبریز دانیسگاه ی طرفیندن دعوت اولدولار کی طرح لار و پلان لار حاضر لاتیپ ، دانیسگاه تحویل وئرلیدی.

استاد فرزانه ۱۳۷۷ - جی ایله سون دین یوتئی بوری شهر ی نین دانیسگاه لاری طرفیندن آذربایجان تورکجه سینده بیر کونفرانس اوچون دعوت اولدو. کونفرانس باشا چاتاندان سونرا وطنه دؤنمه میش، اوستاد اورک خسته لیگینه دوچار اولوب اورادا قالمالی اولدو. آما او خسته لیگینه باخمایاراق ناظم حکمت ، رسول رضا، عزیز سنین، علویه بابایئوا ، جلیل محمد قلی زاده کیمی بؤیوک عالم لرین کیتابلارینا دقت ائدیپ تدقیق و ترجمه ائتمیشدی. هابئله آوروپا اؤلکه لرینده بیر آغ ساققال کیمی بوتون آذربایجانلی لارا یول گۆستر ن اولدو. بوتون علم مرکز لرینده دیلیمیزی و ادبیاتیمیزی آچیقلا دی. استاد بومودت ده سون دین سلطنتی آکادئمیا سی نین یازیچی لار اتفاقی نین عضو اولدو. بوندان اؤنجه ۱۲۷۱- جی ایله آذربایجان علم لر آکادئمیا سی اونون علمی ایشلرینی دیرلندیریب و اونو فخری دوکتورا درجه سینده و آذربایجان علم لر آکادئمیا سی نین فخری پروفئسور لوق درجه سینده لایق گۆرۆلموشدور . نهایت ده دی آیی نین ۲۷ سینده یوتئی بوری شهرینده سالقرانکا خسته خاناسیندا دونیا گۆز یومدو. اوستادین بیوقرافیا سی نین ورق لری کسگین موباریزه و آجینا قلی یاشا ییشله یازیلیمش دیر. آنجاق بورادا من زامانی نظره آراق اؤز سۆز لریمی قیسادا اولسا سونا چات دیریرام و سیز عزیز لره و بو مراسیمی و ساییر مراسیملری قوران دوست لارا اؤز تشکورو مو بیلدیرم. خصوصاً بورادا بؤیوک استاد لاردان، عالیمر لدن خصوصاً بؤیوک جراح و عالیم - تورکولوق پرفسور دوکتور جواد هیئت جناب لاریندان ، فرهنگی - مدنی درنک لردن، دانیسگاه اؤیرنجی لریندن و تامام اوزاقدان یاخیندان زحمت چکیب گلن ویا باشقا یول لار ایله باش ساغلیغی وئرن عزیز آذربایجانلی وطن داش لاریمدان و نهایتا فرهنگ سرانین حؤرمتلی مدیریندن اؤز طرفیمدن و بوتون فرزانه عایله سی طرفیندن تشکر لریمی بیلدیریرم و اولو تانری دان سیزه اوزون عؤمور و سعادت دیله ییرم.

باکی دا

حسین جاویدین

آنا مراسیمی

ایشاره :

باکی دا اؤکتوبر آییندا توران جاوید اوجاغی و جاوید موزه سی طرفیندن حسین جاویدین آنادان اولماسی نین ۱۲۳- جو ایلی موناستیله بیر مراسیم کئچیریلدی. بو مراسیمده جاوید یارادیجیلیغی و اثرلری باره ده چیخیشلار اولدو. عینی زاماندا رحمتلیک حسین جاویدین قیزی رحمتلیک توران خانم باره ده اونون قوردوغو قادینلار جمعیتی طرفیندن گؤزل سؤزلر سؤیلندی و اونون خاطیره سی ده آیلدی. بو مراسیمده دوکتور جواد هیئت ده چیخیش اتمیشدی. بورادا او چیخیشین متنینی نقل اندیریک :

* دوکتور جواد هیئت

حسین جاوید ۱۲۳ یاشیندا

من حسین جاویدله چوخدان تانیشام ۱۹۷۹ دا وارلیق درگیسینده اونون ترجمه ی حالینی یازمیشام. سونرا مقاله می دیگر بنزه مقاله لریمله «آذربایجان ادبیات تاریخینه بیر باخیش» کیتابیمین ۲-جی جیلدینده نشر ائتدیرمیشم بو کیتاب تهران دا عرب الیفباسی و باکی دا کیریل الیفباسیله نشر ائدلمیشدیر. حسین جاوید ۲۰-جی عصر رومانلیک شعریمیزین ان بؤیوک نواینده سی و یا ان بؤیوک نماینده لریندن بیری دیر.^(۱) او گنجلیگینده بیر مودت تبریزده و سونرا ایستانبولدا قالمیش بورالاردا تحصیل آلاق ایران - تورکیه ادبیاتینه دریندن تانیش اولموش و بئله لیکله شرق ادبیاتینی منیمسه مییش و شرق - اسلام مدنیتینه بییهنمیشدیر.

حسین جاوید متفکر - فیلولوزوف بیر شاعیر اولوب اثرلرینده یاراتدیغی بدعی قهرمانلاری نین بیر چوخو کیمی حیاتی حقیقت ، عدالت و سعادت آراماق بو یولدا بیر چوخ اضطرابلارلا دؤزمکله کئچمیشدیر. او گؤزل لیک عاشیغی دیر و دونیا یا و اینسانلیغا گؤزل لیک معیار و اولچوسویله باخیردی. اونون لیریکاسیندا کدر ، گؤز یاشی و بدبین لیک قابریق خصوصیتلردیر. اونون دیلینده ایستانبول لهجه سی حاکیم دیر.

جاویدین دنیا گۆرۈشۈندە شک و شۈبھە حاكىم دیر. « بىر خطابە » آدلى شعرىندە بئله دىير:

من نه بيم ، كندىم ده بيلمم واز گنجين
 سن نه سين بۇش بىر خيال اينسان ايچين
 منجه خيلقت شىمدى بىر افسانه دىر
 كىم كى حل ائتمك دىلەر ديوانه دىر
 بىر اويونچاق دىر جاھان باشدان باشا
 غافل اينسانلاردا بنزەر سرخوشا
 سندر هر كس امل سىز قاينى سىز
 هپسى كندىندن خبر سىز ساينى سىز
 سۇيله شىرلر آنلاشيلماز سۇزلىرى
 هپ باخارلار گۆرمز اما گۆزلىرى

حسین جاوید اینسانلیغی فلاکتە سالان دنیا موحاریبە سینە و بو موحاریبەنى قىزىشىدىران امپریالیستلرە درین نیفرت بسلە پىردى «حرب و فلاکت» شعرىندە بىرىنجى دنیا موحاریبە سینى ، قىرغىن و تخرىباتى بدیع شكىلىندە ایفاده ائتمىشىدیر.

اوچار، اوچار، اوچار يئنه روحوم ديار حوزنه قۇشار
 اوزاق - اوزاق پك اوزاق بىر موحيط ايچىندە ياشار

حسین جاوید مىلى بىز شاعىردىر. شعرلىرىندە تورك لوک روحو و شعورو بارىز شكىلدە سئزىلىر. اۇ كۆمونىزمە اينانمادىغى كىمى سوونت رۇمىنەدە نیفرت بسلەمىش شعرلىرىندە كىنايەلى بىر شكىلدە بو رۇمىمى و آداملارنى افشاء ائتمىشىدیر. ائله بونا گۆرە دە ۱۹۳۷ دە پان توركىست و خلق دوشمىنى كىمى حبس ائدىلەرک سىبىرىيە سورولموش و ۱۹۴۴ دە اۇرادا قتل ائدىلمىشىدیر.
 «أذر مسجد ده» شعرى ، بو تىپ شعرلردن بىر نمونه دیر.
 بورادا بىر نغچه بيتىنى اوخوپورام :

نه عجایب سورو ياهو بونلار
 اۇن دە رهبرلىك ائدىر مئىمونلار

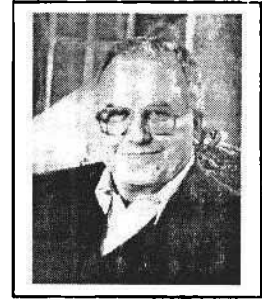
جُهلا علم _ فضیلت ساتییور
 خلقی هپ آلداتییور ، آلداتییور
 کندی اخلاقی بوزوق کن هپسی
 یئلتنهیر وئرمگه اخلاق درسی
 رقصی تعلیم اندییور آخساقلار
 اوجالیق دوشونگودور آلچاقلار
 یوردو سارمیش قابالیق یالتاقلیق
 یوکسلیش وارسا سبب آلچاقلیق

۱۹۴۴ده نشر اندیلن آذربایجان ادبیاتی تاریخ کیتابیندا او ضد اینقیلاب و دلیلی یابانجی و خلقیمیزه یاد بیر شاعیر کیمی تقدیم اندیلدیگینه باخماپاراق همان کیتابین ۱۹۶۹ چاپیندا حسین جاوید ۲۰_ جی عصر آذربایجان شاعیرلرینین ان گؤزکملی نومایندهلریندن بیرى سایلمیشدیر. حقیقتا حسین جاوید کئچن عصرین ان بؤیوک شاعرلریندن بیرى و رومانتيك دراماتورگیانین ان بؤیوک شاعری دیر. اونون بو ساحهده بیر چوخ اثرلری واردیر. ان مؤهملریندن شیخ صنعان، پیغمبر، توپال تیمور، سیاوش ، خیام و بالاخره ایلیسین اینتیقامی نی آد آپاراق اولار. بو بؤیوک شهید شاعریمیزین سوموکلرینی رحمتلیک پرنزیدنت حیدر علی یئف بیرینجی دفعه ایقتیداردا ایکن سیبری دن ناخجاوانا گتیرمیش و ۱۹۹۴ دا یعنی آذربایجان جمهور باشقانی ایکن اونا مفره تیکدیرمیشدیر و ۱۹۹۶ده اونو طنطنه لی شکیلده آچمیشدیر. رحمتلیک پرنزیدنت بو مراسیمه منی ده یانیندا آپاریب آچیلیش مراسیمینده جاوید حقینده دانیشماق اوچون منه سؤز وئرمیشدیر.

(۱) رحمتلیک حیدر علی یئف آذربایجان ین رهبری جاوید شوناسلیق کیتابی بیرینجی جیلدینین (۲۰۰۵) بیرینجی صحیفه سینده اونون حقینده بئله یازمیشدیر.

(۲) حسین جاویدین یاراتدیغی اثرلر آذربایجان خلقی نین میلی ثروتی دیر. اولار بو گون اوچون ، گله جک نسیللر اوچون درسلیک کیتابی دیر

حسین جاوید ۲۰ - جی عصرده آذربایجان ادبیاتی نین مدنیتی اینکیشاف ائتمه سینده مثیل سیز خیدمت لرگؤستمیشدیر. منجه حسین جاوید اسلام و تورک دونیاسی نین ان بؤیوک شاعرلریندن بیرى دیر. سؤز لیمه سون وئریرکن بو شهید شاعریمیزه اولو تانری دان رحمت دیله بیرم و منی بو مراسیمه دعوت ائدیپ هم ده سؤز وئردیگی اوچون رحمتلی پرنزیدنته تشکور ائدیرم.

قره باغ

در دوران

ایلکانیان

و

چوپانیان

* صمد سرداری نیا

حمله چنگیز مغول به ایران ، هر چند با کشت و کشتار و چپاول و ویرانی همراه بود ، لکن به قول عباس اقبال ، چون وی : « علاوه بر داشتن صفات لازمه مملکت گیری و لشکرکشی ، به دو صفت مخصوص ممتاز بود. اول اداره ممالک مفتوحه و رعایت عدالت و قانون و نظم و ترتیب ، دوم عاری بودن از حس تعصب مذهبی ، بنابراین سبب شد که دولت چنگیزی ، مدت‌ها بعد از مرگ مؤسس آن دوام کند و اولاد چنگیز ، کشورهای وسیعی را که به دست او فتح شده و از اقیانوس کبیر تا مدیترانه کشیده بود در کمال نظم و ترتیب تا قریب یک قرن تحت امر خود نگاه دارند.»^۱

به اعتقاد پژوهشگران دانشگاه کمبریج: « با اینکه خود تیمور در واقع رگ و ریشه ترکی داشت و از نژاد ترکان بود، ولی در سرتاسر عمر خود و حتی در روزگاری که قدرتمندترین فرد روی زمین به شمار می رفت، به مناسبات و پیوندهای خانوادگی مغولی خود ارزشی بیش از اندازه قائل شده و همین مسئله اشاره‌ای آشکار به توجه و حرمت والائی بود که چنگیز خان و بازماندگان او حتی مدت‌ها پس از سقوط امپراطوری ایلخانی به دست آورده بودند. »^۲

و به همین علت است که : « روزنامه آمریکائی واشنگتن پست منتظر پایان گرفتن هزاره دوم بعد از میلاد مسیح نشده و به چنگیز خان لقب مرد هزاره دوم را داد ، چرا که به اعتقاد این روزنامه چنگیز خان مردی است که تجسم واقعی دو چهره متمدن و وحشیگری انسان بوده است.»^۳

جانشینان چنگیز که به نام ایلخانان معروف بودند و مرکز قلمروشان آذربایجان بود ، پس از مدتی با قبول دین اسلام و انس گرفتن با آداب و رسوم و سنن و فرهنگ این مرز و بوم ، برخی از آنان ، زمامدارانی مدیر و مدبّر گشتند و خدمات گرانبھائی انجام دادند. لکن فرمانروایان این سلسله نیز مثل تمام

(۱) عباس اقبال - تاریخ مفصل ایران - ص ۶۳۸

(۲) تاریخ ایران ، دوره تیموریان - پژوهش از دانشگاه کمبریج - ترجمه دکتر یعقوب آژند - ص ۱۱۱۲

(۳) ضمیمه روزنامه اطلاعات - ۱۳۷۴/۱۰/۱۴ - ص ۲

صاحبان قدرت ، در اواخر ، بر اثر تن پروری و عیاشی رو به فساد و تباهی گذاشتند و سقوط و اضمحلال خود را رقم زدند. سر گذشت چند نفر ایلخانی که پس از ابو سعید به قدرت رسیده‌اند، نشانگر این واقعیت است. چنان که : « پس از مرگ ابو سعید ، تاریخ سیاسی ایران ، در واقع گزارش زندگانی مدعیان و پیروزی ها و شکست های آن‌هاست. قلمرو ایلخانان از هم پاشید و هر یک از قسمت ها سر نوشتی مخصوص به خود یافت.»^۴

« پایان امپراطوری ایلخانی در ایران به فترتی منجر شد که به هر حال عنصر قدرت را تضعیف کرد و نیروهای مختلفی را برای اعمال قدرت در دولت وارد صحنه نمود... ایران از این زمان تا یورش تیمور تحت سلطه امارت نشین‌های کوچک رقیب قرار گرفت که از میان آن ها فقط آل جلایر ادعا داشت که از بازماندگان مغولان (البته از بازماندگان چنگیز) است. آل جلایر در بغداد حکومت می‌کردند و با فتح آذربایجان اهمیت ویژه ای در تاریخ ایران به دست آوردند.»^۵

« واژه جلایر از نام یکی از قبیله‌های بزرگ و مهم مغول ریشه گرفته است. سلسله‌ای که حکومت آن با قدرت‌یابی شیخ حسن بزرگ در بغداد در سال ۱۳۴۰/۷۴۰ آغاز شد و با مرگ حسین دوم در محاصره حله پایان یافت،

اغلب سلسله ایلکا و یا ایلکاتیان نیز نامیده می شود. نام ایلکا از ایلقه (ایلکا) نویان پدر جدی شیخ حسن ریشه گرفته است که در مقام یکی از فرماندهان هولاکو سهم عمده‌ای در فتح آسیای مرکزی و خاور نزدیک به دست مغولان داشت. فرزندان او نیز در اشرافیت نظامی امپراطوری ایلخانی مقام والائی یافتند و چند تن از آنان توانستند خوانین خاندان هولاکو را به عقد نکاح خود در آورند. از این رو حسن (متوفی ۱۳۲۲/۷۲۲) نوه ایلقه با دختر ایلخان ارغون به نام اولجتای ازدواج کرد و او مادر شیخ حسن مؤسس این سلسله بود.

شیخ حسن بزرگ که در زمان ابو سعید و بار دیگر در روزگار آریاگان به بالاترین منصب یعنی اولوس بیگ و نایب منات دست یافت ، در کشمکش‌های پی در پی قدرت طلبی - که اواخر حکومت مغولان در ایران رخ داد - شخصیت قاطع و مؤثرتری از خود نشان داد ، گو این که وی بارها در درگیری با آل چوپان و بخصوص شیخ حسن کوچک - پس از مرگ او در سال ۱۳۴۳/۷۴۴ - با برادرش ملک اشراف مجبور به عقب نشینی شد. اگر ما با نگاهی نو به مسائل بنگریم ، متوجه می شویم که هدف او بیشتر بازسازی امپراطوری ایلخانی بود تا براندازی آن ، البته تا حدودی هم در این امر موفق شد. گفته شده که او هرگز لقبی به غیر از لقب اولوس بیگ (« امیر دولت » مشتق از بیگ ترکی یعنی « امیر » و اولوس مغولی یعنی « دولت ، قوم »)

(۴) چتولر - تاریخ مغول در ایران - ص ۱۳۴

(۵) تاریخ ایران ، دوره تیموریان - پژوهش از دانشگاه کمبریج - ترجمه دکتر یعقوب آژند - ص ۱۱ و ۱۲

به خود نسبت و چند تن از خانان چنگیزی را نیز به رسمیت شناخت. طغا تیمور، جهان تیمور و سلیمان - و سرانجام در فاصله بین سال های ۵۷-۷۴۷/۵۶-۱۳۴۶ تاج و تخت را وا گذاشت. نکته شایان توجه این که شیخ حسن بزرگ توانست موقعیت خود را در این روزگار پر آشوب تا زمان مرگش در سال ۱۳۵۶/۷۵۷ حفظ کند. ابن بزّاز با شگفتی می نویسد: « امروزه کسی با مقام و موقعیت و سنّ و سال او موجود نیست » و شیخ حسن بزرگ [شیعه مذهب] در تقابل با آل چوپان [سنی مذهب] - با ارتباط حسنه‌ای که با عارف بزرگ شیخ صفی الدین آردبیلی - که بیست و دو سال پیش در گذشته بود برقرار کرد، به چنین توصیف مافوق طبیعی دست یافت.^۶

« با مرگ ابوسعید در واقع دودمان هولاکو منقرض گشت. شاهزاده ای از شاخه دیگر دودمان چنگیز به نام آریاکاوان (= شاهزاده آریا) را که نواده اریق بوقا، کهترین پسر تولوی بود به تخت برنشانند. آریاکاوان که مغولی از زمره مغولان قدیم بود، کاملاً بر خلاف امرای دست نشانده‌ای که پس از وی بر سرکار آمدند، در ایام پادشاهی مستعجل خود نشان داد که امیری نیرومند و پرتوان است. یکی از نخستین اقدامات وی صدور فرمان قتل بغدادخاتون بود که متهم شده بود با اردوی زرین نوشت و خواند دارد و دستکم مظنون به مسموم کردن شوهر خود بود. وی در شدت سرمای زمستان در کنار رود کورا با اوزبک مواجه گشت و با دور زدن سپاه اوزبک و در آمدن از قفای وی نیروهایش را هزیمت داد. آریاکاوان پس از مراجعت از این پیروزی با ازدواج با ساتی بیگ خاتون، خواهر ابوسعید و زوجه بیوه امیر چوپان، به تحکیم موقع خود پرداخت. وی در عین حال چند تن از شاهزادگان چنگیزی که آنان را رقبای احتمالی خود می‌دید به قتل رساند. اما در مورد علی پادشاه، حاکم اویراتی بغداد، خالی از ذهن بود. علی پادشاه، موسی، نوآده بایرو را به ایلخانی برداشته بر ضد آریا قیام کرد.

در نبردی که در ۱۷ رمضان ۱۳۶ق/۲۹ آوریل ۱۳۳۶م در جفاتو در گرفت، آریا مغلوب و منهزم گردید اما وی را در سلطانیّه گرفته به اوجان آوردند و در سوّم شوّال ۱۵/ مه به دست پسر یکی از قربانیانش کشته شد. وزیرش غیاث‌الدین، پسر رشیدالدین، پیش از این برخلاف میل علی پادشاه به هلاکت رسیده بود.

در این هنگام بود که شیخ حسن بزرگ در مبارزه قدرت شرکت کرد، و یکی از نبیره زادگان منگو تیمور موسوم به محمّد را که طفلی خردسال بود نامزد ایلخانی نمود. جنگی که در میان دو خان رقیب در ناحیه آلاتاغ درگرفت (۱۴ ذیحجه / ۲۴ ژوئیه) با حمله غافلگیرانه شیخ حسن به شکست موسی و قتل علی پادشاه انجامید. حسن پس از تعقیب موسی که به سوی بغداد منهزم شده بود و وارد ساختن تلفات سنگین

بر اتباع وی، در رکاب محمد متوجه تبریز گردید و آن شهر را مقرّ خویش قرار داد و با دلشاد خاتون زوجه سوگلی ابو سعید که به تازگی دختری از ایلخان متوفی به دنیا آورده بود ازدواج کرد. در این گیرودار امرائی که در خراسان اقامت داشتند به دشمنی با شیخ حسن برخاسته طغا تیمور نامی را که از نبیره زادگان جوجی قسار برادر چنگیزخان بود به ایلخانی برداشتند آنان تحت رهبری طغا تیمور روانه فتح آذربایجان و عراق عجم گردیدند و در شعبان ۷۳۷ ق. / مارس ۱۳۳۷ م. در سلطانیّه فرود آمدند. شیخ حسن صلاح در آن دید که تبریز را ترک گفته به اَران عزیمت کند....

در این گیرودار حسن کوچک که در اران به ساتی بیگ خاتون پیوسته بود وی را که خواهر ابوسعید و بیوه بدر بزرگش بود به ایلخانی برداشت و عازم دفع رقیبش گردید. شیخ حسن بزرگ به قزوین عقب نشست و نیروهای حسن کوچک آذربایجان را اشغال کردند، حسن بزرگ برای حمله متقابل از قزوین بیرون آمد، اما پیش از آن که کار به درگیری واقعی کشیده شود دو طرف به صلح شکننده‌ای موافقت کردند. اکنون شیخ حسن بزرگ رقیب و خصم حسن کوچک از این فرصت بهره جسته کوشید تا باری دیگر به وی حمله برد. وی به طغا تیمور پیشنهاد کرد به عراق آمده تاج و تخت ابوسعید را تصاحب کند و طغا تیمور نیز در رجب ۷۳۹ / فوریه ۱۳۳۹ به عراق عجم آمد. حسن بزرگ با حيله‌ای ماکیاولی توانست این شاهزاده را چنان بی اعتبار سازد که وی در اوایل تابستان به خراسان بازگشت. پس از آن حسن بزرگ جهان تیمور، پسر آلا فرنگ و نوه گیخاتو را به ایلخانی برداشت. حسن کوچک برای آن که از حریف عقب نماند ساتی بگ خاتون را از سریر ایلخانی برداشت و سلیمان، یکی از نبیره زادگان یشموت، پسر سوّم هولاکو را به تخت نشاند و ساتی بیگ را به زور به نکاح او در آورد. دو حسن در ذیحجه ۷۴۰ / ژوئن ۱۳۴۰ به اتفاق دو خان رقیب خود در جغاتو با یکدیگر روبرو شدند. حسن بزرگ شکست خورد و به بغداد فرار کرد و در آنجا جهان تیمور را معزول کرد و خود پادشاهی مستقل گردید و شالوده دودمان جلایری را پی افکند.^۷

شیخ حسن کوچک که او نیز مغول و نوه امیر چوپان و پسر تیمورتاش بود و هنگام قتل عام و امحای خاندان خود از دست ابو سعید بهادرخان جان سالم بدر برده بود، موفق شد تبریز را که پایتخت شیخ حسن جلایر بود از دست او در آورد. بدین ترتیب حسن کوچک چوپانی در شمال غربی آذربایجان و عراق عجم سلطنتی پدید آورد و پس از قتل او در ۷۴۴/۱۳۴۳ برادر او اشرف به جای او بر تخت سلطنت نشست و همواره تبریز عنوان پایتختی داشت.

موضوع قتل شیخ حسن کوچک به دست زن خود عزّت ملک از وقایعی است که در تاریخ همان دوره قرون وسطی نیز شادّ و نادره بود است. خلاصه این واقعه بدین قرار است: شیخ حسن در ۷۴۴ هـ. ق. تهیّه قشونی نمود و با یکی از امراء موسوم به یعقوب شاه لشکری برای تصرف شاد روم فرستاد ولی این لشکریان

شکست خوردند. شیخ حسن امیر یعقوب را حبس نمود. زن شیخ حسن چوپانی که با امیر یعقوب شاه روابط عاشقانه و نا مشروع داشت تصوّر کرد که علت حبس امیر یعقوب برای رابطه ای است که آن دو با یکدیگر دارند و راز آن ها به زودی فاش خواهد شد. از این جهت در شب سه شنبه ۲۷ رجب ۷۴۴ وقتی که رد فراش شوهر خود شیخ حسن بود خصّیتین او را گرفت و آنقدر فشرد که شیخ مرد. بعدها طرفداران شیخ این شاهزاده خانم را گرفتند و کشتند و اجزای بدن او را خوردند.

شاعر معروف قرن هشتم سلمان ساوجی به مناسبت این فاجعه چند بیت ذیل را ساخت که در اکثر تذکره های شعرا مندرج است.

ز هجرت نبوی رفته هفتصدو چهل و چار
در آخر رجب افتاد اتفاق حسن
زنی چگونه زنی خیر خیرات حسان
به زور بازوی خود خصّیتین شیخ حسن
گرفت محکم و می داشت تا بمردو برفت
زهی خجسته زنی خایه دار و مرد افکن^۸

شیخ حسن کوچک توانسته بود ، وسیله ایادی خود میان شیخ حسن بزرگ و عمویش « یاغی باستی » و برادرش اشرف ، تخم نفاق بپاشد. آن ها ناگزیر گریختند و در حوالی سلطانیّه به اردوئی حمله بردند و غنائم فراوان به دست آوردند. آنگاه اصفهان را نیز تسخیر کردند و از این شهر باج سنگینی گرفتند و بعد قصد محاصره شیراز را کردند. در آن موقع، شیخ جمال الدّین ابوالسحق اینجو پسر مؤسس خاندان اینجو حکومت می کرد که خبر قتل شیخ حسن کوچک را شنیدند.

در همین موقع، سلطان سلیمان که در قره باغ ، حاجی حمزه و چوپان اقتاچی را اسماً وزرای خود کرده بود ، بی آن که بتواند، امیر یعقوب شاه را منکوب کند، از این دو درخواست کمک کرد. « یاغی باستی » و « اشرف » به عجله به سلطانیّه رفتند و در نوروز ۷۴۵هـ. ق به آنجا رسیدند و سپس رهسپار تبریز شدند. امیر سیورغان که به دست شیخ حسن کوچک در آسیای صغیر زندانی شده بود ، در این جا به آنان پیوست و با آغوش باز پذیرفته شد، اما سلطان سلیمان ترجیح داد که به دیار بکر برود، در حالی که حاجی حمزه وزیر او و سرداران دیگر نزد اشرف ماندند.^۹

امرای چوپانی ، دوتن بیش نبودند، یکی امیر شیخ حسن کوچک پسر امیر تیمورتاش بن امیر چوپان، دیگری برادرش امیر اشرف که در ایام کشته شدن برادرش در فارس بود و چون از خبر قتل شیخ حسن

(۸) رنه گروسه - امپراطوری صحرانوردان - ص ۶۳۸

(۹) اشپولر - پیشین - ص ۱۴۱

اطّلاع یافت به تبریز آمد و بر جای وی نشست ، انوشیروان نامی را به اسم انوشیروان عادل ، ایلخان خواند و اندکی بعد ، او را معزول کرده مستقل شد.

قره باغ در عهد ایلخانان کوچک نیز که دورانی پر هرج و مرج بود، بخشی از قلمرو آنان محسوب می‌شد و در واقع قشلاق ایلخانان کوچک و امرای آنان بود و مثل دوران‌های پیشین، با سایر نقاط آذربایجان، سرنوشت مشترک داشت. چنان که در فاصله سال های ۷۳۷ تا ۷۵۴ هـ.ق در شهرهای گنجه ، بردعه ، بیلقان ، نخجوان و حتی شروان و باکو نیز مثل سایر شهرهای ایران ، مسکوکاتی به نام های محمدبن یول قتلغ ، ساتی بیگ ، سلیمان و انوشیروان عادل ضرب شده و هم اکنون موجود است.^۱

ملک اشرف مدت ۱۴ سال تا ۷۵۸ هـ.ق در آذربایجان با کمال سفاکی و ظلم و بی‌خردی حکومت کرد. وی مملکت خود را که شامل عراق عجم ، آذربایجان (شمال و جنوبی) ، بعضی از نواحی گرجستان و کردستان بود بین امرای خود تقسیم نمود تا ایشان از آن مناطق ، اموالی استخراج کرده ، پیش او بفرستند و هر چند گاهی آن امرا را مقید می‌نمود و پس از گرفتن دارائیشان ، دیگری را بر سر کار می‌آورد و هر جا می‌شنید کسی مالی دارد، تا ثروت او را ضبط نمی‌کرد راحت نمی‌نشست و غالباً قصد او از لشکرکشی به شهرها قتل و غارت بود ، چنان که چند بار به شروان سپاه برد و چون نتوانست بر امیر و قلاع آنجا دست یابد ، آبادی ها را تا حدود گرجستان به باد چپاول داد.

در سال ۷۵۱ ، ملک اشرف عازم اصفهان شد تا آن شهر را تصرف کند، مردم اصفهان مقاومت کردند و چون اشرف دید که به غلبه نمی‌تواند بر آن شهر دست یابد ، به همان قناعت نمود که در اصفهان ، اهالی خطبه و سگه را به نام او کنند و به تبریز بازگشت و جمعی از امرا و رجال را که در حبس داشت کشت و به قره باغ رفت.

ظلم و بی باکی اشرف، مردم تبریز را به جان آورد و علماء و زهاد آن شهر تاب مظلّم او را نیاورده و آن شهر را ترک کردند و از ایشان یکی که قاضی محی‌الدین بردعی نام داشت ، به طرف شهر غازان پیش جانی بیگ ، خان اوزبک و پادشاه مسلمان دشت قپچاق که مردی دیندار و فضل دوست بود رفت و در آن شهر به وعظ پرداخت . روزی که جانی بیگ نیز در مجلس وعظ او حضور داشت به وضعی مؤثر ، مظلّم ملک اشرف را تفریر کرد ، جانی بیگ. و حضار چنان متألّم شدند که تصمیم بر مقابله با اشرف گرفتند و جانی بیگ در ظرف یک ماه سپاهیان را فراهم آورده و ایشان را در سال ۷۵۸ از راه دربند به آذربایجان گسیل داشت.

ملک اشرف ، چون خبر رسیدن لشکریان جانی بیگ را شنید، اموال عظیمی را که به جور و ستم گردآورده بود بر چهارصد استر و هزار شتر بار کرده و روانه به سمت خوی نمود و خود او در اوجان اردو زد. سپاهیان جانی بیگ به آسانی اردوی اشرف را پراکنده ساختند و اشرف به عجله در عقب خزاین خود روانه

شد، ولی در خوی گرفتار و به تبریز آورده شد و به اصرار حکمران شروان و قاضی محی‌الدین بردعی او را کشتند و عموم خزاین و نفایس او نصیب غالبین گردید و امرای چوپانی از میان رفتند. مردم آن زمان در عاقبت مال اندوزی اشرف، این بیت را سروده‌اند که به صورت ضرب‌المثل در آمده است:

دیدى که چه کرد اشرف خر
او مظلّمه برد و دیگری زر

جانى بیگ، پس از اندکی، تیمورتاش پسر ملک اشرف و سلطان بخت دختر او را با خود برداشته، عازم شهر غازان گردید و پسر خود بردی بیگ را با پنجاه هزار لشکر در آذربایجان گذاشت، ولی بردی بیگ، کمی بعد، به مناسبت بیماری پدرش به دشت قیچاق برگشت و اخی جوق نایب او در تبریز ماند. امیر شیخ حسن بزرگ، مدت ۱۷ سال در عراق عرب، به طور مستقل سلطنت کرد. بعد از درگذشت شیخ حسن در سال ۷۵۷ هـ. ق. پسر او معزالدین اویس که در آن هنگام ۱۹ سال داشت، به جای پدر نشست و این شاهزاده جوان، بعد از پدر، مشهورترین امرای آل جلایر است، چه امیری تربیت یافته، شعر دوست و شاعر بود. بنا به نوشته محمد علی تربیت: «اویس از سلاطین هنرمند و لطیف طبع و سخنور و نیکو منظر بود، در فن نقاشی و موسیقی مهارت فوق العاده داشته و این بیت از اوست:

دارو مده طبیب که داریم درد عشق
ما به نمی شویم و تو بد نام می‌شوی^{۱۱}

در سال ۷۵۹ هـ. ق، سلطان اویس با لشکر فراوان عازم تبریز شد و اخی جوق نایب بردی بیگ را از آذربایجان راند و از این تاریخ، آذربایجان و از جمله قره باغ و مغان، ضمیمه ممالک امرای آل جلایر گردید و حدود قلمرو ایشان از طرف مشرق تا سلطانیه و کنار دریای خزر بسط یافت. حکومت شروان و بلاد گشتاسفی را در این تاریخ، از نوادگان شروانشاهان قدیم به نام کاوس بن کیقباد در دست داشت و او که تا سال ۷۴۴ هـ. ق. حیات داشت بر سر تصرف آذربایجان با سلطان اویس نزاع کرد، چنان که با ملک اشرف چوپانی هم همین شیوه را در پیش گرفته بود. اویس در سال ۷۶۶ به سرکوبی او عازم قره‌باغ شد، ولی شنید که خواجه مرجان حکمران بغداد راه عصیان رفته، ناچا از رفتن به سرکوبی امیر کاوس منصرف شد و خود را به بغداد رساند.

..... زمستان بعد، امرای او بر کاوس امیر شروان نیز دست یافتند و او را بند کرده پیش اویس آوردند. اویس، پس از سه ماه او را بخشوده، به مملکت خود برگرداند.

سلطان اویس، ربیع الآخر سال ۷۷۶ به عمارت ربع رشیدی تبریز نقل مکان نموده و در غره جماد الاول، بعد از ۱۹ سال سلطنت جان سپرد.

سلطان اویس در بازکردن راه تجاری قدیم بین تبریز و طرابوزان و ونیز سعی بسیار داشت. وی در تبریز به احداث ابنیه عالیه اقدام نمود، عمارتی ساخت به نام دولتخانه که به گفته یکی از مسافرین فرنگی عهد او

شامل ۲۰ هزار اتاق و منزلگاه بود.^{۱۲}

مسافر فرنگی مورد اشاره اقبال آشتیانی، همان گردشگر معروف اسپانیایی «کلاویخو» بود. وی که در عهد تیموریان از تبریز دیدن کرده، در این باره می نویسد:

«در سراسر تبریز، ساختمان های زیبا و مساجد بسیار دیده می شود. مخصوصاً مساجد با کاشی های آبی و طلائی آراسته شده اند. در این مساجد، کاسه های بلورین (برای چراغ) هست که نظیر آنها را در سرزمین ترکیه دیدیم.

می گفتند که همه این ساختمان ها را در روزگار پیشین که در تبریز گروهی عظیم از مردم شهر و پولداران که با هم بر سر پاداشتن ساختمان زیبا چشم و هم چشمی داشتند و با کمال میل ثروت خود را در آن راه خرج می کرده اند ساخته اند. از این گونه ساختمان ها کاخ بزرگی را دیدیم که در پیرامون آن، دیواری کشیده شده بود. نقشه این کاخ، بسیار زیبا بود و در آن بیست هزار اطاق و دستگاه های مجزا و مستقل دیده می شد. معلوم شد که این کاخ بزرگ را پادشاهی ساخته است به نام سلطان اویس جلایر. وی این کاخ را با مصرف کردن همه موجودی خزانه خویش که سلطان مصر در اولین سال سلطنت وی به عنوان خراج پرداخته بود، بساخت. این محل اکنون به نام دولتخانه معروف است که معنی می شود «خانه اقبال». قسمت اعظم این کاخ عظیم هنوز استوار و پا برجاست و باید آرزو کرد که همه این گونه ساختمان های تبریز به همان حال آغاز ساختمان بمانند.»^{۱۳}

«پس از درگذشت اویس، پسر کوچکش حسین به سلطنت رسید. در سال ۷۸۴ برادر او احمد غفلتاً از شهر خارج شده، به اردبیل، مغان و قره باغ رفت و لشکریانی تهیّه دیده، به تبریز برگشت و ناگهانی برسر برادر تاخته، او را گرفت و در ۱۱ صفر ۷۸۴ به قتل رساند و خود به جای او به نام احمد پادشاه شد. سلطان احمد، مردی سفاک و خونریز و سخت کش بود و به همین علت، غالباً امرا از او متوهم بودند و در سقوطش می کوشیدند. چنان که مخالفین او را به تسخیر آذربایجان تشویق می کردند و همین کیفیات نگذاشت که او را از دوره نسبتاً طولانی سلطنت، بهره ای کافی حاصل شود. با این حال مردی بود شعر دوست و خود نیز شعر می گفت و موسیقی می دانست و خواجه حافظ شیرازی در دو غزل، او را مدح گفته است. یکی در این عزل:

کلک مشکین تو روزی که زما یاد کند

ببرد اجر دو صد بنده که آزاد کند

که در آن گویا خواجه به سفاکی سلطان احمد اشاره نموده، او را نصیحت می کند و می گوید:

۱۲) عباس اقبال - تاریخ مفلول - ص ۴۴۴

۱۳) سفرنامه کلاویو - ترجمه مسعود رجب نیا - ص ۱۶۲

شاه را به بود از طاعت صدساله زهد
قدریک روزه عمری که در او داد کند

دیگر در این غزل :

احمد الله معدلة السلطان
احمد شیخ اویس حسن ایلکانی^{۱۴}

« یاری ها و کمک های سلاطین مختلف سلسله جلایری به حیات فرهنگی ایران ، نقش تخریبی این خاندان شاهی را در امور سیاسی ایران بخصوص سلاطین متأخر آن - که با منازعات و خصومت های بی پایان همراه بود - پوشانده است. در دوره آنان هنر نگارگری ایران از اهمیت والائی برخوردار شد. فعالیت های هنری آنان در تبریز و به ویژه بغداد متمرکز بود ، یعنی در جایی که نمونه های برجسته‌ای از معماری آنان حفظ شده است. دوره مورد ارزیابی ما در زمان آل جلایر ، کما بیش دوره ترک زبانی است. آنان در عراق عرب عناصر ترکانه را آن چنان با پایه‌های محکمی استوار ساختند که زبان ترکی پس از زبان عربی ، زبان اکثریت مردم این نواحی گردید. لیکن این امر باعث نشد تا آنان از شاعران فارسی زبان حمایت به عمل نیاورند و شاهد صادق این ادعا شاعری چون سلمان ساوجی در میان شاعران متعدّد دیگر است.»^{۱۵}

۱۴) عباس اقبال - پیشین

۱۵) تاریخ ایران - دوره تیموریان - پیشین - ص ۱۹

* محمد رضا هیئت^۱

مشروطیت دؤنمی آذربایجانیندا (ایراندا)

تورکجه مطبوعات و نشریات (۱)

گیریش:

۱۹۰۵-ده آذربایجانلیلار طرفیندن باشلادیلان ارکینلیک (آزادلیق) و مشروطیت حرکاتی ۱۹۰۶-دا شاهین مجلس سئچیملریله ایلگیلی قانونو ایضالاماقدان ایمتیناع ائتمه سیله شیدت قازاندی.. قاجار حوکومتینه باسقینی آرتیرماق آماجیلا (هدفیله) تبریزده "گیزلی مرکز" (مرکز غیبی)؛ باکیدا ایسه، "ایجتیماعیون-عامیون" حیزبی اولوشدورولدو. تبریزده سئچیملره نظارت ائتمک اوچون قورولموش اولان "انجومن"، قیسا بیر زاماندا آذربایجان ایالتی نین غیر-رسمی حوکومتی نین اورقانینا چئوریلدی. آذربایجان والیسی ولیعهد محمدعلی میرزانی-باباسی نین خسته اولماسی سببیلله - تهرانا گئتمه سی (۱۹۰۶) و اونون اولوموندن سونرا شاهلیق مقامینا اوتورماسی (۱۹۰۷) سونوجوندا والیسز قالان آذربایجان رسما "تبریز انجومنی" طرفیندن یؤنتیلمگه (ایداره ائدیلمگه) باشلادی (مصطفایئف ۲۰۰۰: ۴۹).

^۱ آنگارا اونیورسیتیه سی، چاغداش تورک لهجه لری و ادبیاتلاری بؤلومو، دوکتورا اویرنجیسی.

محمد امین رسولزاده آذربایجانین ایران مشروطیتینده کی مؤوقعینى قلبین بدنده کی مؤوقعینه بنزتمکده دیر. اونا گۆره، آذربایجان ارکینلیک حرکاتى نین مشیدانى، تبریز ایسه اونون قهرمانلیقلار گؤسترن بیر مرکزی اولموشدور. فرانسای اینقیلابیندا مارسیلیا، عثمانلی اینقیلابیندا سلانیک نه ایسه، ایران اینقیلابیندا دا تبریز اودور (رسولزاده ۱۹۹۳: ۲۳).

مشروطیت اینقیلابى نین اورتایا چیخیشیندا باکیدا و ایستانبولدا یاشایان آذربایجانلیلارین دا اؤنملی رولو اولموشدور. ایستانبولدا آذربایجانلیلار طرفیندن چیخان اختر قزئی نین خالقین اویانیشینداکی رولو اونودولمازدیر. ۱۹۰۵ روس اینقیلابیندان سونرا قوزئی آذربایجاندا سریع بیر شکیلده باشلایان آیدینلانما، یشنی لیکچى لیک و ارکینلیک حرکاتى گونئی آذربایجاندا دا گنیش بیر شکیلده یاییلماغا باشلادی. قوزئی آذربایجانین روسیا ایشغالیندا اولماسینا رغما، گونئیده کی قارداشلاریلا بیرلیکده مشروطیت اینقیلابینا قاتیلما لاری تاریخی بیر حادیه ایدی. بیر نچه ایل سونرا آذربایجانین جومهور باشقانلیغینا سئچیله جک اولان محمد امین رسولزاده مشروطیت حرکاتینی یاخیندان تعقیب ائدن، فیکری یاردیملاردا بولونان بیر شخصیت اولراق ایران فو قزئتنی نشر ائتمیشدیر. بو دؤنمه تحصیل آلقاق اوزره ایراندان باشقا اؤلکه لره گئدنلرین بؤیوک بیر قیسمینی آذربایجان تورکلری اولوشدوردوغو کیمی، روسیا و قوزئی آذربایجاندا چالیشماقدا اولانلارین دا اؤنملی بیر بؤلومو گونئی آذربایجانلیلاردان عیبارتدی. روسیا و قوزئی آذربایجاندا چالیشان موهاجیر گونئی آذربایجانلی ایشچیلر ۱۹۰۵ روسیا اینقیلابیندان سونرا ایرانا دؤنرکن، اینقیلابچی دوشونجه لريله بیرلیکده، بؤیوک اؤلچوده باسیلمیش تبلیغات کاغیذلاری و سیلاح گتیره رک ایستیپداد علیهینه فعالیتله باشلادیلار (هاشمی ۱۹۹۹: ۳۷).

تهراندا بیرینجی مجلس توپلانديغی زامان تورک میلت وکیللری نین ساییسی چوخ دئییلدی. چونکی، سئچیم قانونلارینا گۆره، وکیللرین یاریسی تهراندان، دیگر یاریسی ایسه، باشقا شهرلردن سئچیلیردی. محمد امین رسولزاده، ایلك مجلسده یشنی لیک و

اسکی لیک جریانلاری نین دایما چاتیشماقدا اولدوغونو آنلاتیرکن، تورک میلّت وکیللری نین داها چوخ یئنی لیگی تمثیل ائتدیکلرینی و آزینلیقدان (اقلیتده) اولدوقلاری حالدا فیطری مزیتلریله اوستونلوک قازاندیقلارینی یازار. یئنی لیک جریانلاری نین باشیندا ایسه، ایکی گنج آذربایجانلی وکیل، مشهور سید حسن تقی زاده ایله حاجی میرزا ابراهیم آقا گلیردی. حاجی میرزا مجلس باغلانیدیقدان سونرا اعدام اندیلدی. یاخالانان تقی زاده ایسه، ایکینجی مجلسده احرار حیزبی نین باشقانلیغینا سنچیلدی (رسولزاده ۱۹۹۳: ۲۷-۲۸) و داها سونرالار ایرانین باش ناظرلیگی مقامینا قدر یوکسلدی.

مشروطیت اینقیلابی نین اساس عونصورلارینی تشکیل ائدن آذربایجان تورکلری اؤزلرینی ایرانا و ایرانین ارکینلیگینه (آزادلیغینا) فدا اندرکن، اؤزلرینی تاماما اونوتدولار. یاواش-یاواش ایرانا سیزماقدا اولان میلّت و میلّتیچلیک قاوامی تورکلرده ایران میلّتی و میلّتیچلیگی شکلینده تظهور ائتمسه ده، فارس آیدینلاری نین فارس میلّتی و میلّتیچلیگی قاواملارینی منیمسه سیله سونوچلانندی. آنجاق، مشروطیت دؤنمینده داها چوخ موحافیظه کار داورانان فارس آیدینلاری اؤز میلّتیچلیکلرینی "ایران" آدی آلتیندا یوروتمگه باشلادیلار. رسولزاده، "تورک اینقیلابچیلاری، تورک مبعوثلاری (میلّت وکیللری)، تورک انجومنلری دندیگیمیزده بونلارین محض تورکلوک نامینا حرکت ائتدیکلری دوشونولمه سین. ایران تورک مشروطیت پرورلری تورکلوکلرینی دوشونمه دیلر؛ بوتون فداکارلیقلارینی آنجاق ایرانلیلیق و وطن-موشترک نامینا ایجرا ائتدیلر" (رسولزاده ۱۹۹۳: ۳۰) آچیقلاماسیلا مشروطیت دؤنمینده کی تورکلوک شوعورونون هانسی درجه ده اولدوغونو آیدین بیر شکیلده اورتایا قویماقدادیر.

ایگیری می ایللیک بیر زامان ایچینده (۱۹۰۶-۱۹۲۵) گونشی آذربایجان تورکلری طرفیندن یایینلانان قزئتلر ده بو چرچیوه ده اله آلینمالی دیر. مشروطیتین اعلانیندان سونرا (۱۹۰۶) قزئتلرین ساییمی آچیسیندان تبریز تهراندان سونرا ایکینجی یشری

ایشغال ائتمکده یدی. مشروطیت دؤنمی نین ایلک دؤرد ایلینده گونئی آذربایجاندا ۴۶ قزنت و ۱۹۲۱ ایلینده قدر، یعنی ۱۵ ایلده ۹۰ قزنت یایینلانمیشدیر. بو ۹۰ قزنتدن ۸۰-ی آذربایجاندا، ۱۰-و ایسه باشقا اؤلکه لرده گونئی آذربایجانلیلار طرفیندن نشر ائدیلمیشدیر. موسی مجیدی نین وئر دیگی ایستاتستیکلر بو دؤنمده تیریزده ۶۳، اورمییه ده ۹، خویدا ۷، اردبیلده ۱، ایستانبولدا ۵، باکیدا ۲، تیفلیسده ۱، برلینده ۱ و لوندوندا (لندنده) ۱ قزنتین چیخمیش اولدوغونو و بونلاردان ۵۵-ی نین فارسجا، ۱۰-ونون ارمنیجه، ۸-ی نین تورکجه-فارسجا، ۲-سی نین تورکجه-کوردجه یایینلانمیشی گؤستر مکده دیر. م. مجیدی آیریجا قزنتلرین چیخما ترتیبینی ده بر شکیلده آچیقلاماقدادیر: گونلوک ۱، ایکی گونلوک ۱، اوچ گونلوک ۵، هفته لیک ۵۸، ایکی هفته لیک ۷، آیلیق ۵، تک سای ۳، بلیرسیز ۱۰. عثمینی مولیف قزنتلرین ۳-ونون دینی، ۶-سی نین سوسیالیسم، ۱۰-ونون موحافیظه کار، ۸-ی نین میزاج، ۶-سی نین ایسه ایرتیجاع ایچه ریکلی اولدوغو قناعتینده دیر (مجیدی ۲۰۰۳: ۲۱۲-۲۱۳).

قزنتلر:

انجمن قزنتی

مشروطیت اینقیلابیندان سونرا چیخان ایلک قزنتدیر. ایلک اوچ سای سی روزنامه ملی، دؤردونجو سای سی جریده ملی، ۵-۱۰-جو ساییلاری یئنه روزنامه ملی، -۳۵ ۱۰-جی ساییلاری ایسه جریده ملی آدیلا چیخان انجمن قزنتی نین ایلک سای سی ۱۹۰۶ (۱۳۲۴ ه.ق) ایلینده تک بیر صحیفه شکلمینده تیریزده یایینلانمیشدیر.

اؤنجه سید علی اکبر وکیلی نین مودورلویونده اوچ گونده بیر چیخان قزنت، دها سونرا محمود غنی زاده نین مودورلویونده ایکی گونده بیر چیخماغا باشلادی.

داش باسما اوصولویلا یایینلانان انجمن قزنتی نین ایللیک آبونه سی تبریزده ۱۰ قیران، دیگر شهرلرده ۱۵ قیران، روسیادا ۵/۳ مانات، عثمانلیدا ۴۰ قروش، آوروپادا ۱۰ فرانک؛ تک ساتیش قیمتی ایسه تبریزده ۲ شاهی و دیگر شهرلرده ۳ شاهی اولموشدور (مجیدی ۲۰۰۳: ۷۱-۷۲).

بوتون ساییلاردا صحیفه نین ان اوست قیسمیندا قزنتین سایبی سی (ساغدا)، قزنتین ایلی (اورتادا) و صحیفه نومره سی (سولدا) و یایینلاندیغی تاریخ، یایینلایانین آدی و داغیتیم (بخش) آدرسی ونریلمیشدیر. بعضی ساییلاردا قزنتین توتومو و یا دیلی ایله ایلیگیلی (قزنتین آدی نین آلتیندا) آشاغیداکی کیمی قیسا بیلگی ده یثر آلمیشدیر:

خالقین و تاجیرلرین ایستگی اوزرینه بو قزنت چوخ ساده بیر دیلده یازیلماقدادیر (س.۱۰۱)

قزنتده یازیلار ایکی سوتونا آیریلیمیش، متنده کی اؤنملی موضوعلار و جومله لر قارا چیزگیلرله (خطلرله) بلیرتیلیمیش، یازی باشلیقلاری ایسه داها بویوک حرفلرله ویا پارانتز ایچینده گؤستریلیمیشدیر.

مشروطیت اینقیلابی سایه سینده اورتایا چیخان ایالت و ولایت انجومنلری آراسیندا ان اؤنملی و گوجلو مؤوقعه صاحب اولان "تبریز میلی انجومنی" نین اورقانی اولاراق یایینلانان انجمن قزنتی یالنیز تبریز و آذربایجان-ین دئییل، ایرانین هر طرفیندن، اؤزللیکله ده تهراندا جریان ائدن مشروطیت خبرلرینی احتیوا انتدیگیندن چوخ اؤنملی بیر یثره صاحبیدی. قزنت، بعضی ساییلاریندا چیخان بیر نچه شعری ایستیشنا سایماقلا تاماما فارسجادیر. آنجاق قزنتده ونریلن بعضی اعلان و خبرلرین ایچه ریگی (موحتواسی) دیقته آیندیغیندا، تورکجه نین دورومونو تثبیتده دیقته دیر ملزمه نی ده سونماقدادیر.

² بنا به خواهش اهالی و کسبه و اصناف کلمات این جریده خیلی سهل و ساده نوشته می شود.
انجمن ملی تبریز

قزنتین ۹-جو ساییسیندا ونریلن بیر اعلاندا تبریزین "ادبیه" مکتبینه هنج مکتبه گنتمه میش یئددی یاشینداکی اوشاقلارا دورد آی ایچینده ایستر فارس، تورک و ایسترسه ده عرب دیلمنده یازیب اوخوما تعلیمی ونریلدیگی و مکتبین آنا-آنالار طرفیندن سینانماغا حاضر اولدوغو بلیرتیلیمیشدیر. ۳۲-جی ساییدا عثینی مکتب اؤیرنجی لری نین موعلیملریله بیرلیکده تبریز انجومینه گنذب، انجومن عوضولرینه تورکجه شعرلر اوخودوقلاری، انجومن-ین مکتبه ۲۵ تومن یاردیم ائتدیگی و قزنتین هر هفته ۶۰ نوسخه اؤیرنجیلره یولسوز گؤندریله جگی خبری و اورادا اوخونان شعرلر یئر آماقدادیر. شعر بنله باشلار:

مکتبدور انبیاده نیی لخ علامتی
مکتبدور اولیاده ولی لخ سعادت
مکتبدور عالمه يتورن هر هدايتی
مکتبدور اورگدن بزه امر شریعتی...^۴

قزنتین ۴۴-جو ساییسیندا یئنه ده "سعادت"، "ادبیه" و "نوبر" مکتبلری اؤیرنجیلری نین موعلیملریله بیرلیکده تلگراف مرکزینه گنشدیکلری و اورادا شعر و خیطابه اوخودوقلاری بلیرتیلیمکده دیر. قزنت، اوخونان خیطابه دن ساده جه "بیز بیر قاشق قانیمیزی المزه الوب ملتہ نثار المکة گلمشوق" جومله سینى اؤرنک ونریرکن، اوخونان شعرى تاماما یایینلامیشدیر:

امالمز افکارمز اقبال وطندور
سرخدمزه قلعه بزم خاک وطندور

^۴ ونریلن شعر و یانئر اؤرنکلری نین دیلی و ایملاسی قورونموشدور.

دعوا کونی یکسر کورنن قانلو کفندور

دعواده شهادتله هامی کام الاروق بز

ایرانلولاروق جان وروبین نام الاروق بز

قانیله قلعجدور کورنن بیدقمزده

جان قورخوسی یوخدور دلمزده جانمزده

هر گوشه ده بیر شیر یاتوب توپراقمزده

دعواده شهادتله هامی کام. الاروق بز

ایرانلولاروق جان وروبین نام الاروق بز

اجدادمزن هیبتی معروف جهاندور

ایرانلو ادی هر اورگه لرزه سالاندور

عئینی ساییدا "پرورش" و "روشدیه" مکتبلی اؤیرنجیلری نین اوخودوقلاری

خیطابه نشر اندیلیمیشدیر:

"خدایا خداوندا سود امر اوشاقلار اوپاندی قمرزی علملر کویه اوجالدی بتون قان

رنگیله بویاندی صوراسرافیل چالیندی فریادلر گویه اوجالدی تمام نظم لری پوزولدی

ملت قوربانلارینون صفی دوزلدی ای ژاپونلره رحم ایلین الله ای میکادوی ژاپونی

ایلدان الله تلگراف سیملری یورولدی ملت قانی هیجانه گلدی ای مظلوملری ظلمدن

قورتاران الله ملت سینه سنون دوونمکندن جوان شاهمزون قلبنه ات استبداد

سونلری پایمال ات ظلم قوشوننی داغت بز ملت بیچاره یه ترحم ات"

قرنتین ۱۰۷- جی سایى سیندان اعتبارا ایالت و ولایت انجوملری نین قانون

لایحه سی سیرایلا یاپینلانمیشدیر. لایحه یه گۆره، هر بیر ایالتده انجومن آدلی بیر ایالت

انجومنی (مجلسی) اولوشدورولمالیدیر. انجومن عوضولری خالقین سسی ایله

سنجیلیر. سنجیجی لرین ایران تبعه سی و ۲۱ یاشین اوزرینده اولماسی؛ ایالتده اتوی و

مولکو بولونماسی یا دا بیرباشا ونرگی ونرمه سی شرطدیر. قادینلار سنجیملره

قاتیلابیلمزلر. آدایلار (کاندیدالار) ایسه ، ان آز ۳۰ یاشیندا اولوب ، فارسجا

اوخوما - یازماغی بیلمه لی دیرلر.

مشروطیت آنایاساسیندا (قانون اساسی) رسمی دیلدن سۆز اندیلمه دیگی حالدا فارسجا اوخوما - یازما بیلمه نین شرط اولاراق بلیرتیللمه سی و دولایی سی ایله ده ساده جه تورکجه اوخوما - یازما بیلمن بیر اینسانین آذربایجان انجومن سنچیملرینه کاندیدا اولماقدان محروم اندیلمه سی، مشروطیت دؤنمینده فارس دیلی نین داها رسمی بیر استاتو قازانماسینا یول آچان و تورکجه نین آرتیق رسمی مرکزلرده بیر ایشه یارامایاجاگی آنلامینا گلن بو ماده تورکلرین مشروطیت دؤنمینده اوغرادیقلاری ان بؤیوک ضرر اولموشدور. مرکزی حوکومتین تورکلرین الینده بولونماسی و مشروطیت حرکتی بایراگی نین دا آذربایجانلیلار الینده اولماسی تورکجه نین ده فارسجانین یانیندا رسمی استاتو قازانا بیلمه سی اوچون الوثریشلی بیر شرایط یاراتماسینا رغما، آذربایجان آیدینلاری بوتون ایراننی قورتارماق آدینا آذربایجاننی تاماما اونوتموشدولار.

انجمن قزنتی نین ۱۱۶-جی صحیفه سی نین تامامی، ۳-جو صحیفه نین ایسه یاریسی تورکجه دیر. بو تورکجه متین اصلینده "سعادت" و "نوبر" مکتبلری موعلیملری نین دانشمالاریندان عیبارتدیر. مکتب اؤیرنچیلری و اؤیرتمنلری نین (موعلیملری نین) تورکجه شعرلر اوخویوب چیخیش ائتمه لری تبریز مکتبلرینده تورکجه تعلیمین هله ده گوجلو اولدوغونون گؤسترگه سیدیر. آنجاق، شعرلرده و دانشمالاردا دیقتی چکن ان اؤنملی خصوص گونشی آذربایجانلیلار اوچون ایرانلی لیغین یاواش - یاواش اوست کیملیک حالینا گلمه سی و اونون هر بیر دانشمادا وورغولانماسیدیر:

"دنیاون تمام نقطه لرینده ساکن اولان حریت پرورلره بشارت اولسون بز ملت ایران گلرلر اطرافته عشقیله دولانوب اخذ کام ایدن بلبلرلر کیمی سلسبیل چشمه سنون دوره سنه عطشان لرین طوافی کیمی مشروطیت بهشت اعلی سنون حوالی سنه دولانوب اخرده نائل اولدوق... ای حقیقت دین ای ملجا مسلمین ای منشا یقین اوز وجود پاکوی بیز ایرانلولارین افقنده ظاهر ایت و ایللرجه سعی ایدوب درک ایتدیغیمیز افتخارین نشانه لرین فوریتله اشکاره کتور..." (انجمن، ۱۱۶، ۲-۳)

دانیشماجی سۆزلرینی "باشاسون ایران ملتی و مشروطیتی" جومله سیله بییتیرمکده دیر. قزنتین ۲-جی ایلی، بیرینجی سایب سیندا فیوضات قزنتیندن نقلا حکیم نظامی نین اوغلونا یازدیغی شعرین تورکجه ترجمه سی ینر آلماقدادیر.

انجمن قزنتینده یایینلانان و او دؤنمده تورکجه نین دورومونو گؤسترملکه بیرلیکده آذربایجان و عثمانلی آراسینداکی یاخین ایلیشکینی آنلاتان و هر ایکسی نین ده (تورکجه) مکتوبلاشمالاری باخیمیندان سون درجه اؤنملی اولان ایکی مکتوبون یایینلانماسی دیقتی چکمه کده دیر. انجمن تبریز قزنتی نین ۲-جی ایلین ۱۰-جو سایب سى نین بیرینجی صحیفه سینده پاريسدن "عثمانلی و اتحاد و ترقی جمعیتی" طرفیندن "تبریز ملی انجومنی"- نه گؤنדרیلن بیر مکتوب و ۲-جی صحیفه ده انجومن طرفیندن وئریلن جاواب یایینلانمیشدیر. جاواب مکتوبونون سونوندا قزنت طرفیندن بئله بیر آچیقلاما وئرلمکده دیر: "فارسجا اوخویان دیرلی اوخوجو و آپونه لریمیزه بیر آز چتین اولسا دا، عثمانلی تورکجه سیله یازیلیمیش اولان بو ایکی مکتوبو موقدس انجومن عوضولری نین ایستگی اوزره چئویرمه دن اولدوغو کیمی نشر ائتدیک."

آشاغیدا نقل انده جگیمیز بو ایکی مکتوبون یازیلیش طرزى آشاغى - یوخاری عثینی دیر. مکتوبا جاواب وئرن شخص تبریز ملی انجومنی نین عوضولریندن دیر. دیگر عوضولرین ده بو مکتوبلارین فارسجا یا ترجمه ائدیلمه دن یایینلانماسینا ایصرار انتمه لری اونلارین تورکجه هله "عثمانلی تورکجه سیله" یازیلیمیش اولان متینلری اوخویوب آنلاماقدا چتینلیک چکمه دیکلرینی گؤسترمکده دیر. مکتوبلارین عرب الیفباسی ایله یازیلیمیش اولماسی ایکی لهجه آراسینداکی فونتیکی فرقلیلیگی اؤنملی اؤلچوده گیزله مکده دیر. باشقا بیر دئییشله، مکتوبدا گئچن "بکله مک"، "کبی" کیمی آز سایدا کلمه و اوچونجو شخص چوغولونداکی (جمع) /-z/ اکى نین (آذربایجان تورکجه سی /-ک/) خارایجینده هر شئی آذربایجان تورکجه سینده کی کیمی دیر. یعنی، بو مکتوبو اوخورکن اونو هر ایکی لهجه ده اوخوماق دا مومکوندور. تبریزدن یازیلان

مکتوبون دیلی ایسه داها ماراقلیدیر. بازار و یا بازارلار تهریز آغزینا دایالی آذربایجان تورکجه سیله یازدیقلاری مکتوبدا تورکیه تورکجه سینه مخصوص کلمه لری ده ایشلمگه چالیشمیشلار. بو سیبله ده مکتوبدا هر ایکی لهجه نین اوزل لیکلرینی ده گورمک مومکوندور.

" هیئت متحده عثمانیان ترقیخواه" -ین پاریس-دن موقدس انجومه مکتوبو

" تهریز انجمن ملیسی حضور عالیسنه

اخیرا حدود اوزرنده وقوعه گلن حادثه موسفه جمعیتیمیزی ان درین بر حس تأسفله متأثر ایتدی. شرقک [شرقین]^۵ بو ایکی دولت علیه سنی نجیب و حقیقی بیر امل اتحاد اوکنده [اؤنونده] ابدی بیر حبل متین اخوتله باغلی کورمک ایسته یین جمعیتمز ایچون بو وقعه دن زیاده بادی کدر و ضرر بر شی اولماز عالم اسلامیة هر طرفدن مسلط اولان مصائب خارجییه یی رد دفع ایده بیلیمک قوتنی انجق اخوت و اتحادده ارامق لازمگلرکن و دین و شریعت عقل و حکمت و ایجاب سیاست و حقیقت دائما بونی امر ایدرکن شرقک [شرقین] بو ایکی دولت اسلامیة سی اراسنده حصوله کله چک اک [ان] اوافق [کیچیک] بر مسئله اختلافی بیله نظرالمله کورمکدن و بونک [بونون] چاره رفعینه چالشمقدن ها بیوک بر اثر حمیت تصور ایدیله مز. بوکون بوتون ممالک عثمانیه یی اسیر ظلمی ایتمکه چالشان حکومت مستبدیه حمیدیه دن معقول و منطقی نه بکلنه بیلیر که حدود اوزرنده وقوعه کتیریلن حادثه چوخ کورلسون کندی تبعه سنه کندی ملتنه رحم و شفقتی اولمایان بر پادشاهک [پادشاهین] قابلمیدر که قومشوسنه حرمتی السون. بر حکمدار بر حکومت که کندی ملتکنک [ملتی نین] حقوق و حریتنی محو ایتمکه اوغراشه رق اوکا [اونا] بر اجنبی نظر عداوتیله باقار اویله بر امدن صدور ایده چک کافه افعال و حرکاته ملتک [میلتین] نتیجه حس و فکری کبی باقیله میه جغی

⁵ [ایشاره سی اراسیندکی یازیلار طرفیمیزدن اکلنمیشدیر (م. ر. ه).

[باقیلامایاجاغی] اشکارددر بناء علیه بو حادثه مؤلمه یی دوغریدن دوغری یه سلطان عبدالحمیدک [عبدالحمیدین] زاده وهم و جنونی کبی تلقی بیورملرینی و حال بو که قرین افکار و حسیاتی الدیغیمز ملت عثمانیه نک [عثمانیه نین] بوکا [بونا] قارشی جدا صحیح و صمیمی بر حس تأسفله متحسس اولدیغنک [اولدوغونون] بالاعتقاد قبولنی عرض و رجا ایده رز. مسئله واقعه نی نظر حکمت و اعتداله اله جقلمدن [آلاجاقلاریندان] امین اولدیغمز دولت علیه ایرانیه رجال محترمه سنک [محترمه سی نین] حقوق مقدسه اسلامییه هر طرفدن تعرض الندیغی هر طرفدن اسلام قانی دوکیلدیکی بویله بر زمانده وجدان مؤمنینی داغدار تأثر ایده جکی اولان بر حکومت اجنبیه مداخله سیله دکل انجق بر بصیرت عاقلانه ایله حل مشکلاته موفق اولملرینی و هر طرفده یتیم و بی کس قالان ملل اسلامییه نک [اسلامیه نین] توحید فکر و امال ایده رک مسعود و بختیار اولمسی خصوصنده بیدریغ همت و معاونت بیورملرینی تمنی ایده رز اولباده اتحاد و اخوت وظیفه اسلامیتدر (۱۰ شعبان المعظم ۱۳۲۵) (۱۸ ایلول اخرنجی ۱۹۰۷) (عثمانلی ترقی و اتحاد جمعیتی عموم اعضاسی نامنه)."

موقدس انجومن-ین جاوابی

"پاریسده عثمانلو ترقی اتحاد جمعیتی هیئت مرکزینون صوب عالیسینه

سیزون اونی شعبان المعظم تاریخلی بر قطعه مکتوبنز وصول بولوب هیئت انجمن ملیده و عموم فدائیلرمزون حضورنده قرائت اولندی سیزون بو حسیات انسانیت پرورانه لروز و غیرت اسلامییه لرنوزدن بوراده اولان بوتون اسلام قارداشلارمزون قلوبنده بیوک بر مسرت حاصل اولدی جناب الهدن اوز توفیقات زبانییه سیله سیزون مقصودزه نائل اولمقه تمنی ایده رز سزه مژده اولسون اون درد [دؤرد] آیده چکدیقمز زحمت بی ثمر قالمیوب (۲۹) شعبانده قانون اساسی موکولی پادشاهمزون صحه همایوننه

یتشدی بوکون کی کونده بیزم قلبمزی دردلدنر بلکه دکل ایرانده هر یرده اولان اسلامون قلبنی بو سرحد مسئلسی [مسئله سی] دردلدنروب قاچ سنهلردن عثمانلولار ایکی اسلام بیننده اولان اتحادی برباد ایتدلر معلوم عالی لرنزدی یوز سنهلردن بری اولان عادات مستبدانه نی دکشدرماق پک قولای بر اش دکل طبیعی انقلابت داخلی حاصل اولاجاغدی بز اسلام قارداشلارمزدن بر معاونت بکلدهمزددا عکسنه سرحد مزه تجاوز ایلوب سهلئی هونا قناعت ایتمیوب عثمانلولار قارشوسندا هیچ بر دشمن و مانع اولمادغی حالدا یتشن کولره [کؤیلره] بر حالت وحشیانه ده خونریزانه قتل و غارت هیچ بر اناث و چوجوغا رحم ایتموبلر هانکی انسانیتده و مذهبه موافقدور مین ایولی بر کوه [کؤیه] آتمش پاره توپ انداختیله بوتون نفوسنی چولوق چوجوغلارنی محو و تلف ایتسونلر رجا ایدرم انصاف ایدینوز بر غیرتلو مسلمان بو حالت اسفانکیزی اونودا بلورمی؟ ایرانلولارون قباحتی قاچ سنهلردن برو استبداد التندا ازلمکدن کنديسنی قورتاروب پادشاه لارنا سلطنت مشروطنی قاندردلار بو سلطان حمیدن خوشونا کیتموب قورقوب ایرانلولاردان عثمانلولارا داخی سرایت ایتسون بونون اونونی توتماقی عمرون اخرنده خلیفه عصر کندینی جانشین پیغمبر بولن زوالی اسلاملارون قانینون توکمکده صلاح بولموشدور حال بو کی ایرانلولار هیچوقت پوئرلردن و ترانسوالاردان قانسز بر ملت دکلدنر بویله بر وجب تورپاخلاردان سون بر داملا قانلاری توکولنه قدر اجنپیه ورمکه حاضر دکلدلرلر بو سرحد مسئله سنده عموم ایرانلولارا بر بویوک هیجان حاصل اولوب بویله بر فقیر ایونده اولان مایحتاجنی ساتوب بر تفکیله [توفکله] بر مقدار فشنگ الوب بونون اونونی علمامز و واعظلرمز الوب ملته نصیحت ایدیورلار که قارشومزدا اولان مسلمانلاریله جهاد ایتمک شرع شریفده ممنوعدر بر قطره بویله قان توکمک حبیب اکرمی مز پیغمبرمز افندیمز حضرتلرینی امتندن بیزار ایلیمقدر هرگاه عثمانلولار تعدی لرندن ال چکمیکجک اولورسا نتیجه سی چوخ وخیم کورینور خاچ پرستلر چوقدان برو چکدکلری ارزویه نائل اولاجاقلار و سیزلردن داخی رجامز بودور کی بو مسئله ده ممکن مرتبده معاونتی نزی دریغ بویورمیه سز بوندان ارتق ایکی اسلام بیننده کدورت حاصل اولماسین اورادا

اولان بوتون اسلام قارداشلارما بیزم خالصانه سلامیمیزین تېلیغینی رجا ایدرز و هیچوقت کندی حالنزدن بیخیر قویمامانزی علاوه ایدرز (انجمن ملی تبریز)."

مکتوبلارا دیقت اندیلیرسه، هر ایکی مکتوبون دا بیر-بیرینه یاخین بیر لهجه ده یازیلیمیش اولدوغو گزولله بیلیر. اورتاداکی فرقلرین اؤنملی بیر قیسمی لاتین ایلفاسینا کؤچورولدیو زمان اورتایا چیخماقدادیر. دولاییسی ایله بیرینجی مکتوبو آذربایجان تورکجه سیله اوخوماق مومکون اولدوغو کیمی، ایکینجی مکتوبو تورکیه تورکجه سیله اوخوماق دا مومکوندور. مکتوبلارا یازیلی بیر متین اولراق باخیلیرسا، او دؤنمده ایکی لهجه آراسیندا جیدی بیر فرقین اولمادیغی اؤزلویوندن اورتایا چیخماقدادیر.

قزنتین ۲-جی ایل، ۲۴-جو سایى سیندا باکی-دا یایینلانماغا باشلایان ساده و گؤزل بیر تورکجه ایله یازیلدیغی بیلدیریلن تازه حیات قزنتی نین رکلامی یایینلانمیشدیر. رکلامدا آبونله قیمتلری و قزنتین آدرسلى و نریلدیکن سونرا قزنته ان باشدان آبونله اولانلارا آذربایجان-ین مشهور شاعیری واقیف-ین اثرلری ایچرن کیتابین هدیه اولراق سونولاجاغی و قزنته تبریزدن ویا ایران-ین دیگر ممالک محروسه "سیندن آبونله اولماق ایسته ینلرین انجمن قزنتینه باش وورمالاری گرکدیگی ده بلیرتیلیمیشدیر.

قزنتین ۲۶-جی سایى سیندا (۲-جی ایل) یئنه تورکجه بیر قزنتین رکلامی ونریلمیشدیر. حاجی ترخان-دا "گؤزل بیر تورکجه" ایله چیخان و ادبی، سیاسی و تیجاری موضوعلاری ایچرن برهان ترقی قزنتینه آبونله اولماق ایسته ینلرین انجمن قزنتینه باش وورا بیله جکلری ده اعلاندا یئر آلماقدادیر.

آذربایجان قزنتی

روسیا اینقیلابی نین (۱۹۰۵) آردینجا قوزنی آذربایجاندا ملانصرالدین درگیسی یایینلانماغا باشلادیغی کیمی، ایران-دا مشروطیت اینقیلابی نین آردیندان دا تبریزده آذربایجان قزنتی چیخماغا باشلادی.

بو ایکی قزنت یالنیز چیخیش تاریخی باخیمیندان دئییل، ایچه ریک (مؤحتوا)، بیچیم و اوسلوب اولاراق دا بیر-بیرینه بنزه مکده دیر. آذربایجان قزنتی ۱۹۰۶-۱۹۰۷، یعنی محمدعلی شاه-ین مشروطیته قارشى چیخدیغى بیر دؤنمده تورک و فارس دیلرینده یایینلاندى. تبریزده قورشون باسما اوصولویلا چیخان ایلك قزنت اولماقلا بیرلیکده، تبریزین ایلك میزاح و عنینی زاماندا ایلك رسملی قزنتی دیر.

قزنتین صاحیبی علی قلی صفروف گنجلیگینده روسیا و تورکیه ده اتاسی نین تیجارتخاناسیندا چالیشمیش، آذربایجان حریتچیلریله سیخ ایلیشکیده اولموش و تبریزه دؤندوکدن سونرا اونلارین یاردیمی ایله شبنامه (۱۸۹۲)، احتیاج (۱۸۹۸)، اقبال (۱۸۹۸) و آذربایجان (۱۹۰۶) قزنتلرینی یایینلامیشدیر. او عنینی زاماندا "حاجی بابا" و "خورتدان" ایضالاریلا ملانصرالدین درگیمسیله ده یاخین ایش بیرلیگی ایچینده اولموشدور. آذربایجان قزنتی مشروطیته قارشى اولان گوجلر طرفیندن قاپادیلدیقدان سونرا علی قلی صفروف ایستانبول-ا قاچمیش، آنجاق تبریزه دؤندوکدن سونرا ایستیدادین آغیر ایللرینده جیدی پروبلملرله قارشى قارشیا گلینجه اینتیجار ائتمیشدیر (مجیدی ۲۰۰۳: ۲۹-۳۰).

آذربایجان قزنتی توپلام ۲۳ سایى چیخمیشدیر. باش بازارلیغینی ۱۵-جی ساییمیا قدر میرزا آقا تبریزی، اوندان سونرا ایسه بابا تبریزی یاپمیشدیر. هفته ده بیر سایى ۸۰ صحیفه اولاراق چیخان آذربایجان قزنتی ۵/۲۴x۵/۳۶ اؤلچولرینده اولوب تبریزین "ناموس" مطبعه سینده باسیلیردی. تک نوسخه سی نین قیمتی ۱۴ شاهى اولان قزنتین ایملیک أبو-سى دؤرد تومن ایدی (آذربایجان، س ۱، ص ۱).

دیگر قزنتلردن فرقلی اولاراق آذربایجان قزنتی نین ایلک صحیفه لری دهاا چوخ کاریکاتوردن اولوشماقدا اولوب، یازیلار اساسا ایکینچی صحیفه دن اعتبارا باشلامیشدیر. صحیفه نین باش قیسمیندا، ساغدان سولا قاپسایاجاق شکیلده قزنتین آدی و اونون آلتیندا دا یایینلانیدیگی ایل هم میلادی، هم ده هیجری اولاراق وئرلمکده دیر. قزنتین آدی و کاریکاتور آراسینداکی بیر سطیرلیک بوشلوقدایسا، قزنتین سایبی سی و بعضا ده قیمتی یازیلماقدادیر. آذربایجان قزنتی نین ناشیری، آدرسی و آبونه قیمتلیله ایلگیلی بیلگیلر ایسه، ایکینچی صحیفه نین باشیندا آچیقلا نیشدیر. قزنتین یازیلاری اورتادان چکیلن قالین دیکشی (عمودی) چیزگی ایله ایکی سوتونا آیریلیمیش، یازی باشلیقلاری ایسه قالین و یا اینجه پارانتزولرله بلیرتیلیمیشدیر.

آذربایجان قزنتی نین ایلک سایبی سیندا مایان، خوراسان، لوان، شبستر، نخجوان، لوندون (لندن)، تهران، اسلامبول (ایستانبول) و پکن-دن گلن تلگرافلار یایینلانیمیشدیر. شبستر و نخجواندان گلن تلگرافلار تورکجه، دیگرلری ایسه فارسجادیر. شبستر تلگرافیندا روسجادا سوی آدلاری نین سونونا اکلنن /-اوف/ اکی نین بعضی آذربایجانلیلار طرفیندن ایشله دیلدیگی میزاح دیلیلله اشدیریلیر (تنقید اندیلیر):

بوگون انجمن ملی طرفندن شهرون بعضی اطرافنده اولان محترم ذواتون هر برینه بر "قویروق" لقبی مرحمت اولندی که بوندان صورنا همان اشخاص قویروقلاندیریلیب و اوف لفظیله مخاطب ایده جکلر. مثلا جهانگیروف و بهادروف. الله بزی قویروقدان آیرماسون (س ۱، ص ۳).

قزنتین ۴ و ۵-جی صحیفه لرینده کاریکاتور واردیر. ۷-جی صحیفه ده وئریلن اعلاندا فارس، روس و فرانسیز دیل لرینده هر نوع ویزیت کارت، دعوتیه و ریساله نین اویغون قیمته "ناموس" مطبعه سینده باسیلاجاگی و "موقدس انجمن ملی" نین یازیلاری نین پولسوز یایینلانا جاگی بلیرتیلیمیشدیر. فارسجا یازیلیمیش اولان بو اعلاندا

تورکجه ویزیت کارتتی، دعوتیه و ریساله دن بحت اندیلمه دیگی نین ایکی احتیمالدان قایناقلانا بیله جگینی دوشونمکده بیک. بیرینجی احتیمالا گوره، تورکجه باسقی ایشلری بوتون مطبعه لرده گوروله بیلدیگیندن ساده جه یابانجی دیلدرده کی باسقی ایشلملری اوچون اعلان و نریلمیش و تورکجه اوچون بیله بیر اعلانا احتیاج دویولمامیشدیر. ایکینجی احتیمالا گوره، بو کیمی یایینلار اساسا فارس و بعضا ده دؤنمین ان یایقین یابانجی دیللمری اولان روسجا و فرانسیزجا یاپیلدیغیندان تورکجه یه ایشاره اندیلمه میشدیر. آنجاق الده اولان ملزمه لر و داها سونراکی گلیمه لر ایکینجی احتیمالین داها دوغرو اولدوغونو گؤسترمکده دیر.

باش یازیلاری فارسجا اولان آذربایجان قزئتینده تورکجه شعرلرله یاناشی، تورکجه نثر اؤرنکلرینه ده راستلاماق مومکوندور. تورکجه یازیلارین بیر قیسمی قزئت یازارلاری طرفیندن یازیلیرکن، بیر قیسی دا اوخوجولارین گؤندر دیگی یازیلاریدان اولوشماقدادیر. ۲-جی ساییدا یایینلانان بیر اوخوجو مکتوبونون دیلی تاماما دانشیق دیلینه دایانماقدادیر. اوخوجو اؤزونو چوخ زورلامادان دانشماسیندا ایشلتدیگی جومله لری کاغیذا کؤچورموشدور:

وطن مقدسون مبارک روزنامه سی "آذربایجانون" محترم مدیرنون حضرتلریندن رجا ایدرم که بنده نون بو نچه کلمه عرضیمی اوندا درج بوکوراسوز.

جناب حاجی بابا، دونن عصر چاغی ایودن چقدیم که کیدم خیاباندا منیم بر عزیز دوستیم واردی که چوخداندی کورمیشدیم اونی بیر کوروش ایلیبیم کوردوم که خیابانون اراسندان بر نچه عرابه که تمام ایچلری دولی آپارورلار یریدیم یواش یواش عرابه لرون یانته سئوال ایلدیم که آی قارداش بونلاری هاریه آپارورسوز و نمنه دیلر دیدی مگر بولمورسن بونلار ضیافت و جشن تدارکی دورلر آپاروروق قزلجه میدانه که اورادا لازم دور دیدیم آی اوغلان مگر اورادا نه وار دیدی آخی کوزلریمیز ایدن اولسون ساعدالملک حضرتلرینی طهران اهلی قولاقندن یاپشوب دیشقاری آتوبلار که

مبادا اوراده ده چورک تجارتینه رونق ویرسون و اونه کوره آذربایجانہ تشریف کتورور... (س ۲، ص ۷).

قزئتین ۳- جو سایى سیندا خالقى آذربایجان قزئتینی اوخوماغا تشویق آماجیلا "نجف اشرف-ده بیر دین آدامی طرفیندن یازیلان و حاضیردا چاپدا اولان روضه رضوان آدلی کیتابین" هدیه اولاراق قزنتله بیرلیکده داغیتیلجاغی بلیرتیلیر. باشقا بیر اعلاندا دا دین قارداشلاریم و مؤحترم وطنداشلاریمین ریفاھی اوچون بؤیوک زحمتلره دؤزه رک آچدیغیمیز بو شیرکته تیریاک چکنلر اوچون هر جور کیفیتلی ملزمه چین- دن ایدخال ائدیله رک ساتیلماقدادیر. باشقا شهرلر اوچون پوست مصرفی ده اکلنه چکدیر." شکلینده بیر رکلام وئرلمیشدیر (س ۳، ص ۷).

قزئتین ۵- جی سایى سیندا ایستانبول-دان گؤندریلن بیر تلگرافدا عثمانلی دؤلتی نین وئردیگی یازی ارکینلیگی (آزادلیغی) هجو طرزینده آنلاتیلماقدادیر: "بابعالی طرفندن تمام مطبوعات ممالک شاهانیه حریت قلم مرحمت اولوندی بو شرطیله که دانشمندان مملکت افکار حریت پرورانه لرینی آزادانه قره بولاغ سونیله یازوب و نشرینده مختاردورلر ولی ایران سرحدین تجاوز ایتمگه هنوز اجازه یوخدور (س ۵، ص ۷). عثینی ساییدا وئریلن باشقا بیر اعلاندا قزئتین باکی-دا تمثیلجیلیگی نین بولوندوغونو و گنجیجی (موقتى) اولاراق کاظم زاده آدلی بیر شخصین ایداره سینده اولدوغونو اؤیرنیریک (س ۵، ص ۷).

قزئتین ۶- جی سایى سیندا یایینلانان تلگرافلار آراسیندا تورکلرین یاشادیغی اردبیل و مشکین-دن فارسجا تلگراف گؤندریلیرکن، ایران-ین گونشی دوغوسوندا (جنوب- شرق) بلوچلارین یاشادیغی بلوچیستان بؤلگه سیندن تورکجه تلگرافین گؤندریلمه سی دیقت چکیجی دیر.

قزئتین گونشی آذربایجان-ین خارایجینده ایران-ین موختلیف بؤلگه لرینده، عثینی زاماندا باکی و ایستانبول کیمی اؤنملی مرکزlerde ده دیقتله اوخوندوغو قزنته گؤندریلن

مکتوبلاردان و قزنتین و نردیگی اعلانلاردان بیلینمکده دیر. مثلا، ۹-جو ساییدا وئرلین اعلاندا آپریل آیی نین باشیندان اعتبارا باکی-دا (نیکولایوسکی کوچه سی، تقی یف-ین ائوینده) تورکجه گونلوک ادبی، فنی، سیاسی تازه حیات قزنتی نین یایینلاناجاغی خبری یئر آلمیشدیر. بو کیمی خبرلره قزنتین موختلیف ساییلاریندا راستلاماق مومکوندور. نئجه کی، ۱۲-جی ساییدا دا قزنتین تهران-داکی تمشیلجیلیگی اولراق "تربیت کیتابخاناسی" گؤستريلمیشدیر (س ۱۲، ص ۷).

آذربایجان قزنتی نین ۹-جو سایى سیندان سونرا یئر-یئر راستلانان شعر و اعلانین دیشیندا بوتون یازیلار فارسجادیر. حالبوکی داها اؤنجه کی ساییلارین آشاغی - یوخاری یاریسی تورکجه یدی. قزنت یازارلاری بو ساحه ده هیچ بیر آچیقلاماغا گرک دویمامیشلار. اعلانلارین ایچینده ده قوزنی آذربایجان-ا عاید اولانلار تورکجه، دیگرلری فارسجا وئريلمیشدیر. ۱۵-جی ساییدا "روس جولفاسیندا" یئنی آچيلمیش اولان "اتفاق" ادلی موسافیرخانانین رکلامی تورکجه یایینلانمیشدیر (س ۱۵، ص ۷).

قزنتین ۱۸-جی سایى سیندا ادیرنه-دن گؤندریلمیش اولان بیر مکتوبا فارسجا جاواب وئريلمیشدیر. وئرلین جاوابدان آنلاشیلدیغینا گؤره، ادیرنه لی اوخوجو دونیانین ان الی آچیق سولطانی کیمدیر دئییه بیر سؤال سوروشموشدور. قزنت یازارینا گؤره، یئر اوزونون ان الی آچیق سولطانی عثمانلی پادشاهی دیر. چونکی، ایسلام سلطنتی تختینه اوتوردوغو گوندن اعتبارا، ایسلام غازیلری نین گوجویله فتح اندیلن تورپاقلاری کیمسه دن اسپرگه مه میشدیر. مثلا، اینگیلیسلر مصر تورپاقلارینی ریجا انتدیلر، سولطان درحال مرحمت بووردو. سونرا بولغارستان ایستیرحام انتدیلر، "اؤنملی دئییل" دندی. بیر قروپ ساموس آداسینی آلدی، سیزه مینت بورجلویام دندی. سونرا لوینان داغینی ایسته دیلر، اورانی سیزه باغیشلیرام دندی. هر سک-دن سؤز اندیلینجه تامام دندی. بوسنی-یه گلینجه درحال تقدیم انتدی. قیبریس-ی ایستیرحام انتدیلر، ممنونیتله دندی. سونرا کیرید-ی ایسته دیلر، اونلارین اومودونو قیرمادی و نهایت ماکدونیا-نی (مقدونیه-نی) طلب انتدیلر، سیزه لایق دئییلدیر دندی. ادیرنه لی

اوخوجونون "ایندی سولطان نه ایشله مشغولدور؟" سؤالی نین جاوابیندا ایسه، "اونو ایران-عثمانلی سرحدینه سوروشماق لازیم" دنیه قیسا بیر جاواب وئرلمیشدیر (س ۱۸، ص ۳).

"گونئی آذربایجان-ین ملا نصرالدین-ی اولراق بیلین آذربایجان قزنتی نین ایلمک سایب سیندا ملانصرالدین-ین مشهور علامتی اولان "حاجی بابا" نین رسمینی گؤروروک. "حاجی بابا" اوستادی "ملا عمی" نین قارشیسیندا اونو دینله مگه حاضر بیر طلبه کیمی دورموشدور. بیز آذربایجان قزنتی نین علامتینی "حاجی بابا" آدلاندیریریق. چونکی ملانصرالدین-ده "آی ملا عمی" اولراق تئز-تئز گؤرون خیطابلار آذربایجان-دا "آی حاجی بابا! جناب بابا" ایفاده لریله دگیشدیرلمیشدیر. علی قلی صفروف اوزو ده قزنتده کی یازیلارینی "حاجی بابا" ایضا سییلا یایینلا ییردی. اونون یازی اوسلوبو ملانصرالدین-ین اوسلوبونا چوخ یاخیندی." (آخوندوف ۱۹۷۹: ۳۳۱-۳۳۲).

قزنتین کاریکاتورستی حسین طاهرزاده بهزاد عثینی زاماندا حشرات الارض قزنتیله ده چالیشیردی. ۴-جو سایب نین ایلمک صحیفه سینده کی کاریکاتوردا ارکینلیک (آزادلیق) حرکاتی نین ان جیدی موخالیفلریندن اتابک اعظم (امین السلطان)-ین کاریکاتورو چکیلمیشدیر. کاریکاتوردا ایران خریطه سیننی دیزلری اوستونه قویوب بارماغیلا آذربایجان-ی گؤسترن امین السلطان بئله دئیر: "من بو بؤلگه دن هیچ خوشلانمیرام. گله جکده ده کورور-کورور پولا احتیاجیم اولاجاقدیر. اونون اوچون بو بؤلگه نی....." (ناهیدی آذر (یایین تاریخی یوخ): ۵۰-۵۳).

آذربایجان قزنتی گونئی آذربایجان مطبوعاتی تاریخینده اؤنملی بیر یئره صاحیبیدیر. قزنتین ایلمک سایب سیننی گؤرن ستارخان "بوگون آذربایجان-ین میلی بایرامیدیر" جومله سیله دو یغولارینی ایفاده ائتمگه چالیشمیشدیر. آذربایجان قزنتی ده بو دؤنمین دیگر قزنتلری کیمی فارس یازی دیلی عنعنه سینه صادیق قالما مجبوریتینی

حیس اندیرمیش کیمی عنعنه نی داوام ائتدیرمیشدیر. تورک دیلی قزنتین ایکینجی درجه لی یازیلاریندا، میزاح طرزلی شعرلرینده ایشله دیلمیشدیر. ایران-دا، اؤزل لیکله ده گونئی آذربایجان-دا ارکیتلیک (آزادلیق) حرکاتی نین گوجلنمه سینده اؤنملی رولو اولان و تبریز-دن باکی و ایستانبول-ا، تهران-دان خوراسان و بلوچیستان-ا قدر گئنیش بیر اوخوجو کوتله سینه صاحب اولان بو قزنتین آذربایجان-ین تورکلوک و تورکجه چیلیک شعورونون گلشمه سینده جیدی بیر رولو اولمامیشدیر. تورکجه نین یاواش - یاواش یئرینی فارسجا، آذربایجانلیلین ایسه یئرینی ایرانلیلینا وئردیگی بو دؤنمه آذربایجان آیدینلاری حوریتچی لیک مفکوره سیننی تهران-ا و ایران-ین دیگر یئرلرینه یاییلماسی وظیفه سیله مشغول ایکن، فارس آیدینلاری گله جکده قورولاجاق یثنی رژیمین مدنی تمللرینی آتماقدا ایدیلار. مشروطیت دؤنمینده چیخان آذربایجان و تهران قزنتلری آراسینداکی فرق ده بوندان عیبارت ایدی.

داوامی گله جک ساییدا

* دوکتور ایواز طه

بیگانه‌ای در وطن

جستاری درباره‌ی غیبت محمد فضولی از ادبیات معاصر آذربایجان

در این گفتار در پی بررسی میزان نفوذ و تأثیر مولانا محمد فضولی در ادبیات معاصر آذربایجان نیستیم، بلکه می‌خواهیم بیشتر به تفاوت‌های بنیادینی که در جانمایه‌ی آثار فضولی و ادبیات معاصر وجود دارد به اجمال بپردازیم. می‌گویند کمتر شاعر آذربایجانی را می‌توان یافت که استقبالی از اشعار فضولی نکرده باشد. به علاوه ادعای شماری بزرگ از شاعران و نویسندگان مبنی بر پیروی‌شان از فضولی، حکایت از آن دارد که این شخصیت بزرگ با استقبال فراوان روبروست. این ادعا، هم به خاطر حجم نوشته‌ها و تحلیل‌های آثار وی صحت دارد، هم به گواهی انبوه اشعاری که به پیرویش، به ویژه در نوع غزل، سروده می‌شود. با این همه، اگر بخواهیم سهم واقعی تأثیر وی را در پسینیان ارزیابی کنیم و در پی جستجوی رگه‌ها و نشانه‌های او در زیرساخت ادبیات معاصر برآییم، آیا حضور وی را به همان نسبتی که اغلب ادعا می‌شود درخواهیم یافت؟ به سخن دیگر آیا این شخصیت بزرگ در تکوین ادبیات نوین آذربایجان، خواه در شکل و خواه در مضمون، تأثیری شگرف و بی‌رقیب دارد؟

پیداست که حضور فضولی را نمی‌توان صرفاً با شمارگان کتاب‌ها و تنوع پیکره‌هایش مسجل کرد. و یا آن را با احتساب تعداد میادین، خیابان‌ها، موزه‌ها، پارک‌ها، سالن‌ها، مؤسساتی که به افتخار وی نامگذاری شده‌اند، و یا حتی با شماره‌ی آهنگ‌های موسیقی سنجید. افزون بر آن، تداوم غزل و قصیده و قطعه و مربع و مخمس و دیگر قوالب شعر عروضی در ادبیات معاصر نیز نمی‌تواند به حساب فضیلت و سیطره‌ی مکتب شعری او نوشته شود. بلکه میزان تأثیر وی در تکوین ادبیات نوین را باید در حوزه‌ی زیرساخت فلسفی اشعار، جهان‌بینی شاعر، و عناصر تخیل، عاطفه، موسیقی، کلام و زبان ارزیابی کرد. من در اینجا به دلیل ضیق مجال پس از اشاره‌ی کوتاهی به دیدگاه وی در باره‌ی زبان، به مبانی فکری‌اش می‌پردازم و از عناصر دیگر درمی‌گذرم.

فضولی در ادبیات معاصر با محبت و غفلت افراطی و به گونه‌ی متضاد استقبال شده است. پیروان وی به ویژه در قرن بیستم، زبان او را به وام گرفته و اندیشه‌ها و مضمون اشعارش را بی‌تشریفات خاصی به ژرفای گذشته بدرقه کرده‌اند. از این رو در کنار گرایش به زبان آهنگین او، سکوت معنی‌داری در باره‌ی مبانی افکار و انگیزه‌های شیدایی‌اش حاکم بوده است. استقبال از زبان رسا و استوار فضولی دلیل ساده‌ای دارد و نیازمند تحلیل‌های پیچیده‌ی زبانشناختی نیست. در کنار شاعرانی چون نظامی گنجوی، جلال‌الدین قونوی، قطران و صائب تبریزی، که توان یا امکان یا فرصت پرداختن به زبان ترکی را نداشتند، فضولی بنای رفیعی در ادبیات کلاسیک ساخت. وی به گونه‌ای سهل و ممتنع نظم را که به گفته‌اش در ترکی دشوار می‌نمود، همچون شکوفه‌ای که از کاسبرگ‌های خارگین سر می‌کشد، جان بخشید.

بر خلاف بسیاری از نوابغ جهان که درکی روشن از فرآیند آفرینش هنری خویش ندارند و آثارشان را اغلب به شیوه‌ی خوابرگدها می‌آفرینند، فضولی بر اهمیت کار و دشواری مسئولیتش خودآگاهی داشت. چندانکه وی عامدانه از پی تهیه‌ی مصالحی برای زبان و کشف توانایی‌ها و صیقل دادن آن برآمده بود. فضولی منظومه‌ی «لیلی و مجنون» را صرفاً به خاطر نبود چنان داستانی در کارنامه‌ی ادبی جوامع بشری نسرد، بلکه به خاطر نبود گونه‌ی شایسته‌ای از آن در زبان ترکی به چنین آزمایش سخت تن در داد. با این همه، وی در جریان ایفای وظیفه‌ی خویش در قبال زبان، استعداد شگفتش را در دیوان شعرش به نمایش گذارد. فضولی در قرن شانزده میلادی یگانه شاعر زبان ترکی آذربایجانی نبود؛ ماتمی، قاسمی، سروری و به ویژه ملک‌الشعرا حبیبی با وی هم‌عصر بودند. لکن تنها او بود که توانست در احیای زبان کاری سترگ انجام دهد و وظیفه‌ای همانند فردوسی در زبان فارسی و دانته در زبان ایتالیایی بر دوش گیرد. همچنانکه زبان ایتالیایی جدید با نوشته‌های دانته قوام گرفت و فردوسی به ادعای خویش عجم را زنده کرد:

بسی رنج بردم در این سال سی

عجم زنده کردم بدین پارسی

فضولی نیز زبان ترکی را پس از چندین قرن حاشیه‌نشینی به متن زندگی آورد و با روشن‌بینی تمام برای کشف لایه‌های نامکشوف آن اقدام کرد. تا آنجا که شاید بی‌وجود او زبان آذربایجانی از این غنای موجود و صورت‌موزون خویش محروم می‌ماند.

اما اجتناب و یا غفلت از افکار فضولی و مضامین اشعارش ریشه در تحولات عمیقی دارد. بخشی از این دگرگونی‌ها: الف- پی‌آمد «تمرکزگرایی دوران پهلوی بر محور تاریخ ایران باستان» بود. ب- بخشی

دیگر برخاسته از «پیدایش و حاکمیت مارکسیسم در قفقاز» بود که تقریباً چهار صد سال پس از او ظهوری سهمگین یافت. وبخشی دیگر معلول تحول ژرفی بود، و ج - گو اینکه مارکسیسم را نیز باید نتیجه‌ی گریزناپذیر یک جریان درازآهنگِ تحولِ فکری در پانصد سال اخیر تحت عنوان «تگرش تصرف طلبانه» به حساب آورد که بی‌درنگ پس از فصولی در سرشت فرهنگ بشری در نیمکره‌ی غربی آغاز گشت. پی‌آمدهای این سه عامل سهمگین‌تر از آن است که اغلب گمان می‌شود. زیرا به رغم فاصله‌ی بزرگی میان ما و فصولی، چنان می‌پنداریم که او را به تمامی درک می‌کنیم و اگر اندکی دشواری در زبان او وجود دارد، آن هم به مدد آشنایی با زبان‌های فارسی و عربی از میان برمی‌خیزد. اما واقعیت این است که منظومه‌ی فرهنگی موجود، دارای چنان ویژگی‌هایی نیست که بتوانیم با فصولی و دیگر آثار کلاسیک و حتی با متن‌های تاریخی، تماس بلاواسطه برقرار کنیم. در اینجا عوامل یاد شده را به اختصار بررسی می‌کنیم.

تمرکزگرایی سیاسی

۹

ترک‌ستیزی

در جنوب آبهای ارس فراموشی فصولی از طریقِ اِمحایِ نسبی زبان نوشتاریِ آذربایجانی ممکن شده است. به این معنی که پیدایش دولت پهلوی و رویکردهای فرهنگی این خاندان، نقش عامل مضاعف را در بیگانگی با فصولی بازی کرده است.

پیداست که ترکان خود دودمان هم‌نژادشان «قاجار» را برانداختند. صرف نظر از هذیان‌های آریایی که در دوره‌ی پهلوی به پشتوانه‌ی قدرتِ مرکزی در کسوتِ فرهنگِ عمومی پدیدار شد، قاجارستیزی سیاستی بود که در قرن بیستم همه‌گیر شد. در جریان اجرای این سیاست جدید، همه‌ی مظاهر غیرآریایی، به ویژه نمادهای تورانی، اهریمنی انگاشته شدند. طرفه آنکه نژاد فارس که از زمان غزنویان تا قاجاریه - به جز دوره‌ی کوتاه زندیان - به حاشیه‌ی تاریخ رانده شده بود، توان آنرا نداشت که برای آریاگرایی خویش چنین مشروعیتی فراهم آورد. بلکه این مشروعیت با انقراض سلسله‌ی ترکان به دست خود ترکان محقق گردید. پیداست که نطفه‌ی فروپاشی قاجاریان به دست مجاهدان تبریزی در جریان انقلابِ مشروطیت بسته شد. رویدادی که در نهایت هم قاجاریان را در کام خود کشید و هم مخالفان آنها یعنی مشروطه‌خواهان را. ستارخان که از تبریز برای درهم کوبیدن استبداد صغیر به تهران یورش برده بود، قربانیِ منافعِ روس و انگلیس شد. و احمد شاه، پادشاه تضعیف شده‌ی قاجار، جای خود را به رضا پالانی داد. رضا که فامیل پهلوی را از محمود پهلوی تبریزی به عاریت گرفته بود (ملک الشعراى بهار، احزاب سیاسی، ۶۹)، به پادشاهی

ممالک محروسه رسید. و پس از آن بود که به هدف یکسان‌سازی فرهنگی بر همه‌ی نشانه‌های تورانی و بر همه‌ی اقوام غیرهم‌نژادش تاخت و همه‌ی زبان‌های رایج در ممالک محروسه را که تازه نام ایران گرفته بود، به سود زبان فارسی تارومار کرد.

زبان ترکی به عنوان زبان پرشمارترین قوم ممالک محروسه از دایره‌ی این یکسان‌سازی که با جشن کتابسوزان آذر ۱۳۲۵ (دسامبر ۱۹۴۶) به اوج رسید، بیرون نماند. در نتیجه، محمد فضولی و دیگر شاعران کلاسیک آذربایجانی در گستره‌ی وسیعی از قزوین تا مغان، و از ارومیه تا همدان به «غریبی در وطن» مبدل شدند. در وطن معنوی فضولی دهها میدان و خیابان را به افتخار سعدی و حافظ نام گذاشتند و پیکره‌ها برافراشتند. اما او حتی نامی از کتابخانه‌ی دورافتاده و محقری را به ارث نبرد. گرچه دیوان فضولی هیچگاه زندگی خصوصی آدمیان در تبریز و ارومیه و اردبیل و زنجان و همدان را ترک نکرد، اما راهبرد(استراتژی) فارسی‌کردن اجباری، روزنه‌های ورود او را به کتاب‌های درسی، کانون‌های رسمی و پژوهشی، مطبوعات، و رسانه‌های دیداری و شنیداری بست.

اینکه کدام دلایل تاریخی به غربت معنوی فضولی، بزرگترین نماینده‌ی شعر آذربایجانی، انجامیده است، نیازمند پژوهش‌های مردافکن است. با این همه، بخشی از دلایل مذکور که در حوادث و التهاب‌های سیاسی پنجاه سال اخیر نهفته است، چندان پوشیده و پیچیده نیست. در واکنش به تلاش‌های احیاگرانه‌ی حکومت پیشه‌وری درباره‌ی زبان ترکی، تا به حال نوعی سیاست یکسان‌سازی رسمی کمر به نابودی فرهنگ و زبان ترکی آذربایجانی بسته است. این سیاست که تنها به مدد بازوی حکومت مرکزی قابل اجرا و تداوم است، در زمان محمد رضاشاه پهلوی دنبال شد و بعد از انقلاب ۱۹۷۹ نیز به جز برهه‌ی کوتاهی با نرمی خاص فراموش نشد. چنین برمی‌آید که این سیاست به انگیزه‌ی مبارزه با آنچه تجزیه‌ی ایران لقب گرفته است، حتی در جریان «اصلاحات» نیز مورد تجدید نظر واقع نشد. زیرا در دوره‌ی اصلاحات که از سال ۱۹۹۷ به رهبری محمد خاتمی و یارانش آغاز گردید، بیشتر روشنفکران اصلاح‌گرای ایرانی چندان تمایلی به احیای حقوق اقوام نشان ندادند. زیرا برای روشنفکرانی که در ساختار استبداد زده و خشونت‌آمیز یک قرن اخیر پرورش یافته بودند، حقوق بشر معنای ویژه‌ای داشت و تنها در چهارچوب فرهنگی که پیشاپیش به ضرب سرنیزه‌ی شاهنشاهی عمومی شده بود، تحقق یافتنی می‌نمود.

فرهنگ عمومی، اگر چنین اصطلاحی را بتوان در ایران صحیح دانست، جنبه‌های بسیاری دارد. این فرهنگ اغلب به مدد برنامه‌ریزی از بالا، رسانه‌ها، نظام آموزش، و تزریق یارانه‌های فرهنگی گسترش یافته، و همچون دیگر اقوام، بر جامعه‌ی آذربایجان نیز در قرن بیستم تحمیل شده است. هم‌زمان با حکومت رضا شاه و پیدایش نهادهای جدیدی چون مدارس و دانشگاه‌ها، پدیده‌ی دولت - ملت بر ایدئولوژی «آریاگرایی» مبتنی گردید. در نتیجه، تقریباً همسان آنچه نازی‌ها در آلمان و فاشیست‌ها در ایتالیا کردند، خوانش تاریخ

سرزمینهای خلافت شرقی از دیدگاه نژادی صورت گرفت. به سخن دیگر، تاریخ بر مدار نیکی پارسیان و پلیدی ترکان قرائت گردید. برای مثال، بی‌آنکه فرق مشهودی در میان باشد، به یکباره خاندان‌های ایرانی آل بویه و سامانی اهورایی انگاشته شدند و غزنویان و سلجوقیان و خوارزمشاهیان به سبب ترک بودنشان اهریمنی. اگر ابوریحان بیرونی به خدمت سلطان محمود غزنوی در آمد، گویی نشانه‌ی ستم، تنگ نظری و اجبار دستگاہ سلطنت بود، و اگر بوعلی سینا به خدمت سامانیان درآمد، نشانه‌ی دانش‌دوستی آنان. با وجود آنکه عرصه‌ی فرمانروایی از زمان غزنویان تا قاجاریان خالی از ترکان نبوده است، این امر از دیدگاه مورخان نژادگرا گویای صلاحیت آنان نیست. در هزار سال گذشته تقریباً تمامی فرمانروایان سرزمینهای خلافت شرقی ترک بودند، لیکن این امر در نظر برخی تاریخنگاران جدید نه نشانه‌ی درایت، استواری اراده، قوت تدبیر، کشورداری و استعداد فرمانروایی ترکان و سست حالی و حاشیه‌نشینی پارسیان، که صرفاً نشانه‌ی خودکامگی و بی‌فرهنگی ایشان انگاشته می‌شد. ولی در گذشته‌ای که مشروعیت حکومت‌ها را برق شمشیرها (القائم بالسيف) تامین میکرد، مورخان جدید هیچگاه روشن نمی‌کنند که به چه سبب در ۱۲۰۰ سال گذشته، پارسیان همواره فرمانبر بوده‌اند نه فرمانروا؟

در واقع این تاریخ جانبدارانه که سنگ زیربنای آن در کتاب‌های درسی گذاشته شده است. چندان راستین و گویای گذشته فرض شده که برخی از سیاستمداران امروزی - خواه اصلاحگرا و خواه محافظه‌کار - بی‌درنگ مبانی آن را می‌پذیرند. چندانکه آنان بی‌اعتنا به تنوع نژادی و زبانی ایران، صرفاً در چهارچوب آریاگرایی به مبارزه و اصلاح می‌پردازند و «آزادی و عدالت» می‌خواهند. فارغ از آنکه برای اقوامی چون آذربایجانیان نخستین مسئله‌ی بنیادی، احیای زبانی است که با برنامه‌ریزی‌های گوناگون در معرض نابودی قرار گرفته است. در چنین فضای آشفته‌ای، خوانش فضولی و دیگر فحول ادبیات آذربایجانی به ناچار در تاریکی فرهنگ سلطه! و فراموشخانه‌ی سیاست تجویزی فرومی‌رود. به جز عمادالدین نسیمی که به سبب دلبستگی‌های عارفانه‌اش مورد عنایت محافل صوفیانه و ادب‌پژوهان است، حبیبی، خطایی، فضولی، مسیحی، صراف، شیروانی، واقف، و بختیار با سکوت و همناکی کتابهای درسی و رسانه‌های دولتی و خصوصی مواجهند. تا جایی که هر تلاشی برای احیای نام و آثار اینان مستلزم تحمل هزینه‌ی سنگینی است. بنابراین محمد فضولی به عنوان سردسته‌ی خیل شاعران آذربایجانی به بیگانه‌ای در وطن می‌ماند.

سیاست، منظومه‌ی بزرگی از سنت‌های تاریخی و پیش‌فرض‌ها و نگرش‌های فکری پدید آورده است که عالم و آدم را از منظر خاص می‌نگرد. درست است که هر تاریخی به ناگزیر از دیدگاه ویژه‌ی نوشته می‌شود. لیکن در اینجا سیاست است که تاریخ را غرض‌آلود و جانبدارانه می‌نویسد. نتیجه آنکه در سرزمین‌های خلافت شرقی چندان جای رفیعی به شاعران پارسی‌گوی اختصاص داده‌اند که برای محمد فضولی جایگاه خردی نیز در ذیل مجلس فرهنگ ایرانی نمانده است. و اگر نسیمی آوازهای یافته و موجودیت خویش را بر

ادبیات رسمی تحمیل کرده، به سبب روح آزاده، منش شورشی، و مرگِ جسورانه‌اش بوده است. تاریخی که مورخان رسمی برای ممالک محروسه بازسازی کرده‌اند از رویکردی سرچشمه می‌گیرد که در یک سرش «قوه‌ی پارس»، «پارس مینو» و «پارس خودرو» قرار دارد، و در سر دیگرش «ممنوعیت اسامی ترکی برای کودکان آذربایجانی در دشت مغان». از این رو، در آن سنت تاریخی که چنین آشکار و بی‌گذشت مرزهای ایران و توران را از هم جدا می‌کند، سنتِ شعری آذربایجانی را از بیخ و بن نادیده می‌گیرند، چندانکه گویی چنین آثاری هرگز موجود نبوده‌اند. این سنتِ معمول، چندان بامهارت بازآفرینی و ترویج شده است که حتی زوایای ذهن برخی روشنفکران نوگرای ایرانی را نیز تسخیر کرده است.

خوانش آثار فضولی

در پرتو

مارکسیسم روسی

افزون بر تحولات کلان در زندگی انسان معاصر، قرائت روسی از مارکسیسم نوعی از هم‌گسیختگی فرهنگی مضاعف پیش آورد و سرمشق (پارادایم)‌های جدیدی را بر فضای فکری آذربایجان تحمیل کرد. چندانکه در پرتو خوانش مارکسیستی، رودهای باریکی که شاعران معاصر را به فضولی می‌پیوست، خشکید. مارکسیست‌ها فضولی را در یک فضای تجریدی و جدا از ریشه‌ها و مبانی فکری‌اش در معرض قرائت گذاشتند. زیرا به حق معتقد به فروکشیدن ادبیات از برج عاج انتزاع و اشرافیت، و گسترش آن در میان توده‌ها بودند. لکن مهمترین دشواری در این میان آن بود که چهارچوب‌های تنگ حزبی و شور حاصل از انقلاب کارگری، برخورد ابزارانگارانه با متون گذشته را موجب می‌شد و به حذف کلیه‌ی عناصر ماوراءطبیعی از آن متن‌ها می‌انجامید. چندانکه در مرحله‌ی اول تأیید بخشی و رد بخشی دیگر از آثار شاعران گذشته، و در مرحله‌ی بعد قرائت آن بخش برگزیده بر اساس همان چهارچوب‌ها و معیارها در دستور کار قرار می‌گرفت. یک منتقد ادبیات در سال ۱۹۵۲ با الهام از مقالات لنین در باب ادبیات می‌نویسد:

«تنها از طریق پذیرش جنبه‌های پیشگام آثار کلاسیک و استفاده از آنها به سود اندیشه و ساختار

سوسیالیستی، و طرد و انکار جنبه‌های ارتجاعیشان می‌توان ارزیابی درستی از آنها کرد.»

گرچه عدم امکان چاپ حدیقه السعدا و دیگر آثار معنوی فضولی و شاعران دیگر از همین برخورد دو جانبه و متضاد مایه می‌گیرد، با این همه نباید موضوع مارکسیسم را تا حد دستورات حزبی تنزل داد. همچنین نباید آن را صرفاً نتیجه‌ی حماقت رهبران خودکامه و یا جنون قدرت‌ اعضای یک حزب پیشتاز در نظر گرفت. زیرا مارکسیسم مکتب بسیار بزرگی بود که در نتیجه‌ی جستجوی مشتاقانه‌ی آدمی در پی

عدالت پدید آمده بود، همچنانکه دموکراسی نیز مولود تلاش آدمی برای خُل مشکل آزادی بود. با این همه، چون هر دو مکتب برخاسته از فرهنگ جدید بشری هستند، چهارچوب نظری آنها با سرمشق‌های دنیای قدیم همخوانی ندارد. و به خاطر همین است که دست به گزینش آن بخش از آثار گذشته می‌زنند که می‌تواند در خدمت اندیشه‌ها و آرزوهای جدید آدمی درآید.

البته طرد جنبه‌های ذهنی و معنوی زندگی که به طرد بخش بزرگی از آثار کلاسیک در اتحاد جماهیر شوروی انجامید، بی‌دلیل صورت نگرفت. مارکسیسم دغدغه‌های بسیاری داشت که از مهمترین آنها تامین عدالت و رهایی انسان از زندان ذهنیت خویش بود. تقسیم فرهنگ و اقتصاد به روبنا و زیربنا در واقع به هدف احیای اهمیت بی‌بدیل و فراموش شده‌ی اقتصاد در زندگی آدمی بود.

تلور این دیدگاه در حوزه‌ی هنر و ادبیات، رئالیسم طبیعت‌گرایانه‌ای بود که سرانجام «واقع‌گرایی سوسیالیستی» نام گرفت. این نوع واقع‌گرایی بی‌گمان وجه مشترکی با جهان درونی محمد فضولی و مضامین آثار او نداشت. از این رو ادبیات آذربایجان در قلمرو حزب پیشتاز کارگران، براساس منطق درونی رئالیسم سوسیالیستی از منظر عینی‌بودن و سودمند بودن نگارش یافت.

به این معنی که احراز نتایج ملموس توسط هنر و ادب، و ویژگی یاری‌رسانی آنها به ایدئولوژی رسمی، بر هر گونه ارزش‌های زیبایی‌شناختی غلبه کرد. برای مثال، واینا یکی از قهرمانان رمان «گارد جوان» می‌گوید: «مهندس‌ها بیشتر از همه به درد می‌خورند.» و گرچه خود دل در سودای شاعری دارد، اما به اعتقاد وی «بی‌معنی است که آدم برای شاعر شدن به دانشکده برود. هرکس باید چیزی را یاد بگیرد و با یک شغل و حرفه‌ای معمولی زندگی را شروع کند. بعد، اگر استعداد هنری داشته باشد، این استعداد خودش رشد می‌کند.» به عبارت دیگر، خاستگاه شعر همان حرفه‌ی معمولی است و شاعران بی‌آنکه به آموختن معیار زیباشناختی و پس‌زمینه‌های پیدایش شعر نیازشان افتد، در بستری از عینیات روزمره که مورد تقدیس سوسیالیسم است، رشد می‌کنند. و جهان شعر، همچون همه‌ی هنرها، به سطوح قابل رؤیت زندگی تنزل می‌یابد.

گرچه حاکمیت خشونت‌آمیز چنین رئالیسمی خود به آفرینش زبان نمادین انجامید. اما این امر در ماهیت تجویزی آن مکتب ادبی پدید نیامد. می‌دانیم «زبان نمادین» به هنگام نبود آزادی بیان، به فراسوی واقعیات خشک و بی‌روح نقب می‌زند و گهگاه سرکشی اضطراب‌آلود هنرمندانی چون آندره تاکوفسکی را بازتاب می‌دهد، با آن دلبستگی‌های غمیادآمیز (نوستالژیک). با این همه، در سرزمین‌های پیرامونی - به ویژه آذربایجان - این آموزه‌های مکتب رئالیسم سوسیالیستی جنبه‌ی تنگ‌تر و فرودست‌تری به خود گرفت و با استثنائاتی به آفرینش نوعی رئالیسم کوه و دشت انجامید. تا جایی که بیشتر روزنه‌های معنوی جامعه‌ی هنری به سوی ادبیات کلاسیک مسدود شد و جویبارهایی که از دنیای کهن به اندرون ادبیات جدید روان بود، خشکید.

سخنی تکراری وجود دارد مبنی بر اینکه انسان از تاریخ می‌آموزد. این درست است اما تمامی حقیقت نیست. زیرا انسان علاوه بر تجربه‌اندوزی از گذشته، چیزی بر آن می‌افزاید. بدین معنی که در پرتو آزمون‌های کنونی و آرزوهای آینده‌اش، گذشته را دوباره کشف و معنا می‌کند. در واقع آثار گذشته همچون ماهی در پیشخوان ماهی‌فروش و یا خرمهره‌های نرد بر روی تخته نیستند، بلکه رمزهایی هستند که در پرتو آگاهی‌های جدید گشوده می‌شوند و معنای جدید می‌یابند. این حقیقت بس مهم و ساده درباره‌ی آثار فضولی نیز مصداق دارد. در واقع ما با هر تحوّل بنیادینی که در پیرامونمان رخ می‌دهد و دامنه‌های امواج آنها درون ما را نیز متلاطم می‌کند، آثار او را از زاویه‌ی جدید می‌خوانیم. برای نمونه مارکسیسم جریانی ساختاری در اندیشه و نگرش آدمی پدید آورد و همین دگرگونی قرائت جدیدی از تاریخ اندیشه و هنر را ناگزیر ساخت. با این همه، پیش از هر اشاره‌ای به پی‌آمدهای این مکتب باید یادآورد که حتی اگر انقلاب اکتبر رخ نمی‌داد، باز هم به اقتضای شرایط محتمل اجتماعی، شاید همین وضعیت با اندک تفاوت‌هایی می‌نمود. چنانکه نویسنده‌گان و شاعران بزرگ پیش از انقلاب اکتبر، از جمله جلیل محمدقلی‌زاده و میرزا علی‌اکبر صابر به جای عنایت به ادبیات غنایی و تغزلی، به هزل و طنز روی آوردند. زیرا ریاکاری اجتماعی، فقر و فلاکت و خرافه پرستی مردمان اجازه نمی‌داد اینان نیز گام در راه فضولی نهند. هیچ بعید نیست که مردمان زمانه‌ی فضولی فقیرتر از مردمان زمان میرزا علی‌اکبر طاهرزاده بوده باشند. لکن این امر چندان اهمیتی ندارد. زیرا بر اساس مبانی فکری تمدن جدید، نه میزان فقر بلکه میزان خودآگاهی از فقر مهم است و پیداست که صابر بیش از فضولی از پدیده‌ی فقر و خرافه آگاه بوده است.

خوانش آثار فضولی

در پرتو

نگرش تصرف‌طلبانه به طبیعت

آثاری که در قرن بیستم به تائز از فضولی و دیگر شاعران کلاسیک آفریده شده‌اند، از بن‌مایه‌ی بصیرت عرفانی بی‌بهره‌اند. این اشعار تا حدودی در حاشیه‌ی فرهنگِ دوپاره‌ی آذربایجان به «فرهنگ عامه» و «سلیقه‌ی کوچه و بازار» نزدیکند. نکته‌ای که اوکتاویو پاز درباره‌ی حاشیه‌نشینان فرهنگِ سرزمین خود گوشزد می‌کند، در اینجا نیز با اندک تفاوتی صدق می‌کند: «اینان تحت عنوان فرهنگ عامه سرگرمیها و چشم‌اندازهایی را به توده‌ی مردم عرضه می‌کنند که همتای مدرن سیرکهای رومی و مضحکه‌های دوره‌ی بیزانس است.»

بحث در اهمیت یا اصالت ادبیات جدید نیست، بلکه سخن در «گمگشتگی» این آثار در برزخ میان «شیدایی آرامش‌بخش آثار کلاسیک» از یک سو، و «بی‌قراری اضطراب‌آلود آثار جدید» از سوی دیگر است. فضولی در غزل‌هایش به ندرت از عالم مثال فرود می‌آید و تصویر زنی زیبا را که گوشه‌هایی از بدن مرمرینش از چاک گریبانش پیداست، تصویر می‌کند. (۲۲۸) در عوض در غزلیات علی‌آغا واحد، که انباشته از جام، باده و لعل لب یار است، به ندرت نشانی از ظرایف و تلمیحات عرفانی می‌توان یافت. در اینجا شعر همپای جریان تاریخی «تقلیل» در مسیری از ملکوت به ناسوت، و از آسمان به زمین، تهی از رمز و راز می‌شود. اینک نه می‌ناب، نماد معرفتِ رازآمیزِ قدسی است و نه جعد مشکین و شراب و شاهد و ساقی نشان چیزی دیگر. در اینجا فروگاهش معرفتِ قدسی به معیشتِ زمینی، ما را از «گلشن راز» شیخ محمود شبستری بی‌نیاز می‌کند. زیرا دیگر رمزی ناگشوده باقی نمی‌ماند و واژگان گرانبار از معرفتِ ناگفتنی صوفیانه از معنا تهی می‌شوند.

وقتی محمد فضولی در بیت:

زاهد سوال ائده‌رسه کی مئی دن نه‌دیر موراد؟

بیزده صفادیر، اوندا کدورت، جاواب اونا،

از می معنایی ارائه می‌دهد که در سنت عرفانی معنا دارد. اما همین واژه در اشعار معاصران بی‌هیچ هاله‌ی رمزآلودی و صرفاً به عنوان مایعی برای تسکینِ زودگذرِ آلام روزانه استعمال می‌شود. این تفاوتِ گوهری، از تفاوت بنیادی در اندیشه‌ها و عصری برمی‌خیزد که سخت با همدیگر بیگانه می‌نمایند. واحد شاعری توانا و روان‌سرایبی است و بخشی از فرهنگ آذربایجان به شمار می‌رود. اما مهم این است که او و دیگر اقرانش، همچون ما، در برزخ میان دنیای قدیم و جدید به سر می‌برند. شاعران جدید نه امکان ذوب شدن در سنت تغزلی - عرفانی فضولی را دارند و نه فرصت درآمدن در پهنه‌ی فرهنگ جدید را. این امر البته عیب آنها نیست بلکه به سبب وجود دیوار بلندی است که میان ادبیات کلاسیک و ذهن انسان معاصر برافراشته شده است.

می‌گویند دنیای جدید (و منظورشان دنیای پس از رنسانس است) دنیای کمیت‌هاست و دنیای قدیم دنیای کیفیت‌ها. و همچنین می‌گویند دنیای جدید نوعی گرایش آگاهانه به تصرف در طبیعت دارد و دنیای قدیم، به ویژه شرق، تمایل به سازگاری با جهان. با فرض درستی این تعمیم، درخواهیم یافت که مبانی فلسفی دو دنیا و عناصر تشکیل‌دهنده‌ی فرهنگ آنها با یکدیگر تفاوت و حتی تباین ماهوی دارند. پیشینیان ما، به ویژه عارفان شوریده، به نوعی معاشقه با جهان سرگرم بودند. این طرز تفکر موجب آن می‌شد که

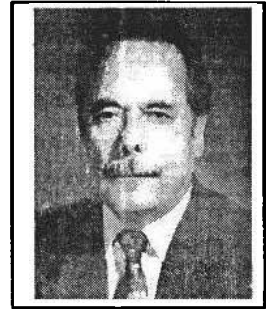
عارفانی چون فضولی به کلی بیگانه از نگرش تصرف طلبانه باشند. زیرا تا زمانی که عالم محلّ تجلّی فیض و عشق جاودانه باشد، طبیعت را نمی‌توان مانند یک شیئی بی‌روح مورد کندوکاو تصرف طلبانه قرار داد. برخلاف فرهنگ جدید که نیروی محرکه‌اش از شوق شناخت طبیعت و دگرگون ساختن آن حاصل می‌شود، سازگاری با جهان وظیفه‌ی مقدس‌تر فرهنگ‌های کهن بوده است. مثلاً در فرهنگ عارفانه شرق، زندگی انسانی از طریق رابطه‌ی عاشقانه با جهان گرمی و معنا می‌یافت و تلاش برای ذوب و ادغام در هستی وقفه نمی‌پذیرفت؛ گرایشی که به دیده‌ی بسیاری از معرفت‌شناسان و عالمان اجتماعی راز عقب ماندگی شرق را در اندرون خویش نهفته دارد:

«شاعر شبی از کنار رودخانه‌ای می‌گذشت. در خلسه‌ی عمیقی بود. ماه در آب شناور بود. مرد چشمش به ماه افتاد. مرد ایستاد و مدتی اندام عریان ماه را در آب تماشا کرد. به هیجان آمد صدای دست و پا زدن ماه در آب را کاملاً می‌شنید. مدتی به تماشا و تأمل پرداخت. دچار جذب شد. از خود به در آمد و با شوق جنون‌آمیز به آب جست و در دامن رودی که می‌گذشت ماه را در آغوش کشید و آن قدر فشرد تا در آب غرق شد.»

برای انسان گذشته، جهان اسرارآمیز بود. وظیفه‌ی عارف در این میان کشف حجاب اسرار بود و شهود. در اینجا، عالم دیگر شبکه‌ی مفاهیم ریاضی نبود، بلکه تماشگاهی بود میان عاشق و معشوق. اما در این نگرش فرهنگ جدید، جهان از رمز و راز تهی می‌شود و طبیعت در مفهوم کارکردی آن مورد توجه قرار می‌گیرد. منظور از مفهوم کارکردی طبیعت این است که همه‌ی اجزای آن از کوه و جنگل و رودخانه گرفته تا باد و خورشید و ماه، به عنوان شیئی مورد استفاده‌ی سودمند قرار می‌گیرد. واژه‌ی «بهره‌وری» که امروزه به اصل بنیادی اقتصاد جهانی تبدیل شده است منزلت خود را از همین دیدگاه دریافت می‌دارد. این تغییر کارکرد (فونکسیون)، چنانکه گفتیم، سرانجام در سطح اشیاء باقی نمی‌ماند و رفته رفته خود انسان را نیز شامل می‌شود. تا جایی که در مارکسیسم تلاش برای تغییر عالم و آدم، تبدیل به فاجعه‌ی ساختن انسان طراز نوین اجتماعی می‌گردد. مارکس می‌گفت که فیلسوفان قدیم صرفاً دنیا را می‌شناختند اما فیلسوفان کنونی باید در صدد دگرگون کردن آن برآیند. از این رو شاعران جدید حتی آنهایی که نام فضولی گاه و بیگاه ورد زبانشان بوده است، برخلاف فضولی سخن از تصرف در زمین و آسمان و دریا، و ساختن انسانی متناسب با ایده‌های خوش‌آیندشان به میان آورده‌اند. زیرا اینان در جغرافیای تمدن نوین که دغدغه‌ی اصلی‌اش دگرگون کردن انسان و جهان است، نفس می‌کشند. حال آنکه برای شاعری چون فضولی به

هیچ‌روی دست‌درازی به فطرت انسانی و دستکاری ژنتیک در نگرش او مورد عنایت نیست. و شاعر می‌کوشد از طریق بازگشت به مبدأ کائنات و فنا شدن در حقیقت سرمدی، اندوه جدایی و هجران خود را مرهم نهد. از سوی دیگر راززدایی از جهان، سرانجام سلسله مراتب قدیمی کائنات را درهم می‌ریزد و انسان جایگاه کاملاً متفاوتی در مییابد. منزلت جدید انسان در نظام آفرینش، اختلاف دید ما با فضولی را باز هم تشدید می‌کند. انسان زمانه‌ی فضولی به رغم همه‌ی فلاکت‌ها و آشوب‌های اجتماعی از جایگاه خود در سلسله مراتب هستی آگاه است. او در عین شیکوه و ناله در باب بدعهدی ایام و نامرادی‌ها، در نوعی لذت مدام هجران غرق است و با سرمستی و شیدایی اندوه خود را چون آتشی سوزنده بر افلاک می‌افکند. این تخیل حیرت‌انگیز، از قرب و جایگاه او در جغرافیای هستی مایه می‌گیرد. زیرا در جامعه‌ای که فضولی می‌زیست، انسان هنوز اشرف مخلوقات بود و با فلسفه‌ی عشق راز بقا و راه وحدت با ناموس هستی را می‌جست.

اما انسان امروز از این جایگاه سرمدی بیرون رانده شده است. و به این سبب حتی شاعر بزرگی چون شهریار به رغم در میان جمع بودن و تکریم یافتن، به شاهزاده‌ای می‌ماند که در سیاره‌ی دورافتاده‌ای در کرانه‌ی آسمان، تنها و بی‌کس رها شده است. در زمان شهریار کیهان شناسی قدیم به تمامی زیر و رو شده است و همه‌ی کرات جهان و مراتب هستی به صورت مقولات طبیعی همسان درآمده‌اند. با فروپاشی سلسله مراتب اسرارآمیز وجود، گرچه همه چیز به صورت ماده‌ی بی‌جان شناخت آدمی درآمد، با این همه، رابطه‌ی انسان عاشقانه‌ی انسان با ناموس هستی قطع گردید و انسان از مقام اشرفیت مخلوقات و محوریت عالم امکان خلع شد. در نتیجه، احساس و عاطفه و تخیل و تفکر انسانی که زمانی در کانون کائنات آرمیده بود با انسانی که اینک به صورت ناظری برکنار و درمانده در کرانه‌ی جهان در آمده است، به تمامی دیگرگونه و احیاناً متضاد شده است. نوشته‌های حسرتبار (نوستالژیک) شهریار در غم گذشته، گذر عمر، و خاطرات کودکی‌اش همه در واکنش به این منزلت رو به تنزل معنا می‌یابد. و اشعار شگفت و زیبایش درماندگی و تنهایی انسان عصر جدید را نشان می‌دهد.

حاج مهدی شکوهی

* دوکتور عزیز محسنی

۱۹_ نجی عصر آذربایجان ادبیاتی نین گؤرکملی نماینده لریندن بیریده حاج مهدی شکوهی دیر. او ، ۱۸۲۹ _ میلادی (۱۲۴۵ _ هجری قمری ده) تبریزده بیر صنعتکار (آیناساز) عایله سینده حیانا گؤز آچمیشدیر. او ایلک تحصیلی تبریزده روحانی مکتبه آلمیش لاکین کچیگ یاشلاریندا آتاسینی الدن وئردیگینه گؤره تحصیلی یاریمچیلیق قویموشدور ، او بو ایل لرده «ناشی» تخلصو ایله شعر یازماغا باشلامیشدیر.

علمه ، بیلگیه ، شعر صنعتینه میل و علاقه گؤسترن شکوهی _ آز بیر مودت عرضینده اؤز شخصی مطالعه یولو ایله کلاسیک شرق ادبیاتی خصوصیه آذربایجان ادبیاتیه دریندن تانیس اولور. حاج مهدی شکوهی یازدیغی ، یاراتدیغی شعرلرینده جامعنین قصورلارینی، شاه، خان، بیگ، دولت حوکمدارلارینی، فیرلداقچی، ریاکار روحانی نما، دین و مذهب آدینا خلقی تولایانلاری کسگین طنز آتشینه توتور و بونون نتیجه سی اولراق تعقیب و تحقیره معروض قالیب و اجباراً تبریز شههرینی ترک اندیر.

شکوهی بو ضیالی و طنز یازان شاعر بیر مودت ماراغادا یاشاییر ، خیردا تیجارت ایله مشغول اولور، اونون مادی وضعیت گنت _ گنده آغیرلاشیر و ماراغانی ترک ائتمک مجبوریتینده قالیر. شکوهی تورکیه، عربستان، ایران و اورتا آسیانین بیر چوخ شههرلرینی گزیر و سونرا تهرا نا گلیر و بورادا بیر سیرا تانیمیش شخصیت لر ایله یاخیندان تانیس اولور ، اونون دیوانیندا توپلامتیش شاعرانه شعرلری حیاتی لیگی و نیک بین لیگی ایله سنچیلیر «منظره عشق و عقل» ادلی آلیقوریک (استعاره ای) فلسفی، اخلاقی ، منظوم شعری «میمونیه» ، «نصیحت جلالی» و منشور حکایه لری ، تمثیل لری واردیر؛ شکوهی ۱۳۱۵_ هجری

قمری ایلینده ماراغادا ابدی اولاراق حیات گۆز یومور. اونون کلیاتی ایلک ذفعه اوغلو میرزا حسن طرفیندن توپلاناراق تبریزده ۱۳۲۱_ هجری قمری ده چاپ آلتینا گئدیر.

شکوهی نین یارادیجیلیغینا قیسا بیر باخیش

شکوهی فرانسه نین گۆرکملی شاعری لافونتن و روسیه نین قودرتلی طنز شاعری کرپلوفون و ایران ادیبیاتی نین مشهور کیتابی کلیده و دمنه ، هابنله عبید زاکانی کیمی حیوانلارین دیلی ایله جمعیت ده اولان قصور ، منفی اخلاقلاری و عدالت سیزلیک لری قودرتلی و گۆزل بیر طرزده افشاء اندیر.

او ، «میمونیه» آدلی منظوم اثرینده بیر میمونی قضاوت سندلینده اگلدیریر و ایکی پیشیگین بیری - بیری ایله بیر تیکه پندیر اوچون اونا موراجیعت اندیب و دعوالاری باره ده قضاوتی گۆستریر. بو ایکی پیشیک قاضیه موراجیعه اندیب و ماجرانی دئییرلر و قاضی دن خواهیش اندیرلر بو پندیری اونلار اوچون یاری با. یاری ، ائله بولسون کی هنج کیمین حاقی آرادان گنتمه سین.

شکوهی بو قاضی میمونی بنله توصیف اندیر:

«... خلاصه نکته دان بی قرینی	یگانه قاضی مسند نشینی»
«نفاذ امری حکم پادشاهی	نه، بلکه ناسخ حکم الهی»
«نه صورت ایسته سن ائیلر مُجسّم	شریعت دیر الینده موم و مرهم»

قاضی پیشیک لرین دعواسینا قولاق آسیر و دئییر : ناراحات اولمایین من سیزی راضی اندهرم. گرک بو تیکه پندیر بنله قیسمت اولسون کی هنج کیمین حاقی آرادان گنتمه سین و عدالت اجرا اولسون. قاضی امر اندیر بیر ترهزی (ترازو) حاضر اندیرلر ، پندیری ایکی بولور گۆرور بو پندیر لرین بیری آغیر و بیرسی یونگول دور:

«باخیب گۆردو او یونگول دور بو سنگین او سنگین قالیه بیر باسادی انگین»
 «نه قدر آغزی توتار بیر دیش گۆتوردو بیر ایکی چئینه دی بیردن اوتوردو»

یئنه قالیب لری تره‌زییه قویوب چکیر و دقت ایله نظاره اندیر، باخیب گۆرور بو دفعه بو بیرسی آغیر اولدو او بیرسی بونگول و بو شریعت موجبنجه دوغرو دنییل ، بو دفعه بو آغیر تیکه‌یه دیشینی باسیر ، هر ایکی پیشیک بئله بیر قضاوتدن مات و مبهوت قالیب و شریعت موجبنجه پندیری بؤلوشمه‌دن پشمان اولورلار ، پیشیگین بیرى عرض اندیر : جناب قاضی ! بیز صلحه راضیق داها دعوامیز یوخدور ، حضورونوزدا چوخ جسارت اندیریک قالان پندیری ونرین اوزوموزه .
شکوهی بو دؤرد میصراع ایله بو منظوم اثری بئله قوتاریر:

بو میزان عدالت برملا دیر کی تقسیم اتدیگین جز و هوا دیر»
کسریش رزقی میزان عدالت خوشا تقسیم چنگال جهالت»

شکوهی آدلارینی یالاندان قاضی قویان ، بو قاضی نمالارین ، اوزلرینین اورتوکلرینی بیرتیر و اونلارین نیفرتلی ایچ اوزلرینی بویوک بیر مهارت ایله گۆستریر و اوخوجولارین گۆزلری اونونده بئله ریاکار قاضیلری نومایشه قویور.

شکوهی نین قوشمالاری

شکوهی نین قوشمالاری حقیقته چوخ ساده ، اوره‌یه یاتان آخیجی ، معنالی و دوغمدیر. او « بیر بئله » قافیه‌لی قوشماسیندا دیلمیزین نه قدر شیرین نه قدر آخیجی و فصیح اولدوغونو گۆزل بیر شکیلده اوخوجونون گۆزلری اؤنونده جانلاندیریر:

«عبث - عبث چکمه زحمت سئودیکیم
«او گوندن کی سنه عاشیق اولموشام
«باش قویموشام آستا ناین داشینا
«منی سندن آیرانین باشینا
«وئرمه زحمت خط و خاله بیر بئله»
«یتمه میشم گول جماله بیر بئله»
«رحم اتمه‌دین گۆزلریمین یاشینا»
«گۆروم تاری بیر داش سالا بیر بئله»

بو قدرتلی شاعر «کتچر» قافیه لی باشقا بیر قوشماسیندا ، لطیف ، دنواز و اوره‌ک اولاندیران سۆزلری ایله خلق یارادیجیلیغیندان مهارتله ایستفاده اندیر:

«بیرده یولوم دوشسه یار اوتاغینا منیم ایشیم هامی کس دن ساز کنچر»
 «ایشه دوشر دنییب ، دانیشب گۆلمک آریقدان یوز مین ارک و ناز کنچر»

«آز منیم باغیریمی قان ایله دولدور دردیم بو جانیمدا هامی دان بول دور»
 «دنییرلر کۆنولدن _ کۆنوله یول دور شکوهی کۆنولوندن یننه آز کنچر»

شکوهی قطعه آدلانا بیر شعرینده دنییر عالمین وفاسی یوخ اولدوغو حالدا ، گرک حیاتدان ، بو بشش
 گون عۆموردن بهره لنمک و جهنمین اودو باره سینده چوخ فیکر ائتمه مک :

«ایندی کیم ، عالمین وفاسی بو دور ساقیا وئر می مصفانی»
 «بلکه دونیاده بو بشش _ اوچ گۆنلوک عمر بیهوده اولماسین فانی»
 «... ای خوش اول رند مست کیم می اوچون رهن اندییدیر ، کیتاب ، قلمدان»

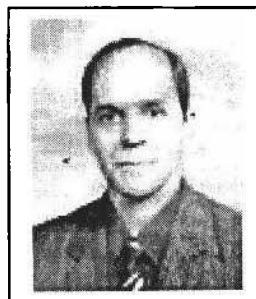
شکوهی نین غزل لری گۆزل تشبیهلر حددن آرتیق جانا سینن و آخیجی دیر. او گوناھی ردیفلی غزینده دنییر:

«... گۆز گۆردو ، کۆنول سئودی ، منیم جانیمی آلدین
 بو عاشیق بیچاره نین آیا نه گوناھی ؟»
 «ساقی ، منی مستانه گۆزون سالدی آیاقدان
 نه واردی قدح جرمی نه پیمانہ گوناھی»
 «... خالین سئوه نی وصله ده قویمازلا شکوهی
 جنت ده قووار آدمی ، بیر دانه گوناھی»

فاینالار:

۱- جنوبی آذربایجان ادبیاتی آنٹولوژیسی

۲- سووهت آذربایجان انسیکلوپدیالی (دائرة المعارفی)

سیری در

تکوین لغت (۲)

* ابراهیم رفر

سخنی پیرامون علامت جمع

عادتاً در زبان فارسی علامت جمع عبارت از «ها» و «ان» است که اولی در رابطه با همه اسامی و دومی اکثراً در رابطه با انسان استعمال میشود (زنان، مردان، پسران، دختران...). اما با کمی دقت آگاه میشویم که علامات جمع بسیار زیادی در زبان فارسی رایج است و این موضوع به یک ساماندهی جدی نیازمند است. اسامی جمع از قبیل میوه‌جات، حواله‌جات، روزنامه‌جات به علت استفاده نادرست از مفهوم جمع مونث سالم عربی کاملاً مخدوشند، زیرا در زبان فارسی مقوله‌ای به اسم مذکر و مونث نداریم. جالب اینجاست که علیرغم تثبیت اشکال جمع «میوه‌جات» اشکالی نظیر شیوه‌جات، بیوه‌جات و نظایر آن جا نیفتاده‌اند.

اسامی جمع نظیر طرفین (دوطرف) که جمع مثنی است، در فارسی مصداقی ندارد، زیرا اولاً در فارسی مقولاتی نظیر مثنی نداریم و اگر هم بخواهیم از مقولات صرف و نحو عربی هم استفاده کنیم، باید دقت کنیم که این کلمه در حالت فاعلی (رفع) بایستی به شکل «طرفان» و در حالت مفعولی (نصب) و ترکیبات اضافه (جر) به شکل «طرفین» ذکر شود.

اسامی جمع نظیر مهندسین، مشاورین، معلمین و امثال آن نیز مبتلا به همان ایرادات است. اگر از وسائل زبان عربی استفاده میکنیم، این کلمات را در حالت فاعلی بایستی به شکل مهندسون، مشاورون، معلمون و امثال آن و در حالت مفعولی و ترکیبات اضافه (نصب و جر) بایستی به شکل مهندسین، مشاورین و معلمین بیان کنیم و اگر نمیخواهیم از وسائل زبان عربی استفاده کنیم، یا آنها را با علامت جمع فارسی به شکل مهندسان، معلمان، مشاوران و غیره ادا بکنیم، و یا صرفاً جمع حالت مرفوع (مهندسون، مشاورون، معلمون...) را برای کلیه حالات استفاده بکنیم.

جمع مکسر عربی نیز در فارسی رایج است (اطباء، اغنیاء، اطعمه، اشربه، طُرُق، حیل...) که میتوان همه اینها را صرفاً بواسطه «ها» و «ان» جمع بست و نیازی به این همه علامات جمع وجود ندارد.

دست انداز

مکاشفه درباب «دست‌انداز» (به معنای غیر عادی «پستی و بلندی در طول جاده») حقیقتاً هم با دست‌انداز مواجه است، زیرا «دست‌انداز» و «دست‌اندازی» به معنای غارت و تطاول به کار رفته است و انطباق لفظ و معنی در آن مشاهده میشود. همچنین «دست انداختن» (به معنای مجازی «مسخره کردن» در زبان فارسی رایج است که ممکن است ترجمه لفظی از عبارت ترکی «اله سالماق» باشد. همچنین «دست در دامن کسی انداختن» (به معنای متوسل شدن و چاره خواستن) بیانی منطقی است. این عبارت همچنین میتواند کنایه از «زلف یار» باشد، زیرا جایی است که عاشق «دست در آن می اندازد» (مشروط بر این که به قدر کافی بلند و پر رشد باشد)، چنانکه صائب گفته است:

شکوه زلف از زبان ما نمی‌آید برون،
زیر دست انداز او چون شانه پا افشوده‌ایم،

اما آن پستی و بلندیهای موجود در طول جاده را به هیچ قیمتی نمیتوانیم «دست‌انداز» بنامیم، زیرا هیچگونه مطابقت لفظ و معنی در آن مشاهده نمیشود.

پشت، پشته

اگر این کلمه «پشته» را به معنای «باری که بر پشت نهند»، «چیزی که بر پشت حمل کنند» و نظایر آن به کار میبردند، مشکلی نبود، مشکل از آنجا آغاز میشود که آن را در معنای «انبوه» به کار میبرند. مثلاً: «بکشتند چندان ز توران سپاه، که از کشته شد پشته تا چرخ ماه» (فردوسی). ظاهراً این اصطلاح «از کشته پشته ساختن» حیات خود را مدیون شاعرانی چون فرخی و فردوسی است و به اعتبار نام آن دو شاعر تا کنون کسی در مشروعیت این عبارت تردید نکرده است، اما جای آن دارد که در به کار گیری زبان کمی دقیق‌تر رفتار کنیم. و اما در باب «پرپشت» و «کم‌پشت» گفتنی است که این اصطلاحات اکثراً در وصف موی سر به کار میروند اما وجه تسمیه آنها معلوم نیست. «باران پرپشت» نیز گفته شده است، اما نه در محاوره، بلکه صرفاً در اصطلاح شعرا. معادل ترکی آنها به ترتیب «گور» (پرپشت) و «سنیرک» (کم‌پشت) است. گور ساچ، سنیرک ساچ، گور یاغیش، سنیرک یاغیش، گور چای، گور سس، گور آعاج (درخت پر شاخ و برگ)، گنت - گلیمیز سنیرکله‌ییب (معاشرت ما کم شده است). «خرپشته» نیز که ظاهراً به معنای «پشته بزرگ» است، و اغلب در رابطه با سقفهای شیبدار به کار میرود، مشکل ما را مضاعف میکند، حتی اگر مسجدی در تبریز به نام «خرپوشته مجیدی» وجود داشته باشد. در خصوص «پشتک چارکش» یا «جفتک چارکش» که نوعی بازی است و در ضمن آن یکی از بازیکنها کف دستهای خود را بر زانوها گذاشته، خم میشود و دیگری از پشت او میجهد، احتمال میدهیم که این یک عبارت التقاطی فارسی- ترکی بوده و اصل آن «پشتک چال - کئچ» (خم شو، بزن و عبور کن) باشد. این بازی در آذربایجان با نام «پیشتک کئچدی» مشهور است.

تنش

غیر از حوزه روانشناسی که در آنجا مفهوم استرس را افاده میکند، تنش در روابط کشورها به مفهوم تیرگی روابط و وخامت در مناسبات و همچنین تنش به عنوان یک مفهوم مهندسی به معنای نیروی کششی موثر بر جسم کاربرد دارد و ظاهراً شبیه سازی ناشیانه‌ای از کلمه *tension* انگلیسی است، اما اگر این کلمه از فعل «تنیدن» مشتق شده باشد، متأسفانه مفهوم «بافتن» را افاده میکند و از مفهوم آن استرسها و وخامتها کاملاً به دور است.

نیایش

در مفهوم عبادت و مناجات به کار میرود و حتی من اشخاصی بنام «نیایش» و خیابانی در تهران به همین نام میشناسم و سالهاست به دنبال ریشه‌یابی این کلمه هستم که قاعدتاً بایستی از فعل «نیائیدن» مشتق شده باشد، اما نه در محاوره و نه در کتابت اثری از آن دیده نمیشود. بیشتر کتب لغت آن را در مفهوم «دعا از روی زاری و تضرع» تعریف کرده‌اند (برهان قاطع، غیاث‌اللغات، جهانگیری، غیاث‌اللغات، رشیدی)، اما همزمان مفهوم «آفرین» و «ستایش» را نیز بر آن اطلاق نموده‌اند. باید دید که این دو مفهوم با یکدیگر کاملاً متفاوتند و در عربی دو مفهوم «دعا» (خواندن خداوند، کمک طلبیدن، زاری و تضرع) و «حمد» و «ثنا» (آفرین، ستایش) با یکدیگر التقاط پذیر نیستند. «عبادت» در مفهوم «براز بندگی» نیز مقوله‌ای دیگر در روانشناسی دین است. و ظاهراً لغویون قدیمی همه این مفاهیم را در «نیایش» گنجانده‌اند بی آنکه وجه اشتقاق آن را یافته باشند.

بد نیست اضافه کنیم که «نیا» (نیاک) در فارسی به معنای «جد» و «ریشه و تبار» به کار میرود و از مفهوم «پرستش» به دور است. در عین حال لغت دهخدا کلمه دیگری به صورت «نیاک» (به فتح نون) را در معنای «بسیار جماع کننده» تعریف کرده است که ظاهراً از کلمه «نیک» (به فتح نون) به معنای «مجامعت» اشتقاق یافته است، اما این کلمه بر احدی از ایرانیان فارسی زبان و فارسی زبانان دیگر شناخته شده نیست. از علمای معاصر لغت استدعا دارد ریشه این کلمه نیایش (به معنای دینی) را برای فرزندان این مرز و بوم توضیح دهند.

سمک

همه چیز هنگامی خراب شد که در روزگاری عینک را «عینک» نامیدند، زیرا خیلی بهتر بود که آنرا «چشمک» مینامیدند، ولی چشمک قبلاً برای «مسائل دیگری» رزرو شده بود، که حتی به آن هم اعتراض داریم، ولی حالا بماند. سپس با پیشرفت تکنولوژی آلتی جهت بهتر شنیدن اصوات به بازار آمد که متأسفانه آنرا «سمک» نامیدند، غافل از این که اگر در عربی چشم را «عین» میگویند، گوش را «اذن» میگویند.

ارزیابی

کلمه مرکبی است که به اعتبار نحوی معنای «قیمت پیدا کردن»، «گران شدن» را افاده میکند، اما متأسفانه آن را در معنای ناسازگار «قیمت گذاری»، «تحلیل ارزش» و امثال آن به کار می‌برند. «ارزیابی ارزشها» (نام کتابی از دکتر نصرالدین صاحب‌الزمانی) قاعدتا بایستی از این موضوع بحث کند که ارزشها چگونه بالا می‌روند، ولی متأسفانه در این مفهوم استعمال شده است که «ما ارزشها را چگونه درک میکنیم». «ارزیابی کالا» قاعدتا بایستی مفهوم «گران شدن کالا» را افاده کند، ولی این اصطلاح امروزه در اداره گمرک در مفهوم «ارزدهی» و یا تعیین قیمت کالا استعمال میشود. خود «ارز» (مأخوذ از ارج) هم در مفهوم «قیمت» و هم در مفهوم «پول کشورهای خارجی» به کار میرود که مورد دوم در واقع از مفهوم «ارزش» پولهای خارجی در برابر پول داخلی نشأت گرفته، اما به غلط به مفهوم خود پولهای خارجی استعمال میشود، مثلاً گفته میشود: «دو هزار دلار ارز خریدم!». وانگهی اگر «ارز» (ارج) در معنای «قیمت» است، پس «ارزان» بایستی مفهوم «گران» را افاده کند. مثلاً معلوم نیست چرا «ارزنده» به معنای «گران» است، ولی «ارزان» به معنای «ارزان» است.

آماده

مستعد، معدّ، مهیا، مشمر، عنید (دهار)، مههد، موجود، ساخته، آراسته، بسیجیده، پسیجیده، فراهم کرده، برساخته، حاضر، شکرده، سیجیده (فرهنگ اسدی)، بسفنده، آسفنده، سفنده (اوبه‌ی)، چیره (چیده؟)، به سامان، ساخته و پرداخته، تیار. اینها همه شرح لغتنامه دهخدا بر کلمه «آماده» بود که حداقل بنده آمادگی هضم این همه مترادف برای کلمه «آماده» که وجه اشتقاق آن را هم نمیدانم، را نداشتیم. تحقیق مختصری نشان داد که حتی علامه دهخدا، دکتر پرویز ناتل خانلری و سایر بزرگان زبانشناس این مرز و بوم هم وجه اشتقاق آن را نمیدانند. از طرف دیگر خدای من شاهد است که کلماتی از قبیل شکرده، بسیجیده، پسیجیده، سیجیده، بسفنده، آسفنده، سفنده، تیار در زبان هیچ یک از اقوام ایرانی و اقوام فارسی زبان برون‌مرزی وجود ندارد و احدالتاسی معنای آنها را نمیداند. ای کاش لغتنامه وزین دهخدا به جای ذکر این همه مترادف نا شناخته و شاهد مثال، وجه اشتقاق این کلمه «آماده» را برای ما معرفی میکرد. لیکن در عربی کلمه ای موسوم به «أمهنت» (آماده کرد) و شکل مضارع آن «یمهد» (آماده میکنند) وجود دارد که بسیار احتمال دارد ریشه همین «آماده» باشد.

نیرو

فرهنگ فارسی معین در شرح نیرو آورده است: *عاملی که قادر است جسمی را به حرکت درآورد یا از حرکت بازدارد، یا سرعت آنرا تغییر دهد، انرژی.* ضمن قدردانی از فرهنگ معین یادآور میشود که نیرو همیشه با تغییر حرکت مربوط نیست. به عنوان مثال اتومبیلی که در کنار خیابان پارک شده است، به اندازه

سنگینی خود بر سطح خیابان نیرو وارد میکند و سطح زمین نیز نیروئی در خلاف جهت بر آن وارد میکند اما تعریف معین از نیرو در حوزه فیزیک بطور تقریب صحیح است و این کلمه را مترادف force در زبان انگلیسی قرار میدهد. اما اشتباه بزرگ معین در آن است که در ادامه شرح خود علاوه میکند: انرژی. در حوزه فیزیک این تعریف کاملا نادرست است و به آن میماند که سانتیمتر را با ثانیه مقایسه کنیم، زیرا نیرو و انرژی دو مفهوم فیزیکی کاملا مستقل را تشکیل میدهند. انرژی معادل کارمایه ایست که ذخیره شده است و برابر با کاری است که برای جابجائی نیرو صرف میشود. اشکال آن بسیار متنوع است. انرژی دارای اصل بقاست، یعنی انرژی نه از هیچ به وجود می‌آید و نه از بین میرود، بلکه همواره از شکلی به شکل دیگر تبدیل میشود. اما برای نیرو اصل بقا وجود ندارد، به عنوان مثال به کمک اهرم میتوان نیرو را چند برابر کرد. لغتنامه دهخدا نیز در شرح «وات» نوشته است: «واحدی که برای سنجش نیروی الکتریسیته در علوم به کار میرود». تا اینجا پی میبریم که دهخدا نیرو را در حوزه فیزیک به معنی «قدرت» استعمال میکند، ولی میدانیم که نیرو، انرژی و قدرت سه کمیت فیزیکی مستقلند.

قدرت در واقع مقدار انرژی در واحد زمان است. مشکل اگر در این بود، تا حدودی قابل کنترل بود، اما دهخدا ادامه میدهد: «... متناسب است با مقدار مقاومت هادی جریان الکتریسیته ضربدر مجذور شدت جریانی که از مولد ایجاد میشود، ضربدر مدت زمانی که الکتریسیته مذکور جریان داشته باشد». از اینجا متأسفانه چنین نتیجه میشود که دهخدا این بار قدرت را با انرژی اشتباه میکند و علاوه بر این که همان مفهوم نادرست قدرت یا انرژی را صرفا در خصوص مدار الکتریکی تعریف میکند، که تازه در آن تعریف نیز خلل هست، زیرا، عبارت «ضربدر مجذور شدت جریانی که از مولد ایجاد میشود» باید چنین اصلاح شود: «ضربدر مجذور شدت جریانی که از مقاومت عبور میکند». لغت‌نامه سپس در یک اقدام بیسابقه اعلام میکند که در دستگاه MKS (متر - کیلوگرم - ثانیه) ثانیه ژول $W=$ واحد توان است. اولاً واحد توان یا قدرت «وات» است. ثانیاً ژول واحد انرژیست. ثالثاً ژول برابر است با ثانیه \times وات (حاصل ضرب قدرت در مدت زمان)، اما کمیتی به اسم ثانیه ژول (ثانیه ضربدر ژول) که مورد ادعای لغت‌نامه است، کاملا بی‌معنی است و احتمالا منظور وی ثانیه ژول (ژول تقسیم بر ثانیه) بوده است. لغت‌نامه دهخدا در جای دیگر در شرح «ژول» مینویسد: «واحد عمل الکتریکی است، و آن عملی است که یک کولن با اختلاف سطح یک ولت انجام میدهد». اولاً ژول تنها واحد عمل الکتریکی نیست، بلکه واحد انرژی به طور عموم و انرژی الکتریکی به طور اخص است و در حوزه انرژی الکتریکی هم تعریف درست چنین خواهد بود:

«و آن عبارت از مقدار انرژی مبادله شده برای انتقال یک کولن بار الکتریکی بین دو نقطه با اختلاف

پتانسیل یک ولت میباشد».

چه میشد لغت نامه‌های علمی از لغت نامه‌های عادی تفکیک میشد تا لغت نامه‌ها به لغت نامه‌ها تبدیل نشود.

دما

در فارسی صرفاً در معنای نفس و دم است و اطلاق آن بر «درجه حرارت» بسیار غیر منطقی است. ضمناً در فیزیک دو مفهوم «حرارت» و «درجه حرارت» (heat, temperature) کاملاً مستقلند و واحدهای جداگانه‌ای دارند (کالری، سانتیگراد). از این منظر کلمه «گرما» میتوانست معادل مناسبی برای temperature باشد، هرچند temperature هم معنای گرما و هم معنای سرما را احتوا میکند. لذا پیشنهاد میشود از همان عبارات عربی «حرارت» و «درجه حرارت» استفاده شود.

عروسک

عروس کوچک یا اسباب بازی مجسمه‌ای یا آدمکی به شکل عروس که به ترکی آنرا «گلینجیک» مینامند و عیناً به معنای «عروس کوچک» است. اما اگر این مجسمه به شکل عروس نباشد، مثلاً مجسمه کوچکی از یک حیوان، یا پلنگ صورتی یا یک انسان «غیر عروس!»، مثلاً رئیس قبیله سرخپوستان، یا آبراهام لینکلن؟ در این صورت آنرا در ترکی «قؤلچاق» مینامند که مفهوم عامتری از «عروسک» است و البته شامل «گلینجیک» هم میشود. به عبارت دیگر هر «گلینجیک» یک «قؤلچاق» است، اما هر «قؤلچاق» یک «گلینجیک» نیست. اما در زبان فارسی همه اینهارا صرفاً «عروسک» مینامند، حتی اگر ارتباط ضعیفی هم با عروس نداشته باشند. دقت کنید: تلفظ عروسکی، شکلات عروسکی، عروسک بودا، عروسک بن لادن، عروسک صدام. لذا دقت کنیم!

خانواده

ساختار کلمه حاکی از آن است که این کلمه مأنوس بایستی ترکیبی از «خانه» و پسوندی به نام «آده» یا «واده» باشد، ولی رد پای این پسوند را در هیچ یک از ترکیبات زبان فارسی نمیتوان یافت. در توضیح ساختار مورفولوژیک این کلمه درماندیم و به ناچار به لغت دهخدا متوسل شدیم. مشاهده کردیم که لغت نامه مذکور نیز در باب خود کلمه از لحاظ زبان شناسی کمتر از ما عاجز نیست، ولی به جای آن با استناد به «تاریخ ایران باستان» (حسن پیرنیا) و «ایران در زمان ساسانیان» (آرتور کریستن سن) و منابع دیگر توضیحات مفصلی در باره تاریخ خانواده در ایران باستان و ایران دوره اسلامی داده است و از آن جمله قید نموده است که ازدواج با محارم در دوره هخامنشیان و اشکانیان و ساسانیان متداول بوده و حتی مطابق تعلیمات زرتشتی کار ثوابی محسوب میشده است.

باید دانست که تحلیل خانواده در دوره هخامنشیان و اشکانیان و ساسانیان و ابراز نظر قطعی در باره آن تا حدی که مثلاً راجع به تعدد زوجات و حقوق زن و شرائط طلاق و غیره حکم جسورانه بتوان داد، بسیار مشکل است و عموماً بر اساس تخیل و تصور صورت گرفته است، زیرا حضور زنان در زندگی اجتماعی را از

هیچ راهی نمیتوان تحقیق و اثبات کرد و اکثراً نویسنده های گوناگون اطلاعات اندکی را که از زندگی پادشاهان و درباریان به دست می آورند، به کلّ جامعه تعمیم داده و چنین وانمود میکنند که گویا شیوه زندگی مردم در ایران باستان را پژوهیده اند. ما که ترکیب لغوی کلمه «خانواده» را نمیدانیم، چگونه میتوانیم اظهار نظر کنیم که مثلاً در جامعه پارتی مهریه زنان چقدر بوده است و چگونه پرداخت میشده است و یا تقسیم ارث به چه صورت بوده است؟! از طرف دیگر این کلمه مترادف با «دودمان» (دوده) و «خانمان» و «خاندان» است که مفهومی وسیعتر از «خانواده» را بیان میدارد اما باز هم تحلیل لغوی این کلمات مشکل است، مخصوصاً «خاندان» که لفظاً به معنای «جائی که خانه در آن قرار گرفته است» (مثلاً زمینی که خانه در آن احداث شده است) ادراک میشود. اما پسوند «مان» باید اذعان داشت که این پسوند در ترکیباتی مانند «شادمان»، «دودمان» و اخیراً «گفتمان» در معانی کاملاً نامتجانسی به کار رفته است. حتّاً اخیراً با کلماتی نظیر «چیدمان» و «پودمان» نیز مواجه بوده ایم. اگر آن را مترادف پسوند ment در زبانهای اروپائی بدانیم (که خود نیاز به بحث دارد)، باید دانست که این پسوند در انگلیسی پسوندی است که از فعل اسم میسازد (statement, management, engagement) و در زبان فرانسه معمولاً از صفت قید میسازد (exactement, automatiquement). مواردی که این پسوند از اسم اسم بسازد (پودمان) یا از صفت صفت بسازد (شادمان) عجیب مینماید، از اینرو میتوان ترکیباتی نظیر گفتمان، چیدمان، گذشتمان، شنیدمان، دیدمان، شستمان، یافتمان، افتمان، کندمان، خوردمان و حتّاً ترکیب آن با بن مضارع مانند جویمان، پرسمان، نوشمان و امثال آن را مشروع دانسته و حتّاً بر این اساس کلمه سازی وسیعی انجام داد. اما بر ما روشن نشده است که وقتی کسی میگوید: «از دیدن شما شادمان شدم» و یا «از دیدن شما شاد شدم» چه تفاوت معنایی مورد نظر است و یا خانمان چرا به معنای خانواده مستعمل شده است.

راهنمایی و رانندگی

در روزگاران گذشته فعالیت عمده پلیس راهنمایی، همانطور که از اسمش پیداست، راهنمایی اتومبیلها و تنظیم حرکت آنها بود، یعنی یک مأمور پلیس ضمن استقرار در مرکز تقاطع و استفاده از علائمی که در دستش بود، حرکت اتومبیلها را تنظیم و سهولت عبور و مرور را تأمین مینمود. با گسترش وظائف پلیس، عبارت «پلیس راهنمایی» دیگر برای بیان همه فعالیت آن ناکافی مینمود، از اینرو به «پلیس راهنمایی و رانندگی» تبدیل شد و اینک نام کامل آن «راهنمایی و رانندگی ناجا» است که علاوه بر طولانی بودن هنوز هم ناکافی به نظر میرسد. تازه این نوع پلیس تنها در حوزه شهری فعالیت دارد و در خارج شهر فعالیت این نوع پلیس در تشکیلات «پلیس راه» مستتر است که ضرورت دو نوع پلیس ناظر بر حرکت اتومبیلها خود مورد سوال است و ایکاش از ابتدا تنها یک نوع پلیس، آن هم تحت نام «پلیس راه» برای نظارت بر حرکت اتومبیلها، چه در داخل شهر و چه در خارج شهر نامگذاری میشد. زیرا چگونه میتوان حکم کرد که خیابانهای داخل شهر «راه» نیست و صرفاً جاده های خارج شهر «راه» محسوب میشود. چنانکه در کشورهای اروپائی نیز فعالیت این نوع پلیس تحت نام traffic police (انگلیسی) و یا Verkehrspolizei (آلمانی) صورت میگیرد که همه به معنای «پلیس تردد» است.

گواهینامه

عاداتا گواهینامه عبارت است از سندی که تحصیلات یا تخصص یک فرد را از طرف یک کانون آموزشی مورد تأیید قرار میدهد، مانند گواهینامه دیپلم یا لیسانس و غیره. از اینرو مثلا گذرنامه را نمیتوان گواهینامه خواند، زیرا این صرفا یک «جواز سفر» است. شناسنامه را نیز نمیتوان گواهینامه یا حتی «جواز» نامید، زیرا «سند هویت» است. به همین سیاق، آنچه که موسوم به «گواهینامه رانندگی» است، در واقع چیزی جز «جواز رانندگی» نیست.

چراغهای راهنمایی

در چراغهای راهنمایی به اصطلاح «کامپیوتری» که اخیرا در تقاطعها نصب شده است، و مدت زمان چراغ قرمز و سبز را به صورت عددی نمایش میدهد، گاهی علائمی نظیر «po» و یا «err» نمایش داده میشود که احدی از خلق الناس معنای آنرا نمیداند. انسان نمیداند که وقتی با این علائم مواجه شد، موظف به انجام چه کاری یا اجتناب از چه کارهائی است. اگر یک نفر خارجی با آنها مواجه شود، چه برداشتی خواهد داشت. از مسئولین محترم تقاضا دارد، معنای این نشانه ها را برای مردم توضیح دهند و از استخدام نشانه های بی معنی خودداری کنند. اخیرا هم اعلام شده است که چراغ دیگری به رنگ سفید به چراغهای راهنمایی تقاطعها اضافه شده است که گویا معنی ان این است که چراغ خاموش است! اگر این چراغ به معنای خاموش بودن چراغهای تقاطع است، مسلما به معنی خاموش بودن چراغهای اقتصاد نیست، زیرا تعویض صدها هزار چراغ در مقیاس کشور، آن هم در شرائطی همین منظور با همین چراغهای موجود در حالت چشمک زن قابل تحقق است، خون تازه‌ای در عروق اقتصاد کشور تزریق خواهد نمود. ضمنا پیشنهاد میشود، عبارات زیر که در حوزه راهنمایی و رانندگی کاربرد پیدا کرده است، به علت ناسازگاری لفظ با معنی ملغی شود: دور برگردان، چراغ راهنما (منظور چراغهای کوچک نصب شده بر روی اتومبیل است که هنگام گردش به راست یا چپ مورد استفاده قرار میگیرد)، خودرو، ترافیک (نه در معنای تردد، بلکه در معنای ترافیک سنگین)، چهارراه (محل تقاطع دو راه)، سه راه جمهوری (که نوعی چهارراه است)، سرعت گیر (این ترکیب معنی ترمز را میدهد).

آزمون

ساختار کلمه نشان میدهد که اسم مشتق از فعل است و از قرار معلوم باید با حذف علامت مصدری از «آزمون» و افزودن پسوند «ن» (که آن هم احتمالا نوعی علامت مصدری مهجور است) حاصل شده باشد. چنین پسوند اسم ساز نباید محدود به یک فعل باشد و بایستی بتوان مشابه های دیگری پیدا کرد، مثلا باید بتوان از افعالی نظیر دوختن، ساختن، خوردن و غیره نیز کلمات مشابهی اشتقاق نمود. ولی کوشش ما در این راستا به ثمر نرسید و رد پای این پسوند را در هیچ کلمه فارسی پیدا نکردیم.

پسوندها واحدهای مورفولوژیک زبان بوده و فعالیت آنها از دایره یک یا چند کلمه بسیار فراتر می‌رود. اما چگونه میتوان تصور کرد که یک پسوند تنها با یک فعل انسیت داشته و در کلّ حوزه زبان به کلی فاقد نقشی صرفی بوده باشد؟ کلمات نادری نظیر «رهنمون» حالت اسم فاعل داشته و از مفهوم مصدری به دور است. در اینجا «نمون» مفهوم «نماینده» را افاده میکند، اما باز هم کوشش برای اشتقاق «شنون» از «شنودن» (به معنای شنونده) بیحاصل است. کلمات محدود دیگری نظیر «عقد کنان»، «قالی شوران»، «آش پزان»، «بله بران» و غیره نیز ظاهراً مفهوم اسم مصدر را افاده میکنند، اما کاربرد بسیار محدودی دارند. لذا بجاست از «پدید آورندگان» کلمات جدید بخواهیم که اسلوب سیستمیک را در کار خود رعایت کنند. ما هنوز نمیدانیم فرق بین «آزمون» و «آزمایش» چیست و چرا به جای «امتحان» کلمه بی معنای «آزمون» را استخدام کرده‌اند و آنگاه نمیدانیم که اگر «امتحان» به «آزمون» تبدیل شده است، تکلیف «ممتحن» چیست. وانگهی «آزموده» اصلاً به معنای کسی که در امتحان یک درس شرکت کرده است، کاربرد ندارد و صرفاً معنای کسی را افاده میکند که تجربه اندوخته و پخته شده است. مفهوم «آزمون» در انگلیسی با کلمات متعددی افاده میشود: test (مثلاً کارکرد صحیح یک دستگاه را آزمودن)، try (مثلاً لباسی را قبل از خرید پوشیدن و تناسب آن را بر بدن آزمودن)، examine, examination (امتحانات درسی). از طرف دیگر کلمه «آزمایش» و «فرمایش» فاقد مشروعیت لغوی است زیرا «آزما» و «فرما» حالت اسم فاعل دارد (فرمودن: کارفرما، آزمودن: زور آزما و غیره). مگر اینکه به وجود افعال مهجوری نظیر «آزمائیدن» و «فرمائیدن» قائل شویم تا «آزمایش» و «فرمایش» صورت عقلانی به خود بگیرد.

قهر

با آنکه همه ما این کلمه را به معنای زور، غضب، چیرگی، ظلم و نظایر آن میشناسیم، در محاوره فارسی قهر کردن به معنای کلمه ترکی «کۆسمک» استعمال میشود، که انطباق لفظ و معنی در آن بسیار ضعیف است.

مشرق و مغرب

در یکی از کتب لغت در برابر کلمات ترکی «گۆن دوغان» (مشرق) و «گۆن باتان» (مغرب) به معادل فارسی «برخاستگاه» و «فروشدنگاه» برخورد کردم که متأسفانه به ترتیب به معنای آلت تناسلی مرد و زن است. مراتب جهت اقدامات احتیاطی به آگاهی میرسد.

بستنی

این کلمه که در اصل به معنای «لنگ حمام»، «طناب»، «بند کفش»، «هر چیز بستنی» و مشابه آن بوده است، امروزه بی هیچ مشروعیتی در معنای آن خوراکی خوش مزه (انگلیسی: ice cream، ترکی: دۆندورما) به کار میرود.

خستن، هشتن،

رهیدن، رستن، رست (نجات یافت)، جهیدن، جستن، جست (جهید). همانطور که ملاحظه میشود، در بعضی افعال مصدر مبنی بر ماضی و مضارع هر دو است. اما در مثال «خستن» تنها مفهوم گذشته وجود دارد و کوشش برای صرف این فعل در حالت مضارع بیحاصل است. مثلاً از «بستن» < میبندم، از «رشتن» > میریسم، اما مضارع خستن و هشتن ناپیداست. شاید «هلیدن» (گذاشتن) شکل دیگری از مصدر هشتن باشد؛ لذا: من هشتم (هلیدم)، من می‌هلم. در خصوص خستن نیز شاید بتوان من خستم (خلیدم)، من می‌خلم را پذیرفت، اما فاکتهای تاریخی در این مورد سکوت میکنند. همچنین به نظر می‌رسد که «سفتن» فاقد مضارع باشد. این کلمه‌ها را زعمای ادب فارسی همواره در حالت مضارع استعمال کرده اند (با استناد به شواهد مثال لغت دهخدا)، ظاهراً آنها نیز از مضارع این افعال بیخبر بوده اند. مورد «تفتن» (به معنای گرم شدن و آتش گرفتن) نیز فاقد حالت مضارع است. افعالی نظیر شیفتن، بیختن، و نظایر آن نیز ظاهراً فاقد مضارع است. این رشته از لغت‌شناسی زبان فارسی (افعالی که تنها در مضارع یا تنها در ماضی کاربرد دارند) نیاز به تحقیق مستقلی دارد.

سر

این کلمه در ترکیبات متعددی به کار میرود که برخی از آنها به شرح زیر به نظر ترکیباتی مغلط مینماید:

سرآسیمه (گویا آسیمه به معنای شوریده بوده است که شباهتی به اسم مفعول فارسی ندارد)، سرآغاز (در معنای آغاز)، سرازیر، سرایشیب، سرافشانی، سرپائی، سرپر (سلاحی که از طرف سر پر میشود اما اینجا معنای شخص یا چیزی را میدهد که سرش پر است)، سرپرست (شاید منظور سرپرستار بوده است)، سرجمع، سرحال، سرخوردن، سردرگم، سردسیر (شاید منظور سردسار بوده است)، سردمدار، سردوشی، سرزده (ظاهراً در مفهوم «بدون اطلاع قبلی»)، سرسبز (اکثراً در مورد مناطقی به کار میرود که همه جای آن سبز است و نه تنها سرش)، سرشکستگی، سرشکن، سرشناس (دانشمندی که در مورد سر مطالعه میکند، اما در اینجا به معنای «مشهور»)، سرکار (مخصوصاً در ترکیب «سرکار خانم»)، سرکرده، سرکوفت (به معنای سرزنش و ملامت است، اما «سرکوب» به معنای فرونشاندن شورش است)، سرکیسه کردن، سرگردان (کسی که سرهارا میگرداند، یا سر خود را میگرداند)، سرگشته، سرمایه (در همان معنای مایه)، سرمنز، سرمنشأ (در همان مفهوم منشأ)، سرنوشت (ترکی: آلین یازیسی)، سرنشین (به معنای شخصی که در اتومبیل نشسته است، اما نه فقط در سر آن)، سرنیزه (آلت چاقو ماندندی که بر انتهای تفنگ متصل میشود. هیچ شباهتی به نیزه ندارد)، سر و صحبت (شاید بر گرفته از ترکی سوز- صوحت یا ساو- صوحت)، سر و صدا (شاید برگرفته از ترکی ساو و صدا، سس- صدا)، سرو کار، سراب (ظاهراً کلمه ای عربی است و در قرآن نیز

استعمال شده است، اما آن را فارسی معرفی میکنند که ناسازگار است زیرا در آن صورت بر وفق «سرخرم» و «سرچشمه» بایستی معنای «در کنار آب» را بدهد، سرزمین، سرکار، سرکار خانم.

دوشیزه

دخترک نارسیده که مساسش نکرده باشندش و به تازی باکره خوانند (شرفنامه منیری). دختر بکر و زن جوان که هنوز نزدیک مرد نشده باشد (غیاث). دختر بکر را گویند (فرهنگ جهانگیری، برهان، آندراج). باکره و دختر بکر و زنی که مرد در وی دخول نکرده باشد. علیرغم قدمت نسبی کلمه و حضور نسبی آن در کتب لغت قدیمی و ادبیات فارسی، کلمه مجعولی به نظر میرسد، و صد البته که کلمه ای مرکب است، و آنگاه هیچ ادیب و زبانشناسی قادر به تحلیل اجزاء آن نیست. لیکن بر اساس حدس قریب به یقین میتوان ادعا کرد که شکل اسم مفعول دارد و بن آن یعنی «دوش» با کلمه «دختر» (انگلیسی daughter، آلمانی Tochter) هم‌ریشه است و آن نیز به نوبه خود کلمه‌ای بین النهرینی (سومری) است که با کلمه «تخم» (فرزند، نسل، زاده) ارتباط معنایی دارد و کلمه «دوغماق» در ترکی نیز مشتق از آن است.

مهرگان

در یکی از مطبوعات خواندیم که تجمعی به نام «مهرگان ادب» (احتمالاً به معنای جشنواره ادبیات) تشکیل شده است. با آنکه پیشاپیش با کلمه «جشنواره» آشنائی داریم، از قرار معلوم مسئولین روزنامه با استخدام این کلمه باستانی (ظاهراً جشن روز شانزدهم مهر در ایران باستان) در معنای نوین خواسته‌اند غنای بیشتری در زبان فارسی سره ایجاد کنند. اما اگر بر فاکت‌های تاریخی تکیه کنیم، نمیتوانیم کلمه «مهرگان» را در معنای عام «جشنواره» یا «عید» به کار ببریم (هرچند این کلمه در بعضی گویشهای عربی به صورت «مهرجان» به معنای جشن به کار میرود). با این حال به جاست از مسئولین محترم روزنامه تقاضا کنیم، حالا که برای جشن و مراسم و عید این همه کلمه وضع کرده اند، برای کلمه «ادب» هم کلمه فارسی مناسبی وضع نمایند.

داد

امروزه در حوزه حقوقی در معنای «عدالت» به کار میرود و کلمات مرکبی نظیر «دادستان»، «دادگاه»، «دادخواست»، «دادنامه»، «دادیار» و نظائر آن نیز از آن ساخته شده و ظاهراً به دلیل فارسی سره بودن مشروعیت پیدا کرده است، میتوان ادعا کرد که ترکیب «داد زدن» ابتدا در معنای «عدل طلبیدن» و «فریاد دادخواهی بر آوردن» شکل گرفته و سپس دچار تحول معنایی شده است. ضمناً در ادبیات فارسی «آیزد دادار» به معنی خداوند به کار رفته است که لفظ «دادار» معنی «حق» و «راست» را افاده میکند و در اوستا به شکل «داتر» به معنای «اهورامزدا» تجلی نموده است. در گذشته «دادبک» (مرکب از «داد» و «بک»

ترکی) به معنای «رئیس عدالتخانه» کاربرد داشته است. کلمه «دادر» از القاب خداوند است و «داور» نیز متغیری از «داور» است. دهخدا نویسد: «دات» در فرس هخامنشی و اوستا به معنای قانون است و همین کلمه است که در فارسی «داد» گردیده است (به نقل از فرهنگ ایران باستان، ج ۱، ص ۵۷). این کلمه «داد» کلمه با استعدادی به نظر میرسد که به راحتی در ترکیبات مختلف شرکت میکند و مفاهیم جدیدی را پدید می آورد. مشروط بر اینکه حوزه آن را با کلماتی نظیر «دادستان» (به جای مدعی العموم) مخدوش نکنیم. «دادستان» به فرض درست بودن تنها میتوانست در معنای «وکیل حقوقی» کاربرد داشته باشد. در مجموع در حوزه حقوقی بهتر است از کلمات سره استفاده نکنیم، زیرا زبان فارسی در این حوزه به شدت فاقد کارایی است و اصطلاحات عربی را نمیتواند از میان بردارد.

دبستان و دبیرستان

میلیونها محصل ایرانی همواره از محل تحصیل خود بنام «مدرسه» یاد میکنند و کسی در طول دهه های گذشته نگفته است: «من به دبستان میروم»، بلکه همواره گفته است: «میرم مدرسه». با این حال در محاوره اداری «دبستان» در معنای «مدرسه ابتدائی» جایگاهی دارد، اما کاملاً فارسی نیست، زیرا «دب» (دوب) کلمه سومری بسیار جا افتاده‌ای است به معنای «لوح» و «نوشتن» که ظاهراً در کلماتی نظیر «دفتر» (یونانی)، ادب (عربی)، دب (ترکی)، به معنای رسم و عادت، اما همچنین در عربی «داب» به همین معنی) و همچنین در کلماتی نظیر «دبیا»، «دبیاچه»، «دیوان» تظاهر میکند. کلمه «تابلو» و «تابلت» با این کلمه پیوند دارد. کلمه «دبیر» نیز به معنای «نویسنده» از همین کلمه مشتق است. با آنکه استفاده از «دبستان» و «دبیرستان» به جای «مکتب» و «مدرسه» نه منطقی بود و نه به خالص سازی زبان کمک میکرد، سابقه حضور این کلمات در ادبیات فارسی بعد از اسلام استخدام این کلمات را در نظام آموزشی امروزی مشروعیت بخشیده است، اما کار خالی از اشکال نیست. مثلاً خود «دبستان» (متغیری از ادبستان) مفهوم «محل نوشتن» را افاده میکند که مراد اصلی «مدرسه ابتدائی، جائی برای یادگیری خواندن و نوشتن» بوده است. «دبیرستان» معنای «جایی پر از دبیر» را افاده میکند که مراد «جایی پر از محصلین دوره متوسطه» بوده است. معلم مدارس ابتدائی را «آموزگار» و متوسطه را «دبیر» گفته اند، در حالیکه این یکی هم آموزگار است، و ضمناً دبیر معنای «نویسنده» و «کاتب» (نظیر دبیر حزب) را افاده میکند، نه معلم را (اعم از ابتدائی یا متوسطه).

خودفرما

از آنجا که در ادارات محترم بیمه انسانها را به دو گروه کارگر و کارفرما تقسیم میکنند، گاهی مشاهده میشود که فردی که «آقای خودش» است (ترکی آذربایجانی «لؤز انوینین آغاسی»، ترکی ترکیه: «کندی انوینین افندیسی»)، درخواست دفترچه بیمه به نام خودش میکند که در آنجا نام کارگر و نام کارفرما یکی است. ادارات محترم بیمه برای چنین اشخاصی از عبارت «خود فرما» استفاده میکنند! ما برای رعایت اختصار نظر خودمان را کتمان میداریم و فقط به همان علامت تعجب (!) که به کار بردیم، اکتفا میکنیم.

بسامد

در حوزه علم برق و الکترونیک اصطلاحی موسوم به «بسامد» رایج است که گویا در برابر «فرکانس» به کار می‌رود. لازم به توضیح است که مفهوم فرکانس بر تعداد نواسانان موج در واحد زمان دلالت میکند. از دست اندر کاران محترم، همچنین از متخصصین علم برق و الکترونیک و شاخه‌های مربوطه تقاضا دارد، در صورتی که کلمه «بسامد» را مشروع میدانند، استفاده کنند و گرنه از همان کلمه «فرکانس» استفاده کنند و گرنه مثال آن ضرب المثل معروف خواهند بود که می‌گوید: عرض خود میبری و زحمت ما میداری.

ذره‌بین

بعضی از رفقا به من ایراد می‌گیرند که تو همه چیز را بیخود و بیجهت زیر ذره‌بین میبری. من در حین تفکر در باره این ایراد، ناگهان متوجه شدم که ذره‌بین اصلاً ذره‌بین نیست، یعنی هدف از آن بزرگنمایی است و اصلاً قدرت نشان دادن ذره را ندارد. این آلت را به ترکی «بوئودوچو شوْشه» و به انگلیسی *magnifying glass* میانمند. ضمناً ذره‌بین خودش نمی‌بیند، بلکه ما به کمک آن چیزی را (دقت کنید حتماً ذره نباشد) می‌بینیم. در واقع امر این کلمه اگر هم مشروعیت داشت، بیشتر به عنوان معادلی برای «میکروسکوپ» بود، زیرا به کمک میکروسکوپ اجسام کوچک را تحت مشاهده قرار میدهند. در ضمن تفکر در این حوزه، ناگهان متوجه شدم که «دوربین» هم دوربین نیست. این آلت که برای تهیه عکس مورد استفاده قرار می‌گیرد، آلتی برای دیدن دور نیست. ضمناً اگر هم چنین آلتی وجود داشته باشد، خود آن آلت جایی را نمی‌بیند، بلکه ما به کمک آن اجسامی را اعم از دور یا نزدیک می‌بینیم. حال فکر کنید اگر «دوربین» را به عنوان معادلی برای تلسکوپ تعریف کرده بودند، دنیا چه قدر منطقی و زیبا میشد! اما ما چون عادت نداریم، اشیاء را با نامهای منطقی بشناسیم، دنیای ما تار خواهد بود.

آرام

الفبای آرامی برای همه ما عبارتی آشناست، زیرا زبان پهلوی که قبل از ظهور اسلام در بعضی مناطق ایران رواج داشته است، با الفبای آرامی نوشته شده است. قاعدتاً باید «آرام» نام یک ناحیه جغرافیایی و همچنین نام ملتی پیشرفته بوده باشد که توانسته است صاحب الفبای مخصوص به خود شده و در اثر رونق علمی و ادبی، همین الفبا را در میان ملت‌های دیگر از جمله پارسیان گسترده باشد. در انجیل عهد عتیق آمده است که پیشوایان یهودی به منظور کسب اجازه برای ساختن معبدی برای خدای یهودیان در اورشلیم چندین بار به کوروش و داریوش هخامنشی نامه نوشته‌اند که متن آن به آرامی بوده است. همچنین در انجیل عهد عتیق «ارض آرام» به عنوان ناحیه‌ای جغرافیایی در مجاورت «ارض کنعان» و «ارض مصر» مورد اشاره قرار گرفته است. اما در منابع ما نامی از این ملت برده نمی‌شود و حتی دائرةالمعارف دهخدا در این خصوص به دو سطر موجز بسنده کرده است از این قرار:

«به روایت تورات نام پنجمین فرزند سام ابن نوح، نام سوریه و شام و بین‌النهرین مسکن آرامیان فرزند آرام بن سام بن نوح.»

آیا میتوان در یک دائرة المعارف، اراضی گسترده ای نظیر سوریه و شام (؟) و بین‌النهرین که مسکن دهها قوم متمدن باستانی بوده است، را به صورت «جیرینگی» سرزمین آرام شناخت و خود را از شرّ ملتی که به ما زبان و خط بخشیده است، خلاص نمود؟

هند و اروپائی

ما به دفعات شنیده بودیم که گویا زبان باستانی مردم آذربایجان همانا لهجه‌ای از زبان فارسی بوده است که گویا در اثر مهاجرت وسیع ترکان از آسیای میانه، به تحلیل رفته و زبان مردم آذربایجان بتدریج یا دفعتاً به ترکی تبدیل شده است. اما ظاهراً حتی این نظریه زنگ زده نیز نظر آقای دکتر منوچهر آریان پور کاشانی را تأمین نکرده است، زیرا در مقدمه کتاب ایشان موسوم به «ریشه های هند و اروپائی زبان فارسی» میخوانیم:

«در گذشته زبان مردم آذربایجان و آسیای صغیر و آسیای مرکزی و چین باختری (ایالت سین کیانگ) نیز هند و اروپائی بوده ولی هجوم قبائل ترک زبان (از حدود سده پنجم میلادی به بعد) موجب از میان رفتن آن زبانهای محلی گردیده است.»

درخشندگی خاص نظریه آقای دکتر آریان پور کاشانی در آن است که ایشان تمام مناطقی را که احتمال می‌رود خواستگاه ترکان بوده باشد و قاعدتاً باید ترکان از آن نواحی به حرکت در آمده و مناطقی نظیر آذربایجان و آسیای صغیر را از زبان ترکی اشباع کرده باشند، به طور «دربست» به هند و اروپائی بخشیده‌اند. میماند این مسأله که ۲۰۰-۳۰۰ میلیون نفر ترک امروزی از کدام منطقه جغرافیائی جهان سر برآورده‌اند، که این چنین مناطق هند و اروپائی ما و سایر بخشهای جهان را از زبان ترکی اشباع کرده‌اند، ظاهراً نظر آقای دکتر حائز اهمیت نیست!

از عموم محققین زبان شناس تقاضا دارد، هنگام تدوین نظریه در خصوص زبان های هند و اروپائی، مسکنی ولو کوچک برای ترکان باستانی در نظر بگیرند و صدها میلیون نفر ترک آسیائی و اروپائی را بدون سرچشمه و بدون خواستگاه معرفی ننمایند، زیرا قابل تصور نیست که قومی از ناکجا آباد به راه بیفتند و حدود نصف آسیا و نصف ایران و تمام آسیای صغیر و بعضی مناطق اروپا را از زبان خود اشباع کنند.

* اسماعیل هادی

یاخته همان اخته است!

(برگی از یک کتاب...)

اشاره:

این مقاله برگگی از کتاب «حاشیه بر زبانشناسی» نوشته: اسماعیل هادی است و از مبحث: فارسی و زبان‌های همسایه/ زبان روسی، آن کتاب گرفته شده است. در این مبحث نسبتاً مطول از کتاب (۱۳۷ صفحه) نویسنده سعی بر نگرشی مقایسه‌ای به ریشه تعداد قابل توجه از کلمات مأخوذ فارسی از روسی دارد و معتقد است که این کلمات از اسلاوی به فارسی آمده اند و بخشی مهمی از کلمات فارسی اصیل، به قول نویسنده «مهر مخصوص روسی» را بر خود دارند. پیداست که آشنایی کامل با این نظریه نویسنده و قضاوت در صحت و سقم کلیت آن مستلزم مراجعه به متن کتاب است. در این جا به دو نمونه از مقایسه کلمات فارسی - روسی کتاب نظری می‌افکنیم. منبع انترنت:

<http://farsi-linguistic.atspace.com>

آسیزات (آسیازات) Осызатъ : لمس کردن، دست زدن. در فارسی نوشتاری : یازیدن. دست یازیدن: دست زدن/ (در مفهوم مجازی) اقدام کردن. به گناه دست یازید: دست به گناه زد. «یازیدن: بالیدن. . قصد و آهنگ کردن (برهان). درخت که بیالذ گویند: بیازید، مردم که دست فرا چیزی کنند، گویند: بیازید (اسدی طوسی)» می‌توان گفت کلمه در فارسی با حذف هجاء اول (آس) آمده است. چنان که گویی هجاء اول پیشوند تلقی شده و به مرور زمان حذف شده است. اما با توجه به این که این کلمه در فارسی همیشه و یا اغلب به همراه «دست» به کار می‌رود، گمان می‌کنم به مرور هجاء اول آن به لحاظ شباهت لفظی به دست/ دس خلط و جایگزین شده، آسیاز- < دسیاز- گشته است!؟

مرحوم معین نیز به سیاق معمول یازیدن را بدو؛ ذیل «یاختن» آورده و بدین ترتیب یازیدن را بن مضارع یاختن قلمداد کرده است! اما می‌دانیم که بن مضارع علامت مصدری نمی‌گیرد. مثلاً «دیدن» داریم، اما «بیدن»! در دست نیست. حال آن که دیدیم خود «یازیدن» استقلالاً به شکل مصدر در دست است. پس کلمه مستقلی است و صورت مصدری آن یازیدن است، نه یاختن. چنان که فعل یازیدن تک و توک در زبان نوشتاری کاربرد دارد، اما یاختن حد اقل امروزه کاملاً مرده و بی‌مصرف است. از این رو معین یازدن/ یازیدن را با مشتقاتش که بعضاً غلط نیز معنی نده‌اند! در صفحه بعد مستقلاً ضبط کرده است. در هر حال یاختن هیچ ارتباطی به یازیدن ندارد و خود مصدر مستقلی است. آن گاه احدی از معانی بعدی یاختن را «بیرون کشیدن، تیغ از نیام بیرون کشیدن» نوشته است. از این جا معلوم می‌گردد که لغویون این کلمه را در این معنی با «آهیختن» خلط نموده‌اند! از حسن تصادف، این خلط نشان از حقایق زبانی مهمی دارد. در واقع یاختن ربطی به یازیدن ندارد و شکل سوم از فعل آختن/ آهیختن است! (علت و منشأ این «ی» زاید اول را خواهیم گفت). آن گاه معین «یاخته» را مشتق از یاختن دانسته و معنی آن را: «بیرون کشیده، پرورده، آموخته» نوشته است. حال گیریم که یاخته از مصدر یاختن (= آختن/ آهیختن) بوده (که چنین نیز هست!) پس این معنی «آموخته» از کجا ظاهر شده است؟ این جاست که معلوم می‌شود اشتباه و به عبارت بهتر، خبط فاحش آقایان، از کجا پیش آمده است: اخته/ آختا (حیوان بیضه کشیده) لفظ ترکی است که در فارسی نیز به شکل اخته آید و رایج است. اصالت این کلمه در ترکی نیز مورد بحث بوده و حتی برخی اهل فن آن را اصالتاً فارسی گفته‌اند و من نیز به این نتیجه رسیده‌ام که حق باید همین باشد، به شرط آن که فعل یاختن/ آختن/ آهیختن بالاصاله فارسی باشد. حال آن که ممکن است این فعل از مصدر پر مشنق و دامنه‌دار فعل ترکی «آخماق» بوده و ریشه ترکی داشته باشد (نگا: فرهنگ ترکی نوین. آختا). در هر حال شکی نیست که آخته/ آهیخته/ یاخته/ اخته همگی تلفظ‌های گوناگون از کلمه واحد هستند و صفت مفعول از مصدر آختن که خود آختن/ یاختن به مرور آهیختن شده است. یک دلیل این تبدیل و این که فعل در اصل آختن بوده، وجود کلمه آخته/ اخته در معنی مذکور است که یادگار مصدری باید باشد به شکل: آختن که معین به حق آن را شکل دیگر از فعل آهیختن و هم معنی آن نوشته است و این آختن هم هرچند امروزه مثل بسیاری از افعال فارسی مندرج در لغتنامه‌ها، مرده تلفی می‌شود و مصرفی در زبان ندارد، ولی در هر حال تک و توک در قوامیس و دواوین بدان می‌توان برخورد (پایان شب سخن سرابی/ می‌گفت به سوز دل «همایی»! مرگ تیغ آخته بر گلویم/ من مست هوا و آرزویم)، و از آن جایی که حیوان را برای رام نمودن و تحت تعلیم قرار دادن و یا پرور بستن و «پروردن» اخته می‌کنند، لذا آخته/ یاخته/ آهیخته: بیرون کشیده (البته: بیضه بیرون کشیده!) و مجازاً: اهلی و دست آموز (پرورده/ آموخته) در آمده است.

در مورد مفهوم *آموخته* در این جا، اشاره به یک نکته هم مفید است. در انگلیسی در این خصوص اصطلاح زیبایی هست، هر چیزی که از طبیعت گرفته و روی آن کار کرده و اصلاح کرده باشند، کلمه *cultured* (تربیت دیده/ اهلی) به کار می‌رود. مثلاً سنگی که تیشه نخورده *uncultured* (تربیت ندیده/ دست نخورده/ وحشی) است. اما وقتی روی آن حجاری شد و کار شد، *cultured* است. بنابراین کلمه *آموخته*/ پرورده در مورد اخته، معادل *cultured* انگلیسی مذکور است. یعنی حیوانی که در طبیعت آن به منظور خاص دستکاری شده است!

از طرف دیگر از لحاظ قواعد آوایی ترکی در اول کلمه: آ < یا، می‌تواند گردد. مثل *آلاو/ یالاو/ الو*: شعله (نگا: فرهنگ ترکی نوین. مقدمه). لذا: *آختن* < *یاختن*، *آختا* < *یاختا* (آخته/ یاخته < آهیخته) شده است و همه یک کلمه‌اند! حضور قواعد آوایی ترکی در تغییر تلفظ کلمه خود دلیل دیگری بر اصالت ترکی آن است. *النهاییه* یازیدن در معنی دست زدن، هیچ ربطی به: *یاختن/ آختن/ آهیختن* (کشیدن) ندارد و هر کدام منشأ متفاوت دارند: اولی (یازیدن) ریشه روسی دارد و دومی به احتمال قوی از ترکی است. خلط معنی آنان یک اشتباه محض و از سر بی‌سوادی لغویون بوده است. البته باز سواد آنان شاید بهتر از کسانی بوده که اخیراً این: *اخته/ یاخته* را که معنی معلومی دارد (بیضه کشیده)، به جای سلول *cell / cellule* نهاده‌اند! در عربی به جای سلول کلمه *خَلِیْه* (کندوی زنبور/ کنام شیر. جمع: *خلایا*)، در روسی *соты* (سوراخ کندو، شان) و در ترکیه کلمه قرضی از عربی *خَجْرَه* (اتاقک) را آرد و ما نیز در مورد *محبوسین*، سلول را به همان معنی به کار می‌بریم. اما معلوم نیست علمای اعلام چرا در *بیولوژی* معادل سلول را *یاخته* گفته‌اند؟! آیا جز این است که آقایان از درک معنی کلمه *یاخته* و ریشه و هویت آن ناتوان بوده‌اند؟! والا کلمه ترکی الاصل: *اخته/ آهیخته/ باخته* چه ارتباطی به سلول، اعم از سلول بدن و یا سلول محبس، دارد؟! راستی بی‌خبری از ظرایف زبان ترکی و حضور و همراهی و همکاری تاریخی آن با فارسی و... به اصطلاح علما زبان! را از درک ماهیت فارسی نیز ناتوان کرده و باعث شده که حضرات به یافته‌های تک بعدی و بی‌مایه خود دل خوش دارند. و این بعضاً وضع مضحکی هم پیش می‌آورد که یکی از نمونه‌های آن همین مورد فوق است که بحث شد!

جا دارد که یک نکته را هم باید علاوه کنم. معین برای فعل *یاختن* پنج معنی نوشته که اغلب منشأ ترکی دارند. معنای بعدی کلمه حسب نوشته معین: *آلودن/ زدن و انداختن*، است معلوم است یک کلمه اصولاً اگر منشأ متفاوت نداشته باشد، بالاصاله نمی‌تواند یک معنی بیشتر افاده کند، مگر آن که معنای بعدی

مجازی بوده و از توسعه معنی اصلی حاصل شده باشد. در خصوص بحث کنونی، در ترکی فعل *یاخماق* (سواى از/ *آخماق* مذکور است) با دو منشأ متفاوت، دو معنی متفاوت دارد. ۱- دو چیز را به هم نزدیک کردن. در ادامه همین معنی: چیزی را به جایی مالیدن، مثل مالیدن قاتق به نان که در واقع نزدیک نمودن قاتق به نان است. (فاتیمی چورگه یاخدی). از این مفهوم، کلمه *یاخا* (فا: یخه/ یقه) در مفهوم دو طرف یقه پیراهن که به هم نزدیک می‌شوند، در دست است. مفهوم «آلودن» ذکر شده در معنی یاختن، از همین مفهوم کلمه اخذ شده و مثلاً قاتق به نان مالیدن، آلودن نان به قاتق، تلقی شده است. ۲- *یاخماق* با یک منشأ دیگر، در معنی روشن نمودن (آتش/ چراغ) و سوزاندن. مجازاً: بر کسی آتش زدن/ کسی را از پای در آوردن، به خاک ذلت افکندن، پدرش را در آوردن (یاخدین منی: مرا آتش زدی/ بیچاره‌ام کردی). معنای «زدن و انداختن» فعل یاختن از این مفهوم گرفته شده است.

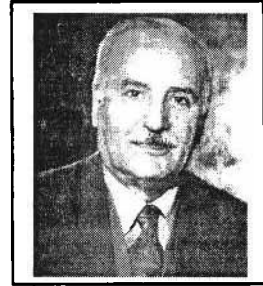
اما معین معنی دیگری نیز برای آختن نوشته است: «کوک کردن و نواختن آلت موسیقی» چنین معنایی نه در ریشه ترکی کلمه که ذکرش به تفصیل گذشت، وجود دارد و نه در معنی شکل‌های دیگر کلمه در فارسی (اهیختن/ یاختن). از این رو این معنی را باید منشأ دیگری باشد. در روسی ایگرا *игра* / ایگرات *играть*: بازی، بازی کردن. کذا: با آلات موسیقی ور رفتن و نواختن (= *ан- play*). احتمالاً مرخم کلمه روسی اخیر با علامت مصدری فارسی ادغام شده و چنین کلمه‌ای را در معنی نواختن پدید آورده است. (ایقرا < ایقتن/ ایختن < آختن؟) این نظر درست باشد یا غلط، از این بن روسی (ایقرا) رد پای دیگری هم در فارسی هست. در روسی مشتق بعدی کلمه ایگریوی *игривый*: غماز، عشوه‌گر، فتان، شیطان، طنز، شوخ آید (در مفهوم اهل بازی و ناز. مقایسه شود با: *ан- eager*: شائق، خواهان دو آتسه) که از آن در فارسی: قِر، قِرشمال... را می‌بینیم. و سرانجام از معنی آختن: نواختن، در می‌یابیم که نواختن کلمه مرکب است (نوا+ آختن: آهنگ زدن) که بدواً معنی بر ساز زدن را داشته و سپس مجازاً در معنی مطلق زدن نیز آمده است.

و خلاصه کلام: یازیدن منشأ روسی دارد و ربطی به یاختن ندارد. یاختن در معنی بیرون کشیدن، تلفظ دیگر از آختن است و مشتق آن یاخته/ اخته شده است و هردو یک کلمه است و تفاوت معنایی تغییر بعدی است. اما یاختن در معنی آلودن و از پای در آوردن، از فعل *یاخماق* ترکی است و منشأ متفاوت دارد و... هر گردی گردو نیست! و آختن در معنی نواختن نیز احتمالاً از یک بن دیگر روسی است.

اسلوی СЛОЙ : قشر، طبقه (اسـ ، پیشوند است اصل کلمه: لوی/الای). فا: لای/ لایه/ لا. در فارسی شکل دوم کلمه لاد: دیوار گلی (معین) که لایه لایه روی هم چیده می‌شود. در روسی لاد ЛАД : تلائم، سازگاری، موافقت/ طرز و اسلوب. ظاهراً مرتبط به کلمه فارسی نباید باشد. مگر آن که بگوییم همچنان که تلائم و هم‌آهنگی اجزا و لایه‌های دیوار باعث شکل‌گیری آن است، پس تلائم مفهوم مجازی است از لای و لایه. و هی کما تری!

اسماکووات СМАКОВАТЬ : با لذت خوردن، توی رگ زدن، لذت بردن، مزه کردن، نوشیدن، نوش جان کردن. کلمه بعدی از این خانواده إسмакات СМКАТЬ : فهمیدن، به فراست دریافتن، در واقع مفهوم مجازی از نوشیدن است گویی در درک کردن آدمی اندیشه را می‌نوشد ا (دریافت می‌کند). به همین دلیل در ترکی قانماق: سیراب شدن. مجازاً: درک کردن!

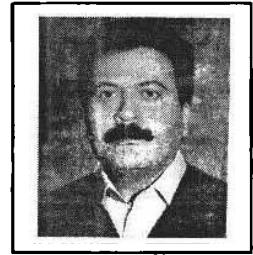
در کلمه «اسماکووات» اسـ . . پیشوند، حوات در آخر کلمه هم زایدۀ صرفی است. النهایه بن - ماک . . است که در فارسی به صورت مک/ مکیدن آید. احتمال می‌دهم کلمه مزه (طعم) هم همان باشد که هاء غیر ملفوظ به آخرش اضافه شده است. مک/ مکه < مزه!

شعریم

* سۆنمز

شعریم سئوینر روحلاری خوشلاندىرا بيلسه
هر لحظه حياتى تزه باشلاندىرا بيلسه
دردن اوزولن خسته نى آرام ائله بينجه
لاى لای دئييب، آهسته جه هوشلاندىرا بيلسه
سن چئوره ده بۇش سۆزلره، اؤسونلارا اويسان
نعره ايله سنى، قوز كيمي داشلاندىرا بيلسه
اينسان اورگيندن سيلهرك كينه غبارين
سئوگيله باريش دويغوسو آشلاندىرا بيلسه
فطر تده محال اولسا دا، اؤز خارقه سيله -
قوردون دگيشيب ذاتينى، قوشلاندىرا بيلسه
گۆرسه نه قدر چؤخدو يالاشدان ياشايانلار
همتله يالاشلارى دؤوشلاندىرا بيلسه
آزادليغا دؤغرو اوزانان يولدا، اوميدله
يالقيز گئده نى سنله هاماشلاندىرا بيلسه
چاققيشدريپ اضدادى حقيقت سؤراغيندا
هر آغ يالانى صدقيه توشلاندىرا بيلسه
پاك آرزىلار اوغروندا كوتان بر كه دوشنده
شوم تۇر باغى نين بر كينى بوشلاندىرا بيلسه
حقه قۇوشان يۇللارا «سۆنمز» سو چيلردى
دايم آسيلى گۆزلرى ياشلاندىرا بيلسه

حاج سیروس فەری بە ابتوحاف

✽ علی رضاتیانی خیایانی

خیال اوچورومو

خیالین بو خیالییم شور ایله بیردن شیغی یاندا،
 مین مارق ایله خیالییم گزیری داغدا ، اراندا
 زمان اوردا دایانیپ ، مسکن اولوب جنت مأوا
 دنیزه اوردا باخارسن قاریشیب یئرله مساوی،
 سانکی طومارین آچیپ گۆی الهییر اولدوز ، آیی
 اوردادیر شعر کمندی ایله اوچور سانکی خیالییم
 سنل اولوب اوردا خیالییم آپاریر آرزولاریملا
 مات و مبهوت اولوب ، اوردا خیالییم گزر ایکن،
 نغمه‌ی تار و کماندیر او جالیپ شوری ، سه گاهی
 دوشموشم حیرته بو قصر برلیان حصاریندا
 ایلترین حسرتی آرتیق داها یوخدور منی یاخسین
 عشق معنا تاپیر اوردا بولوشور سئوگی ، محبت
 اولاسان مست منی سئوگی محبت لوله دؤنموش
 گونو چکمیش حصارا قورخودان آی پارچالانیبدیر
 گاه هؤروب ساچلارینی، گاهی آچیر، گاهی ده یئلده،
 داراتان ساچلاری چکسین دارا بوینوم دؤزه بیلمیر
 سانکی سان اوردا بیتر عشق اوینو ، قورتولاجاقسان
 یانیب اخیر کوله دؤندوم سوورون یئلده غوباریم،
 بیر کره دوشموشم عشقه ایکی رکعتدی نامازی

آرزولاردیر قاناد آچمیش ، آراییر قالدین هایاندا
 اوردا قال یوخ ، هامی حالدیر خیالا زسه او آندا
 ارزولار خیمه قورور خاطیره‌لر سانکی بویاندا،
 زؤهره بالكوندادی سانکی ، چالیری نغمه اویناندا ،
 جوماسان بیرده بولوتدا آیاغین اوردا قویاندا،
 کئچیری آرزولارین کروانی گوندوز - گنجه ساندا
 هویوخورکن کیریخیبیدیر نه بیلیم سنیره دالاندا ،
 قصر جادوی خیالین بورویوبدور او زماندا
 چوب خوشکون نه قدر ناله‌سی واردیر چالیناندا،
 نه زامانی ، نه مکانی ساییرام اوردا قالاندا
 اوردادیر کؤنلوم اوچور ، حسرتی اودلاردا یاخاندا
 عیشوه - غمزه‌یله یاخیر عاشیقی معشوقه باخاندا
 وئره معشوقه‌لبیندن منی باقی دوداغیندا
 سورویور کؤلگه‌سینی آردیجا سنیره اوچیخاندا
 زولفون افشان ائله‌ییر بیر ده پریشان اوموزوندا
 کؤنول ایستر ساریلا ساللانا عشقین بو داغیندا
 یوخ افندییم تازا باشلیر اودونا بیر ده دالاندا
 باخیب عبرت ائله‌سین عشقه دوشوب داردا قالاندا
 دستمازی قان اولان قبله عشقین تاپیلاندا

سانما هر عشقه دوشن راز حقيقت قاناجاقدير
 سانيسان سن يانيسان آتش عشق ايله هوسله؟
 بيتر آرتيق او ملالى ، كدرى ، سئوگى ، مراقى ،
 گۇروسن اوردا جلالتلى او سيمرغى نهايت
 حق تاپيب اوردا حقيقت، منليك آرتيق ايتيليبدير
 خار اولاركن گوله همدم يثتيب عۇمرو باشا آرتيق
 بزم عشاقى قوروب ساقى الينده مئى الوان
 دوزولوب پير و جوان سرخوش و مست مئى ساقى
 كيمسه دويمور بو تمناده ، اولور مست مئى ناب
 اولموشام مست مئى لعل لىبن ، باد گر كمز
 جومورام اوردا خياله اوچورومدور اورا سانكى
 باخار ايكن داليرام سئيره خدايا بو نه قاش - گۇز
 منه باده نه گرگ ، سرخوش لعل لب يارم
 دولانيز باشيما دونيا ، دولانيم منسه باشيندا
 غسل وئر ، گۇزلريمى ، باغلا ، لىبندن ايسه بوسه
 ايندى پاكىم ، منى پروانه ساياغى اودا دالدير
 دئدى بيچاره يانارسان اودومو سۇيله نه ساندين
 قاناد ايستر خياليم قوى هاوالانسين اوچورومدا
 دا آليب يوز او مقابيل وئرن اول داد خيالىندير
 جالانيب آرزولاريم سئوگى ديلر سئيل خياليم
 ديل دولانمير ديهه سئوديم سنى چيلغينجا دوداقددا
 سورونوب سايه اولايديم سئين آردينجا گلنده
 جنتين حورى قصورى دوشوب حيرتله مبهوت
 دئيه دامانيوى توتسام ال اوزاتديم هوس ايله
 خياوانلى دولانير عشق ديارين خيال ايله

قاناجاق يالنيز او عاشيق دوشوبن عشقه ياناندا
 هوسى مندن اولآ آتشى معشوقه ياناندا،
 قارشيب عاشق و معشوقه دۇنوب واحيد اولاندا
 چاتاسان آرزونا كنجدينسه اۇزوندن بولوشاندا
 اينادى ، نوردو باخيرسا نه زمان قالدى ، مكان دا
 ائله بير چاك گريبان گوله بولبول ساريلاندا
 شيشه رنگى قدحه گۇرمه ليديلر سرخوش آلاندا
 دولانير ساغر الينده تۇكولور باده قويندا
 ايچمه ميشاشما ، گۇررسن منى سن چالخالاناندا
 منى سرخوش ائله ين سيب زنخداندى جوماندا
 اورگيم گوپ - گوپ اندير دوشدوم اگرسه قوجاغيندا
 گۇز آچيب يومامدا لاله بيتيرى گول ياناغيندا
 درد مئى ايسته مهرم باده ي نابدير داماغيندا
 بو خومارليق منى اۇلدوردو ، اۇلوم قوى قوجاغيندا
 گليرم پاك و طهارتلى يويوندور بولاغيندا
 وور اودون قول قانادا قوئى يانيم ايندى اوجاغيندا
 بو تمناده منى دفن ائله قورتار چاناغيندا
 اوچا بيلسنسه قانادسيز داماغين آرزو داداندا
 دۇنوب اولدويسا شلاله يئره گۇيدن جالاناندا
 آرايار سانكى محبت يارا حسرتلى باخاندا
 بير ده شهلا باخشين عيشوه قاتيب كۇنلو ياخاندا
 سئيره مهتابلى گنجه سرو بويون بيرده چيخاندا
 زولفون افشان ائله ييب اينجه بئلينده ساريشاندا
 هوسيم سولدى ، سارالدى سنى الدن قاچيراندا
 خيالى اولدوزا ، آيا ساريشير بيرده اوچاندا

* ج - م - آغباش

سربست ليريك غزل

ياد ياماقلا
 دۆشونجه مى
 ھنى قىتدىخلارا...
 آخى بىلە مېلىۋن نە دىر؟!
 كىملىرىندىر؟!
 يازانىما قلم دىندىم ، قلم نە دىر؟!
 بو كىمىندىر؟!
 يازا - يازا دۆشونكرن
 دۆشونجه يە دالدىقجا من
 زىنە - زىنە
 يازىم آغلار
 ايجىمدە كى ايجىن - ايجىن
 سىسى يۇخكن
 سۇزوم آغلار
 نولدىو سۇزار
 بس اوچاغلار؟!
 دۇغما انام - اتام بىلە
 ايلغىم - ايلغىم
 گۆز ايشلركن اتلا ، اينك
 آيرى سۇزلە سىغىر ، داوار ،
 بسلردىلر
 دە ۋە لرىن ، داوارلارىن
 بىچىم - بىچىم يونلارنى
 دۇرت بوياقدان ائلر آرا

ال آتيرام يازى يازام
 دۆشونكرن بىلە ھر دن
 ايشىق سئوھر سئوگىلردن
 چۇخ اينجه چىك بىر اۆرە كىدن
 سئوگى ليگى چىلخا ، قىزقن
 آرى - دۆرو بىر دىلكدن
 باغرى اوفاق ، كۆنول اينجه
 سئوگىسى دۇنيا بۇيونجا
 بو دۇنيايا سىغمايىنجا
 قىويز - قىبچاق ، اما يومشاق
 اوچوشو وار اوچا - آلچاق
 سئوگى دۆلو گۆزبىكدن
 بىنك - بىنك قانادلارى
 بىزكلى بىر كېنكدن!..
 بو دۇنيانن ھاي - ھويووار
 آدمالارىن دا سۇيو وار!..

 دۇغار - دۇغما اۆز انامى
 بازار ايكن
 اوچ يۆز مېلىوندان آشتىرى
 چۇخ تۇرنلى ، چۇخ بالالى سۇز انامى
 بازار ايكن ،
 گۆرورە م كى دۇغما انامىن اكنىندە
 قىرخدىقلارنىن آيىر - آيىر آيىرە ردىلر

ياد گىيىم وار
 ايپلردىلر،
 اۋايپلرى ارىش - ارغاج اندە ر دۇنوب -
 تۇخوردولار ، اكينلرى گىيىم لنە !...
 تام گرە كلر اۋزلرىندە ن - اۋزلرىنە

 اللرىلە تۇرە نىمىشى ، تۇخونموشو،
 يارار - يارار - ياراشتىقلى
 پالتار بېچىپ تىكردىلر،
 تىكردىلر - گىيەردىلر.

 اۋدۇر منە چۈچۈن گلير ، چتتىن گلير
 دۇغما انام اكينىدە كى اۋزگە لرىن
 ياد دىللرىن
 سۇنوملارى ، وئرمىشلىرى ، ياماكلارى ،
 بو گون بو دور
 چىلخا قالان بىر ائل يۇخدور
 دۇنيا دۇلوب اولوس چۇخدور.

 دۇلو دۇنيا اداملارى
 دۇرت بۇياقلى اينسانلارى
 دۇشون - دۇشون دۇشونورم ،
 بو دور بو دۇرت بۇياقلارنى
 ايكىسى تام نىمىكىدىر.
 تۇرك دىللى لر،
 بو تۇرك باشلار
 دۇنيا ائوين دۇلدورموشلار

قىزخاردىتلار ، بىچردىلر
 سارى بۇياق بابام « هۇن » دور ،
 آغ بۇياقلى آتام « هۇن » دور.

 اۋغور منىم ، اويغور منىم ، اوغوز منىم ،
 گۇك تۇرك بابام!
 ائللرىمىز آت بئلىندە دۇغولدولار،
 باشى اۋجا ،
 آت بئلىندە ياشاردىلار،
 دۇنيالارنى دە كىشركن آت بئلىندە دە يىشىدىلر.
 نامارت لارنى ؛، هتسىزىلارنى
 بورنون اۋوان،
 بۇيوك بابام « آتىلا » دىر.
 تۇمروسومون ، كۇرۇغلومون باباسى دا ،
 اۋغوز خاندىر.

 بو اىگىدلر كۇكوم اولموش ،
 سىلرى دۇنيايا دۇلموش
 دۇغودا ايكىد اينسانلار
 قۇرخماز ائلىم تۇركوستانلار
 باشى اۋجا ياشايانلار !...

 اوروپانتىن دۇغوسوندا
 بالكانلاردا
 تۇرك باش اينسان ،
 سىلرى گور گلير هر آن
 قۇشا دۇغما دويغو بىردىر،

۱ پاخیر ، ساری ، آغلا ، قارا ،

اودور سه سیمه سس ونریر.

دۆنیا وارلیق تاختاسیندا

سیبیر یانتین شاختاسیندا

چوواش ، یاکوت قازداشلاریم

تۆرکمان ، تاتار ، قیر - قیز ، اۆزبک سیرداشلاریم

دنیز کیمی ماوی گۆزلوم ، ساری ساچلی،

آغ بنیزلیم،

گۆنش اۆزلوم

قیچاغیمدیر.

ماوی گۆزلو قیچاق دئدیم،

دویغوما گۆر گلدی نه لر،

اؤ گۆی خزر ، اؤ گۆی خزر

دۆنیانتین گۆزو اوندادیر

بو گۆل بنیم یوردومدادیر

خزرلریم یا هود اولموش

بیر مؤسلمان گۆلۆ قالمیش.

دوغرو ایسلام چیراغیمدیر

الله اکبر بایراغیمدیر

هارداستینیز - هارداستینیز

تۆرک باش اولو بابالاریم؟!

ای تۆرکلویوم ، ای تۆرکلویوم

ای ناموسوم ، شرف ، شانیم

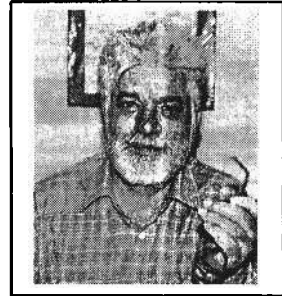
داماریمدا گزمن قانیم، بۆتون عاریم، بۆتون واریم

ایسته دیگیم ، دوستوم ، یاریم

سیز اولوبسوز وارلیغیملا، بۆتون عاریم، بۆتون واریم

ایسته دیگیم ، دوستوم ، یاریم

سیز اولوبسوز وارلیغیملا، بۆتون واریم!! بنیم واریم!!

غزل سرای خردگرا

* دوکتور حسین محمدزاده صدیق

صمد وورغون در سال ۱۲۸۵ شمسی (۱۹۰۶ م.) در روز اول فروردین به هنگام جشن نوروز در روستایی موسوم به «قیراق صلاحلی» از روستاهای ایالت «قازاخ» در آذربایجان شمالی در یک خانواده‌ی اهل علم به دنیا آمد. پدران‌ش از فضل و کمال و درایت و شجاعت بهره داشتند. در میان آنان شمس بیگ وکیل زاده با تخلص «شهلا» کاظم سالک، مهدی آقا کهنسال و علی آقا نامی شعر می‌سرودند و با ادب و ادبیات محشور بودند. از این رو، وی از کودکی با شعر و موسیقی آشنایی یافته بود.

صمد وورغون در شش سالگی مادر خود «محبوبه خانم» را از دست داد و همراه پدرش یوسف وکیل زاده به شهر «قازاخ» کوچ کرد و وارد کالج «ادبیات» شد و به تحصیل ادبیات ترکی آذربایجانی و عثمانی و نیز زبان روسی پرداخت. در همین کالج ضمن پرداختن به فعالیت‌های هنری و نگارش روزنامه‌های دیواری و شرکت در انجمن‌های ادبی، سرنوشت سیاسی آینده‌ی خود را نیز رقم زد.

در سال ۱۳۰۷ ش. (۱۹۲۸ م.) پس از اتمام تحصیلات، به شغل معلمی به شهر باستانی گنجه رفت و سال بعد، از سوی دولت وقت جهت ادامه‌ی تحصیل به مسکو اعزام گردید و در سال ۱۳۰۸ ش. (۱۹۲۹ م.) نخستین کتاب خود با نام «شاعیرین آندی» را انتشار داد. این کتاب در واقع طلیعه‌ی ساختار شکنی سنتی شعر آذربایجان بود. نخستین رگه‌های شعر نو، گرچه پیش از وی در آثار سروده‌های شاعرانی چون عباس صحت، عبدالله شائق، میکائیل مشفق، حسین جاوید و تقی رفعت دیده شده بود، اما در مجموعه‌ی نخستین، شعر وی گام به سوی تثبیت نهاد. قالب و مضمون در این مجموعه، در آن روزگار کاملاً نو و بدیع بود که وی بعدها در منظومه‌ی «بستی» (۱۹۳۷) و «آزاد ایلهام» (۱۹۳۹) آن را دنبال کرد.

صمد وورغون در سالهای جنگ جهانی دوم به حماسه سرایی و ایجاد روح سلحشوری در جوانان پرداخت و پس از پایان جنگ، روش «غنایی - حماسی» خود را در سرایش شاهکارهای شعر معاصر آذربایجان ادامه داد و زیباترین شعرها، منظومه‌ها و آثار نمایشی بدیعی از خود بر جای گذاشت.

آثار مهم و ماندگاری از وی اکنون برجاست. آثاری مانند: استقبال ترانه‌سی، قهرمانلیق داستانلاری، درام واقف، فرهاد و شیرین، لیلی‌نین کیتابی، آیگون، زمانین بایراقدارلی، بستی، مغان، باکی‌نین دستمالی و غیره که از شاهکارهای شعر معاصر آذربایجان به شمار می‌رود.

چند سال بعد از جنگ، برخی از سیاست‌بازان در جامعه‌ی شوروی آن روز به آزدن وی روی آوردند و در مطبوعات به تحقیر و توهین به او پرداختند. این وقایع، روح حساس شاعر را بسیار آزرده ساخت و وی را منزوی کرد، تا آنکه در آستانه‌ی پنجاه سالگی بیمار شد و بهبود نیافت. مردم آذربایجان پنجاهمین سال تولد او را جشن گرفتند ولی وی به دنبال بیماری سخت و صعب‌العلاج خود در اردیبهشت ۱۳۳۵ وفات یافت.

از میان اشعاری که هنگام بستری بودن خود در بیمارستان سروده، بند زیر جالب توجه است:

واختسیز اجل، مندن اوزاق دایان، دور،
غوربت ائلده جان وئرمرم اولومه!
قلینجینی مندن اوزاق دولاندیر،
اونو بیل کی قلم آلدیم الیمه،
غوربت ائلده جان وئرمرم اولومه!

برخی از سروده‌های او مانند «موغانا جئیران»، «یاندیریلان کیتابلار»، «آذربایجان» و غیره ورد زبان ما آذربایجانیان است:

چوخ کنچمیشم بو داغلاردان،
دورنا گوزلو بولاقلاردان
انشیتیمیشم اوزاقلاردان،
ساکیت آخان آرازلاری،
سینامیشام دوستو یاری ...
و یا:
یئردن آیاغینی قوش کیمی اؤزوب،
یای کیمی دارتینیب، اوخ کیمی سؤزوب.
یئنه سؤرولرین نیظاما دؤزوب
باش آلیب گئدیرسن هایانا جئیران،

نه گؤزل یاراشیر موغانا جئیران ...

صمد وورغون پرچمدار نو آوری در فرم و مضمون ، در شعر معاصر آذربایجان است. او ، این نوآوری را نخست در مضمون آورده است. جهان خارج از خود را به تصویر کشیده است ، بر پایه‌ی تعقل و تفکر شعر سروده است ، اما این تعقل و تفکر بدون شور و احساس، نیست و همین شور و احساس ابعاد درونگرایانه و آرمان خواهانه به شعر او بخشیده است. حرکت در زمان ، مکان و زبان، نعمتی است که صمد وورغون و همزمان با او حبیب ساهر و سپس محمد حسین شهریار به شعر معاصر آذربایجان ارزانی داشتند و این اساس نوآوری در فرم و مضمون بود که نیما نیز آن را از حبیب ساهر بیاموخت و در فارسی عمل کرد. آموخته‌هایی که بعدها در میان فارسی زبانان به نام «شعر نیمایی» نام گرفت.

اما ، در شعر او ، بر خلاف شعر نیمایی از سمبل‌های چند گونه استفاده نشده است. نیما حتی از سمبل استعلایی (Transcendental) بهره جسته است ، اما صمد وورغون لخت و عریان سخن گفته است و اگر نمادی نیز آورده ، بواقع ایماژ (Image) یا تصویری ذهنی از شیء ملموس و این جهانی است ، نمادهایی سمعی و بصری که انسان روزگار با آن درگیر است.

پس از نوآوری در مضمون ، صمد وورغون به ساختار شکنی در فرم و قالب پرداخته است. یعنی به ترکیب فرزانگی و زبان عامیانه دست زده است. اگر شهریار این کار را در شعر فارسی - مثلا در قطعه‌ی مومیایی - انجام داده ، صمد وورغون مانند حبیب ساهر آن را در خدمت رئالیسم صریح اجتماعی و سیاسی در شعر ترکی آذربایجانی به خدمت گرفت و حتی گونه‌ای «شعر منثور» سرود.

نمونه‌ای از «شعر منثور» او که از ریتم و آهنگی دلپذیر برخوردار است ، چنین است :

قوی یاخین گله‌جگی گؤرسون ،
و گئت - گنده حیرصیندن اؤلسون ،
گنجهر قاییق گزینتیسینه چیخان ،
پاناقلاری بویالی لندن خانیملاری.
بیلسینلر کی شرقین واری
پوشالمایاجاق آوروپانین لیمانلارینا

این ، رئالیسم است. رئالیسمی صریح و عریان که هیچگونه نماد گرایی ، آن را رمز آلود نکرده است.

برتری شاعران معاصر آذربایجان نیز در همین است که بسیار روشن و ساده سخن می‌گویند :

من ،
 نَقْسَلری بنزین
 و گوگوردقوخولو
 میلیونلارین شاعیریم ...

صاحب چنین سخن صریح ، البته که به تعقل و تفکر اتکا دارد. اما ، شور و احساس قلبی خود را با تعقل خویش همراه می‌سازد :

من ،
 بو سؤزو دئمکدن یورولمادیم.
 یورولمادان دئییه جگم ،
 - هر زمان -
 چوتکو فیکریم امر اندیر
 قلبیم اونونلا گتدیر.

اینگونه شعر سرایی ، با نوآوری و ایجاد ساختارهای جدید ذهنی و محتوایی ، قالب‌شکنی‌های نوین را ایجاب می‌کرد که صمد و ورغون به چنین سرایش‌هایی دست زده است. نمونه‌ی اینگونه سرایش ، شعر «فنار» است :

درین دنیزلرین
 آرخاسینی گؤسترن
 بیر فنار
 یانار ، یانار
 اونو من
 سنه لر کئچدی کی ،
 ایچدیم سو کیمی.
 اونو دویان
 بیر قلبی
 او قارشیلار

ظن ائده رک
بعضا ایتی
بعضا سنیره ک!
آددیملارلا من
یاخلاشدیم اونا.

این قالب شکنی‌ها در شعر صمد وورغون هیچگاه منجر به «جیغ بنفش» و یا «شعر سپید» از گونه‌هایی که در شعر فارسی وجود دارد، نشد. زیرا شور و احساس شاعر، اینجا نیز تفکر از بطن او می‌جوشید:

آرادیغیم شعر ،
آرتیق نه عشقدیر
ونده هیچران
بو حس ، هیجان
قلیمدن گلمه‌دی
فیکریمدن دوغدو ...

شور و احساس او نیز از اندیشه‌اش می‌زاید، زیرا او با «عصر خود» یعنی «اکنون» و با «تاریخ» سر و کار دارد و نگرشش به تاریخ، نگرش خود ویژه است. نگرش صمد وورغون به تاریخ «نگرشی خطی» نیست بلکه «نگرش محوری» است. در نگرش خطی، نگرنده‌ی هنرمند، گذشته، حال و آینده‌ی یک ملت را به سه صورت مجزا، منفک و جدای از هم بررسی می‌کند به گونه‌ای که گذشته را به بوته‌ی نسیان می‌سپارد، یعنی خود را از مجموعه‌ی فرهنگ و زبان و آداب تبار خویش جدا می‌سازد و «اکنون» را متفاوت با «گذشته» می‌آفریند و با آینده نیز کاری ندارد. همه‌ی تلاشش آن است که در اکنونی که خود می‌سازد و یا بر وی تحمیل می‌شود، زندگی کند و حتی از تمسخر و ریشخند گذشته نیز ابائی ندارد. اما، در نگرش محوری، نگرنده‌ی هنرمند، «گذشته» را در «اکنون» جاری می‌سازد تا بتواند «آینده» را بسازد. زیرا شالوده‌ی نگرش وی بر این قرار دارد که: «نمی‌توان بدون شناخت گذشته، آینده را ساخت و ملتی که گذشته‌ی خود را فراموش کند، محکوم به فنا خواهد بود.»

از این رو ، وی در سرودن منظومه‌هایی مانند «دار آغاجی» گذشته‌ی مردم آذربایجان را به زبان می‌آورد. وی در این رمان منظوم تاریخی ، که سرگذشت «بابک» را دربر دارد ، گذشته و تاریخ را «وسيله» و اکنون را «هدف» قرار می‌دهد و برای ساختن امروز و گفتن سخن حال ، از گذشته و از تاریخ مدد می‌جوید. جهات نیکو و پسندیده‌ی گذشته‌ی مردم را یادآوری می‌کند ، از فراموشی سجایای نیک و فضائل انسانی نیاکان سرافراز خویش جلوگیری می‌نماید و آن‌ها را سرمشق و نمونه‌ی حیات معقول در «اکنون» قرار می‌دهد. از این رو ، در این آثار هم «دیروز» و هم «امروز» خود را فراچشم می‌داریم و با اخذ قوت الهام از دیروز ، امروز را شاداب و پر توان می‌سازیم.

مردم آذربایجان به سرکردگی بابک بیش از بیست سال (۳۳۱-۳۵۱ هـ) در مقابل نیروهای اشغالگر خلفای عباسی ایستادگی کردند. پیش از صمد وورغون ، جعفر جبارلی درام «اود گلینی» را در این موضوع تألیف کرده و هم زمان با او «سعید نفیسی» پژوهش خود تحت نام «بابک خرم‌دین» را انتشار داد. صمد وورغون در این موضوع منظومه‌ی تغزلی - حماسی خردگرایانه سرود و مصائب و محن مردم را به سادگی بر زبان آورد.

در جایی از این منظومه می‌گوید :

آنلار ساچینی بیر - بیر یولاندا ،
وطنین بایراغی تسلیم اولاندا.

او قورخونج زامانلار ، او قانلی چاغلار
باشینی کؤکسونه دایادی داغلار

دوه کاروانلاری یولا دوزلدی.
مغرور خلیفه‌نین یانینا گلدی.

تاخیلدان مئیوه‌دن توتوب یوکونو ،
اوردو سرکرده‌سی او بایرام گونو ،

«اورا یووا سالین ، یورد سالین» دئدی.
خراجلار ایسته‌یب باج آلین!» دئدی.

اودا بوغ آلتیندا گوله‌رک بیزه ،
«دونیا باش اگمه‌لی هر امریمیزه ،

او ، به لحاظ نظری ، رسالت هنرمند را در همین می‌دید که در تغزل خردگرایی کند و آن را به واقعگرایی سوق دهد و به گفته‌ی خودش «از قطره‌ها دریا بیافریند!»:

نچه رنگدن یارانمیشدیر هر منظره ،
بو عومتانی گؤرمه‌ینله فخر ائتمه‌سن.
کورد ا گؤرسه او عومتانی ، دئیل هنر ،

صنعت دئییر: «عَمَان یارات دزهلردن!»

از میان اشعار خردگرایانه و فلسفی سروده ، می‌توان « حیات فلسفه‌سی » ، « استقبال ترانه‌سی » ، « سؤزون شوهرتی » ، « قرینه‌دن قرینه‌یه » ، « اینسان » ، « اؤزهک » و جز آن نام برد. در میان اینگونه اشعار ، منظومه‌هایی که در موضوع فلسفه‌ی خیر و شر زرتشت ، پیغمبر باستانی آذربایجان سروده است ، از اهمیت قابل توجهی برخوردار است. با توجه به پیوندها و آویزش‌هایی که گویش به کار گرفته شده در « گانه » های زرتشت با شیوه‌ی ترکی باستان دارد و به نظر ما ستون کهن اوستایی مانند ستون سومری باید در ارتباط تنگاتنگ با تاریخ زبان ترکی بررسی شود ، نگاهی به تأثیر اوستا بر شعر وی می‌اندازیم:

صمد وورغون در سروده‌های فلسفی و تاریخی خود مانند «فرهاد و شیرین» ، «هرمز و اهریمن» ، «اؤلن محبت» ، «آیدین افسانه‌سی» و جز آن از اساطیر کهن آذربایجان در متون «آپوستاک» یا اوستا و بخش دیرین آن یعنی «یسنا» که منسوب به خود زرتشت آذربایجانی است ، الهام گرفته است. در این میان بویژه «هرمز و اهریمن» از بسیاری جهات ، بویژه به لحاظ اشارات مستقیمی که به فرازهایی از سروده‌های زرتشت می‌کند ، قابل تأمل است. او در جایی ، از زبان هرمز (اهورا مزدا) می‌گوید:

گلر زرتشت ، دئیر بعضا منیم اؤز احتشامیم وار ،
 بشر قلبی موقدس دیر ، بو قدسیتده کامیم وار.
 اؤلوم اییلیسه لایق‌دیر ، حیات‌دیر آن شیرین نعمت ،
 قارانلیقدان اوزاقلاش کی ، ایشیق‌دیر آن بویوک زینت.
 چالیش قلبین صاف اولسون کی ، تمیزلیک‌دیر سنین حؤسنون ،
 بوتون عؤمرونده زحمت سیز ، هونرسیز کنچمه‌سین بیر گون .
 بیر آلاسه آدلانان عشقی سن اؤز قلبینده آختارسان ،
 اؤزون اؤز حؤسنونو تاپسان ، اولوب گنتسن ده ، سن وار سان!

امات فوق ، پرداخت هنروانه‌ای از سخنان زرتشت است که در یسنا ۲-۷۲ و ۳۵ و ۴۱ آمده است. 'یکی و توجه به روشنایی و غرق شدن در نور ، در آیین زرتشت در این دنیا سبب ایت ابدیت و جاودانگی در پی دارد:

آذربایجان ، گؤزل بیر ینر ، حیات بوللوق ، ایشیق چوخودور ،

قارانلیقدان ، اسارتدن ، خیانتدن نیشان یوخدور.

نماد گاو در این آثار ، نمونه‌ی دیگری از نگاه صمد وورغون به سروده‌های زرتشت است. در سروده‌های گانه‌ها ، کهن‌ترین بخش اوستا که یقیناً سروده‌ی خود زرتشت است ، روان گاو یا «گئوش اورون» (Gaus Urvan) مقدس شمرده شده است. گاو و حیوانات اهلی مانند گوسفند ، بز ، اسب و جز آن پیش از زرتشتیگری نیز در میان مردم آذربایجان و دیگر ترکان مقدس شمرده می‌شده است. چنانکه در تاریخ اساطیر ترکمنی هم تقدس تم گاو و بز فراوان به چشم می‌خورد و ما در ادبیات شفاهی آذربایجان نمونه‌ها، امثله و شواهد فراوانی در این باب داریم. مانند سروده‌های «سایالار» که از گذشته‌های بسیار دوری تغذیه می‌شود. جانمایه‌ی این اسطوره‌ها دخالت روان گاو در مبارزات اهورا مزدا و اهریمن و مدد به نیروهای خیر در پیروزی بر قوای شرّ و تأمین زندگی و معیشت مردم است.

در نمایشنامه‌ی منظوم «فرهاد و شیرین» ، از زبان «آذربابا» خطاب به روان گاو گفته می‌شود:

قولوندا گوجو وار قارا تورباغین ، برکت گتیریر سنین آباغین .
 انسانلیق سنینله چاتیر چوره‌گه ، سن چاره تاپیرسان هر بیر دیلگه .
 گنت اولو هورموزه یالوار کی بیرده ، اولوم و خسته‌لیک اولماسین یترده .

در این منظومه ، نگرش فلسفی وورغون به پدیده‌های اجتماعی و عوالم معنوی و روحی انسان ، در گفتگوهایی که میان شیرین و خسرو ، رقیب فرهاد می‌گذرد، به زبان آمده است . بویژه آنجا که شیرین خطاب به خسرو می‌گوید:

یئنه دم وورورسان شاهلیغیندین سن ظالملیک یولوندان ال چکمه‌لیسن .
 او شاهلیق غورورون ایندی‌ده دورور ، عشقیندن اوزاق‌دیر افسوس بو غور
 ... محبت شاهلیقلا یاشاماز قوشا عشقه آتیلان اوخ تتر چیخار بوشا .
 ازلدن دونیادا بیر قانون‌دا وار ، اؤرگه حؤکم ائتمک ، اؤرگله اولار .

او ، در منظومه‌ی «موغان» آیه‌ای از «گانه»‌های زرتشت را چنین به نظم کشیده است :

اولو هورموز ! ساخلا بیزی بلادان !
 قارا گشیب ماتم توتان خائن اهریمن ،

تسلیم اولوب باش اگه جک اولو هورموزه.
 اؤز تاختینی تاپشیراجاق گنجه ، گوندوزه.
 قادر گونش اریده جک او واخت ظولمتی ،
 یئر اوغلونو بوغمایاجاق یئرین محنتی.

و در باب زمان زندگی زرتشت ، در همان جا می گوید :

قوجا زرتشت ! قوجا زرتشت ! اؤچ مین ایل قاباق ،
 سنده موغان صحراسینی گزیب دولاندین.
 مین اولومله فلاکتله قارشیلانشاراق ،
 آراز کیمی گاه دورولوب ، گاه دا بولاندین.

منظومه‌ی «موغان» را صمد وورغون در نوزده نغمه سروده و به سر آورده است. قهرمانان این منظومه «ساروان» ، «مانیا» و «موغان قیزی» هستند. سراینده توانسته است با ارائه‌ی تصویری جاندار از گذشته‌ی دشت مغان ، و پرداختن به حوادث اجتماعی عصر خود ، به آنچه که نگرش محوری به تاریخ گفتیم عمل کند. کلام وی در اینجا بسیار سنجیده و متعادل است. چیزی که در ادبیات اسلامی به آن «نمط اعلی» یعنی طرز بیان عالی یا سخن فاخر نام داده شده است. اما این «فخامت» خشک و رسمی نیست. بلکه جزالت سخن او را هاله‌ای از شور و احساس دربر گرفته است و سخن شعر او را صاعقه وار ساخته است. این همان راهی است که پس از وی شهریار نیز پیمود و پیش از او استاد حبیب‌ساهر تجربه کرده و در لیریک شعرلر و کوشن فخامت سخن را با انفجار ناگهانی احساس درهم آمیخته است.

در باب توجه و اعتنا به متون آئینی و آداب و رسوم زرتشتی ، صمد وورغون در مقابل برخی عادات زرتشتیان از حیثیت حیات معقول آذربایجانیان به شدت دفاع می‌کند مثلا در منظومه‌ی اولن محبت که در آن حوادث تاریخی را با افسانه‌ها و اساطیر رایج میان مردم در هم آمیخته است ، در مقابل تحمیل عادت «ازدواج با محارم» سیمای دختر ترک آذربایجانی را می‌آفریند که به خاطر فرار از این عادت ، خود را در رود ارس غرق می‌کند. این منظومه بدین گونه شروع می‌شود :

آخشام قارانیغی دوشدوگو زامان ، مال - قارا توپلاشیر اوزاقلاردان؟
 حیوانلار اویناشیر ، آتلاز گوله‌شیر ، قویونلار سس - سسه ونریب مله‌شیر.
 ائله بیل توی دوشور بیر بؤیوک دوزه ، اینسانلار یالواریر تیل اؤکوزه ...

در منظومه‌ی «قیز قایاسی» نیز که یک منظومه‌ی تاریخی است، چنین نشانه‌هایی می‌توان یافت. در همه‌ی این رمان سروده‌های تاریخی، صمد وورغون از افسانه‌ها و قصص رایج در میان توده‌های مردم و از فولکلور و ادبیات شفاهی سرشار ترکی آذربایجان براساس خردگرایی سود برده است و استفاده از آن‌ها را وسیله‌ای برای بیان نیت و آمال انسانی خود و سامان دهی حیات معقول در «لکنون» قرار داده است. خود در جایی از منظومه‌ی «بولاق افسانه‌سی» می‌گوید:

بشر خیال‌لارا قاپانیب هر دن ،
تسلی بولموشدور افسانه‌لردن.

منظومه‌ی «بولاق افسانه‌سی» در واقع ذکر جمیلی از اسطوره‌ی آب حیات است که نظامی نیز از آن در «اسکندرنامه» استفاده کرده است. طبق روایت نظامی، اسکندر به دنبال آب حیات به ظلمات رفته، ولی آن را نیافته است. به روایت صمد وورغون نیز، اسکندر کبیر برای کشف آن به سرزمین آذربایجان آمده و در نهایت:

حسرتلی گؤزلرله بیزی ترک اتمیش ،
فقط کارواتینی یوکله‌یب گئتمیش.

حاصل کلام آنکه، صمد وورغون درخشانترین سیمای شعر پیشتاز ترکی آذربایجان، تغزل جاری در بستر ادبیات عصر خود را محتوایی خردگرایانه داد و مضامین فلسفی و حماسی را با تصاویر ذهنی و بیانی عاطفی و شور و جذبه‌ی رمانتیکانه برای خواننده، پرشور و حال و ادراک آمیز ساخت. نمونه‌ی بارز اینگونه شعر بدیع وی، قطعه‌ی «یاندیریلان کیتابلار» است که در تقبیح عمل کتابسوزان رژیم شاهنشاهی پهلوی سروده است و در همه‌ی مصراع‌های آن کارگزاران رژیم را در عدم فهم و ادراک، دوری از اندیشه و ورزی و اقدامات جاهلانه و جلادانه‌ی رژیم محکوم کرده است:

جلاد سنین یاندیردیغین قالاق - قالاق کیتابلار
مین کمالین شؤهرتی دیر، مین اؤرگین آرزوسی
بیز کؤچوروک بو دنیادان، اونلار قالیر یادگار
هر ورقه نقش اولونموش نئچه انسان دوینوسو
مین کمالین شؤهرتی دیر، مین اؤرگین آرزوسو ...

یاندیردیغین او کیتابلار آلولانیر...یاخشی باخ
 او آلولار شۇعلە چکیب شفق سالیب طولمته...
 شاعیرلرین نجیب روحو مزاریندان قالخاراق.
 آلقیش دئییر عشقی بویوک بیر قهرمان میلته،
 او آلولار شۇعلە چکیب شفق سالیب طولمته....

جلادا! منیم دیلیمده دیر بایاتیلار ، قوشمالار،
 دئی اونلاری هنج دویدمو سنین او داش اورگین؟
 هر گرایلی پرده سینده مین آنانین قلبی وار....
 هر شکسته م اولادی دیر بیر مقدس دیلگین،
 دئی اونلاری هنج دویدمو سنین او داش اورگین؟

سؤیله سنمی خور باخیرسان منیم شعر دیلیمه؟
 قوجا شرقین شۆهرتی دیر فضولی نین غزلی!
 سنمی « ترکه خر » دئییرسن اولوسما ائلیمه؟
 داهیلره سوت وئرمیشدیر آذربایجان گۆزله
 قوجا شرقین شۆهرتی دیر فضولی نین غزلی!

جلادا! یانیب اود اولسادا ، کوله دؤنمز آرزولار.
 طبیعتین آنا قلبی قول دوغمامیش اینسانی!
 هر اورگین اؤز دونیاسی بیر سعادت آرزولار
 قانلار ایله یازلمیشدیر هر آزادلیق داستانی
 طبیعتین آنا قلبی قول دوغمامیش اینسانی

ازل باشدان دوشمنیمدیر اؤزو موردار قارانلیق....
 هر تورپاغین اؤز عشقی وار ، هر ملتین اؤز آدی
 کایناتا دیشمهرم شۆهرتیمی بیر آنلیق
 منم اولدور اولکەسی نین گونش دونلی اولادی!

هر تورپاغین اؤز عشقی وار ، هر ملتین اؤز آدی

نه دیر او دار آغاچلاری ، دئی ، کیملردی آسیلان؟

اویونجاقمی گلیر سنه وطنیمین حق سسی ؟
دایان !... دایان ! اویاق گزیر هر اورکده بیر آسلان

بوغازیندان یاپیشاجاق اونون قادیر پنجهسی
اویونجاقمی گلیر سنه وطنیمین حق سسی؟

جلاد سنمی ، دئی قیریرسان فداییلر نسلینی؟
ملتیمین صاف قانی دیر ایت کیمی ایچدیگین قان!
زمان گلیر من دویورام اونون آیاق سسینی
شهیدلرین قیام روحو یاپیشاجاق یاخاندان
ملتیمین صاف قانی دیر ایت کیمی ایچدیگین قان!

بیر ورقله تاریخلری ، اوتان منیم قارشیمدا
آنام تومروس کسمه دیمی کیخسروین باشینی؟
کور اوغلونون ستارخانین چلنگی وار باشیمدا!
نسیلیریم قویما یاچاق داش اوستونده داشینی
آنام تومروس کسمه دیمی کیخسروین باشینی؟

سور آتینی دؤرت نالا چاپ! میدان سنین دیر... آنچاق
من گؤورورم آل گیینیب گلن باهار فصلینی
قوجا شرقین گونشی دیر یاراندیغیم بو تورپاق
من یشتیردیم آل بایراغلی اینقلابلار نسیلینی

من گؤورورم آل گیینیب گلن باهار فصلینی ۱۹۴۷

* درذکر مثال‌های شعری، از مجموعه‌ی آثار صمد وورغون (چاپ، باکو) و تخلیص شرح احوال از تک نگاری، نگاشته‌ی بختیار وهاب زاده (چاپ ، باکو) استفاده شده‌است.

*توپلایان: جاوانشیر وکیل اوف

*کۆچورن: ائللنز آزاد

هر بؤیوک دۆهانین خزینه سیندن

ساده بیر اینجی ده دؤولتدیر بیزه!

صمد ووزغون

لوئی آراقون (فرانسوز یازیجیسی):

- من صمد ووزغونون سؤونت یازیجیلارینین ایکی عؤموم ایتیفاق قۇرولتاییندا نیتقی نی دینله دیکده دؤنیادا باش وئرن بؤیوک دیشیک لیکلر بارده فیکیرلشیردیم.

او، شرقین زنگین، پؤنتیک عنعنهلرینه آرخالانراق سؤونت ادبیاتی نین آن مۆهوم پروبلنملرینی قۇیور و شرح اندیردی. او، نئجه ده بؤیوک بیر ایلهام و اهتیراسلا بؤیوک سؤونت شاعیرلرینی اپیک پؤئمالار و منظوم رۆمانلار یاراتماغا روحلاندیردی.

صمد ووزغون مۆعاصیر دؤنیا ادبیاتی نین ایفتیخاری دیر.

اولنثر مئی (اینگیلیس شاعیری):

. فؤسونکار آذربایجان، آغ ساچلی قافقازی وصف اندن صمد ووزغون تکجه بیزیم یوخ، بۆتون دایره لرین و گله جک نسیل لرین مۆعاصیری اولاراق قالیر و قالاجاق. من اؤنون پوئزییاسینی حد سیز درجه ده سئویرم. دؤنیایا بئله بیر ایلهامی نغمه کار بخش ائتمیش تۇرپاغا - آذربایجان تۇرپاغینا و خالقینا مینتدارلیغیمی بیلدیریرم.

پیتر تئمپست (اینگیلیس شاعیری):

- من شاعیرین (صمد ووزغونون - ش.ن.) جمعی بیر نئجه شعرینی اینگیلیس دیلینه ترجمه ائتمیشم. اونون صنعتی نین حیاتی گۆجونو حیس ائتمک اۆچون ائله بو دا کیفایت ایدی.

بئرن قارد رايخ (آلمان شاعىرى):

- صمد وۇرغون يارادىچىلىغى آذربايجان اينجه صنعتى نىن جانلى عنعنەلرى ايله سيخ باغلىدىر. بو يارادىچىلىق دۇنيايا صيرف پوئىك مۇناسىبەت ماھىتى داشىير...

بيل فرىد برانتس (آلمان يازىچىسى):

- من صمد وۇرغونون ادبى شۇھرتى، اۇنون ادبىياتدا مۇقتى حاقىندا اۇنو دئيه بىلرم كى، بو « وطن ستوگىسى ايله يانان صنعتكار» مۇعاصر آذربايجان ادبىياتى نىن مىللى عنعنەلرى ايله مۇعاصرلىقى اۇزوندە بىرلشدىرن ان گۇركملى نومايندە سى دىر.

رئنائى قرۇبى (آلمان شاعىرەسى):

نغمە

ھىنى - نغمە...

صمد - نغمە...

سىزىن - نغمە، بىزىم نغمە

قارداش ايمىش...

بو نغمەلر گۇر نجه دە

سىرداش ايمىش...

خورخى اسپىنوسا (اىسپان شاعىرى):

گۇزل باكى، اۇدلار يۇردو بىر دۇر دۇر،

بوردا گۇردوم خۇشبوختلىقى، سئوئىنجى.

صمد وۇرغون وولكان كىمى پۇسگوردو، -

او داھى يە ھاراي وئردىم بىرىنجى.

ناظىم حىكىمت (توركيە شاعىرى):

- صمد وۇرغون پۇئزىيامىزىن پلاننتى دىر. بو پلاننتىن گۇنشى، اولدوزلارى سۇنمزدىر.

صمد وۇرغون - قارداش دىللىرىمىزىن بۇيوك خالق شاعىرى، دىللىرىمىز ياشادىقجا ابدى ياشاياقداير.

دوکتور امرالله گونئی (تورکیه):

- ... آذربایجان شعرینه درین بیر ایلگی دویاردیم. ماراقلیلام اؤستاد شاعیر، گؤرکملی ادیب صمد ووزغونون « ناناوان » آدلی شعرینی اوخویارکن گؤز یاشلاریمی توتامادیم، آغلادیم. خانیمیم و ایکی بالاما دا اوخودوم. اونلار دا حیسلندبلر...

نیظام الدین اونک (تورکیه):

- ایلرین ساغیر قاتلاری آرخیسیندان سسینی دویماقدا ییق صمد ووزغونون. یوزد سئوگیسیله دؤلؤ شعرلری خالقین صمیمی دویغولاریندان دؤغوب. عشق، داها ایره‌لیلرده گؤرنوکلو اولوب، عؤمور یوللارینا باخساق گؤره‌ریک کی، او، بیر سؤز بئله کیمسه خوش گل سین دئییه یازماییب. آنجاق هر یارپاغیندا محبت، هر میصراع سیندا صنعت ایزی گؤرونمکده دیر. کیم سئومز کی، ووزغونون شعرلرینی، هانسی کی، هله بستانمه‌ییب، هانسینی کی، هله سزالی، سؤزلو یارباقلار گؤزله‌ییر.

آ. سیوالینقام (هیندیستان شاعیری):

- من گؤرکملی آذربایجان شاعیری صمد ووزغونون پوئزییاسی ایله تانیشام. او منیم چوخ سئودییم شاعیرلردن بیریدیر. صمد ووزغونون اثرلرینی اوخودوقدان سونرا آذربایجان پوئزییاسینا مارق گؤستریرم و ایله دؤشن آلماخلاردا، قازنت و ژورناللاردا آذربایجان شعرلرینی اختاریرام.

بئناشتک زیگیئیو (پولشا ادیبات شؤناسی):

- هر شئیدن اول سیزه (مکتوب آذربایجان اوشاق و گنجلر ادیباتی نشریاتینا یازیلیب - ش.ن.) یازدیغینیز جاواب مکتوبو و گؤنדרدیغینیز باغلاما اوچون تشکؤرومو بیلدیریرم. بو منیم اوچون یئنی ایل عرفه‌سینده آن گؤزل هدیه اولدو. ایمتاحان سئسییاسی نین گرگین گؤنلری اولماسینا باخمایاراق، من صمد ووزغونون «کومسومول پؤئماسی» نی اوخویوب اونون میصراعلاری اؤز رینده فیکره دالیرام.

میروسلاو ایوانوویچ (چنک - انسلواکیا شاعیری):

- ووزغون بیزه اونا گؤره عزیزدیر کی، اونون پوئزییاسیندا خالقین روحو، دوغما تورپاغین روحو یاشاییر.

محض بونا گۆره دە او، حقيقى خالق شاعىرى دىر و داىىم خالق شاعىرى اۇلاراق قالاجاقدىر.

گئورگى انسترومىسكى (بولقارىستان شاعىرى):

- «ووزغون» لقبى سئچىپ اثرلرىنى بىلە اىمضالاماق نىچە دە گۆزل، ھم دە جسور بىر آددىم دىر. اۇزو دە شىرق پۇئىياسى اۆچون عنىنەوى گۆزل لىيىن ووزغونو يۇخ، يارادىجىسى اولدوغون يىنى حياتىن ووزغونو...
اۇ اۇز وطنى نىن مىليون سىسلى فەلە باكى سى نىن، نىمەلى كۆرون، آرازىن، بۆلبول سىسلى شوشانىن
ووزغونو، گىنج، عظمتلى سومقايىتى نىن، آذربايجان نىن، اولدو ثروتى نىن مایاكى، نفت بوروقلارى نىن ووزغونو
ايدى.

ايوان بۆرىن (بولقارىستان شاعىرى):

- شاعىرى مىللى زىمىنە دە، خالقىن عصرلر بۇيو ياراتدىنى فولكلوردان، ادبى ثروتدن اۇيرەنە - اوپرەنە
اوجالا بىلر. اۇز - خالقى نىن ادبى ثروتلرىنى سئومەين و اۋنو اىنكىشاف انتدىرمەين صنعتكار باشقا خالقلارىن
دا درىن محبتى نى قازانا بىلمز. سىزىن و بىز بولقارلارىن چوخ سئودىيى بۇيوك شاعىر صمد ووزغونون
صنعتى بونو ئۆبوت انتدى. اۇ دا واقىف كىمى خالقا، مىللى عنىنە يە مۇحكىم باغلى اولدوغونا گۆره بو قدر چوخ
سئويلىر.

اودو آرداش مئۇئلايتىس (لىتوا شاعىرى):

- صمد ووزغونون اثرلرىنى من لىتوا دىلىنە ترجمە انتدىيىم زاماندىن اونو حقيقى، بۇيوك شاعىر كىمى
سئودىم.

آدرىس وئىان (لاتوىيا شاعىرى):

- من صمد ووزغونون سۇزلرىنى ايندى دە يادا سالىرام، خوصوصاً قلمىم چتىن ايشلە يىندە.
بودور، ۱۹۵۶-جى ايل دىر... خىز ساحىلىندە يىم. باكى دا كۆلكلر اۋىناشىر. باھار فصلى دىر. اما قلبىمىز
كدرلى دىر. آخى بىز صمد ووزغونون «سون» يوبلىنى مجلسى نىن قوناقلارىيىق. دانىشماقدان چوخ سوسوروق،
حىات حاقىندا، ادبىيات حاقىندا دۆشونجەلرە دالىرىق. بالتىك دىنىزى نىن كېھراباسى و لاتوىيا زمىلرى نىن
سارى بوغداسى كىمى پارلايان ھدىتەمىز - ارمغان گتىردىگىمىز قَدحلىر ال لىزدە تىترەيىر. «سالام»، «

تېرىك « سۆزلىرى دىللردە تېترەيىر. اۆزىمىزدىن بىر آرزو كىچىر. نە اولايدى بو قەدخدن ايچدىيى بىر دامجى شراب اونا شفا وئرهىدى، دھستلى خستەلپه قالىب گلمكدە اونا كۆمك اندەىدى... ايل لر اۆتوب كىچمىشىدىر. صمد وۇرغونون سسى وۇقارلا سسلىنىر. لاتىشلار: شاعىر لر و مۇعللىم لر، بالىقچى لار و آكىنچى لر، آغ ساققال لار و اوشاق لار اونو تانىيىر و سنويىرلر... .. بىز بالتىك ساحىل لرىندە خزرىن، آذربايجان يىن سسىنى ائشىتمك اىستەيندە صمد وۇرغونو اوخويوروق ۲۰ ايل بوندان اۆل بىزىم صمد وۇرغونون يارىم عصرلىك يوبىلئى شرفىنە شىنلىكلردە قوناق اولدوغومو ھىچ واخت اونوتمارام. ايندىكى كىمى يادىمدادىر: بىز اينانيردىق كى، او، اۆز خستە لىيىندە، اۆلومونە غالىب گلەجكدىر. صمد دوغرودان دا غالىب گلدى، آخى، اۆنون پوئزىياسى اۆلمىزدىز!

آنتاناس وئىسلووا (لىتوا شاعىرى):

- من صمد وۇرغونون لا موسكووادا، يازىچى لار ايتىفاقىندا، ايتىفاقىن پلئىنوم و ايجلاسلارىندا، آذربايجان ادبىياتى و اينجه صنعتى اون گون لويوندە، شوروى عالى سؤوتىنىن سىسىيالارىندا، عۆموم دۆنيا صۆلح كونگىرئىسىندە تىز - تىز گۇرۇشموشم. اونو ھمىشە سادە، خىرخواه و نجىب، صمىمى دوست و گۇزل شاعىر كىمى گۇرمك اولاردى. پوئزىيانى او قدر سۇزون اصل معناسىندا نە قدر سئومك مۆمكون دۆرسە، بىر او قدر بۇيوك محبتلە سنويردى. پوئزىياسىز اونون حياتىنى تصوور انتمك چتىن ايدى. او، قارداش خالق لارى ياخىندان تانىدىغى و آلقىشلادىغى بۇيوك اىستعداد ايدى... .. صمد وۇرغونون نغمەلرى، اۆنون آدى، بلى، شاعىر و اينسانىن آدى شرفلى ادبىياتە قووشاچاقدىر...

آلكساندر فادئىئو (روس يازىچىسى):

- اۆنون عولوى پوئزىياسى خالقىمىزىن پوئزىياسىنىن آن ياخشى اثرلرى كھكشانىندا پارلاق اولدوز كىمى شفق ساچىر. موختلىف مىلتلرە منصوب اولان پوئزىيانىن مفتونويام... .. دوستلار - حياتىمىزدە آن بۇيوك سعادت دىر و آن ياخشى كى، دۆنيادا صمد وۇرغون وارا... صمد وۇرغون پوئزىيامىزىن تىزە زىروەلر فتح اندن قارتال لارىندىن دىر!

مىخائىل شولوخوو (روس يازىچىسى):

- انلە تكجە اۆنون خارىجى گورونوشونون اۆزى بدىعى اثر اۆچون مۆدىرىك بىر اوبراز ايدى. او، گۇزل و عوض سىز اينسان ايدى. اونون اۆلومو بىز يازىچى لارىن قلىبىنە، اۆزىنە داغ چكدى... آذربايجانلى آنالارا

دئیرسینیزکی، صمد وۇرغون کیمی اوغول دوغاندا اونو یاشاتماق لازیمدیر، یاشاتماق! تنز - تله سیک قارا تورپاغا وئرمک یوخ. صمد سوؤت پوئزییاسی نین نادیر ایستعدالی نوماینده لریندن ایدی. صمد وۇغون گۇزل و عوض سیز اینسان ایدی. آذربایجان سوؤت شعریندن آن چوخ اۇنون اثرلرینی اوخوورام.

پئوگئنی دولما تووسکی (روس شاعیری):

- صمد وۇرغون هله ساغ ایکن بیر افسانه، بیر عابیده ، کلاسیک اولموشدور. اۇنون یولداشلاری و موعاصیرلری نین وظیفه سی بو اۇلمز اینساندان دانیشماق، اۇنون ساده بشری کئیفیت لری نی توپلاماقدیر. صمد آکادئمیک کیمی شرفلی آد وئرلمه سی اۇنون تکجه ادبی خیدمت لری نین تجسومو دئییلدی. او، هم عالیم، مۆدریک اینسان، هم ده تاریخچی و فیلولوق ایدی.

میخاییل لوکونین (روس شاعیری):

- صمد وۇرغون صنعتی ال چاتماز بیر زیروه یه بنزه بیر. نه قدر تزه زیروه لر یارانسدا، پوئزیانین صمد وۇرغون زیروه سی اۇز عظمتی نی، اۇز وۇقارینی ایتیرمه یه جک. من خۇشبختم کی، صمد وۇرغونلا بیر یترده اولموش، شاعیرین شۇهرتیندن وجده گلیمش، ختیر خواه لیغینی گۇرموشم. او، گنجلره نئجه ده هوسله کؤمک اندیردی. صمد وۇرغونون بیر بۇیوکلو یو ده بوندا دیر. بۇیوک ایستعدالار او قدر ده تنز - تنز یارانمیر، لاکین خۇشبختلیک بوراسیندا دیر کی، یاراناندا دا ابدی اولورلار... وۇرغونون پوئزییاسینا عشق اولسون!

سئرگئی میخالکوو (روس شاعیری):

- آذربایجان خالقینی گۇزل شاعیرلری چوخ دور، اونلاردان بیر ی ده صمد وۇرغون دور. ص. وۇرغون یارادیجیلیغی آذربایجان خالقینی شاعیرلیک ایلهامی نین، وطنداش لیق دو یغولاری نین، پوئتیک دلی نین تمیزلیک نوماینده سی دیر.

من اونونلا اۇلکه میزین موختلیف شهرلرینده، قورولتای لاردا، گۇروش لرده اولموشام. او، گۇرکملی اینسان ایدی، گۇزل میلی عنعنه لر اونون یارادیجیلیغیندا یاشاییردی، من بو گون بۇتون گنج اوخوجولارا، بۇیون نسله دتمک ایسته بیرم کی، ص. وۇرغون کیمی بۇیوک وطنداش لارین یارادیجیلیغینی دپقتله اۇیره نمه دن اصل وطن پرور، اصل شاعیر اولماق مۆمکون دئییل.

کونستانتین فئدین (روس یازبیچیسى):

- اونون (صمد ووزغونون - ش.ن.) پوتیک ایرئینی دریندن قییمتلندیریرم. گؤروشکن دوستجا سینا ال نردیییمیز، هله قورولتای و ایجلاسلا ریمیزداکی اوولو ماراقلی چیخیشلارینی خاطرلاییرام...

زاخاری لازارئویچ قوربونوس (روس ژورنالیستی):

- ۱۹۵۵-جی ایلین اییولو، تبیلیسی. گؤرجو ادبیاتینین کلاسیکی داوید قورامیش ویلی نین یوبیلى گنجه سی... صمد ووزغونو گؤرورم، اوزیمدن دوغما دیغولار کئچیر. اونون حرکتلرینی ایزلهیریم. غریبه دیر، صمده باخیرسان و ائله بیل ریتاب اوخویورسان.

... ۱۹۵۶-جی ایل مایین آخیرلاریندا اونون اولوم خبرینی ائشیتدیم. بیر نچه گؤن اؤزومه گله بیلمه دیم. من اونو چوخ آز تانیان (زاخاری قوربونوسا جمعی سی ایکی دفعه صمد ووزغون لا گؤروشکم قیسمت اولموشدور - ش.ن.) بیر آدم بو حالا دوشنده، بس هموطن لری نه حالا دؤشردی؟! آخی، او اؤزونون بؤتون ایستعدادینی، گئنیش قلبی نین بؤتون حرارتینی اؤز خالقینی حق - عدالت اوغروندا مۇباریزه سینه حصر ائتمیشدی. او، وطن پرور ایدی... ایندی من صمدی آپ آیدین تصوّر ائدیرم: اونون عاغیل لی، نؤفوذ اندیجی باخیشلاری، اونو قارتالا بنزه دن قارا قاش لاری، بیر آز چاللامیش بیغی، قارکیمی ساچ لاری. او، بؤتون وارلیغی ایله خئیر ایدی، ایشیق ایدی، نور ایدی؛ او اؤز خالقینی ویجدانی ایدی، او، حق - عدالت اوغروندا مۇباریز ایدی. او اؤز خالقینی آغری - آجی سینی یاخشى بیلیردی و اؤزونون قلمی ایله بو خالق اوچون خؤشخت لیه، ایشیق لی، گله جه به گئدن بیر یول چکیردی!

صمد ادبیاتدا و حیاتدا دا جنگاور ایدی. من اونو بو گؤن تانیان، سئون اوخوجولارلا بیرلیکده دئیریم: وار اولسون دؤنیایا بنله اینسان و شاعیر بخش اندن آذربایجان! سنین قارشیندا صمد ووزغونون اوخوجوسو کیمی باش آیریم.

اولئق بورت (اوکراینا ادبیات شؤناسی):

- آذربایجانلی صمد ووزغون و مولداوان یمیلیان بوکوو سون چؤرک کارتوچکاسی نین رمزی دفنینه ده، موسکو وادا کئچیریلن نیظامی یوبیلىینده ده بیرلیکده اولموشلار. اونونلارین چیخیش لارینی دالغالانان خزرده ده، آذربایجانین نفت معدنلرینده ده، خالقیمیزا سئوینج و فرح گئیرن اؤزوم عطری ایله دولغون مولداوییا تورباغیندا دا هوسله، ایفتیخارلا دینله بیردیلم...

... یئمیلیان بوکوون « صمد » پوئماسی اونون بۇیوک دوستو، گۆرکملی شاعیر و یاخشی یولداش اولان صمد وۇرغونون حیاتی و رۇسپوبلیکا حاقیندا ایلہاملا یازیلیمیش لیریک خاطریرات دیر. بو اثر... ایکی قارداش خالقین، اونون ادبیاتی نین پارلاق ایفاده سی دیر. یئمیلیان بوکوو صمد وۇرغون لا بیرلیکده قدیم آذربایجان تورپاغی نی گزرکن یازمیشدیر: « کیم دئییرکی، دیلرین موختلیقلیی بیزی آبییریر. بیزیم میللتلر، ایکی جاندا بیر اورک دیر. »

یئمیلیان بوکوو (مولداو شاعیری):

- صمد وۇرغون بۇیوک حرفلرله یازیلان اصل اینسان ایدی. او، حیاتی اینسانی چوخ یۆکسک قیمتلندیریردی و بونا گۆره ده هامی نین اورینه تئز یول تاپیردی. بعضا سنه او قدر ساده گۆرونوردو کی، بنله بیر نهنگ ایستعداد صاحیبی اولدوغونو تصویره گتیره بیلیردین. اونو هم سنوینجک، هم ده کدرلی واختلاردا گۆروموشم. غریبه دیر کی، کدرینه ده نیک بین لیک، حیات سنوگیسی دویولوردو. آذربایجان خالقینا عشق اولسان کی، آدی بۇیوک حرفلرله یازیلان بیر اینسانی - منیم صمد وۇرغونمو دۆنیایا گتیرمیش دیر!

صمد وۇرغون بۇیوک جاندا بۇیوک اورک ایدی.

صمد وۇرغونون ادبیات حاقیندا، شعر، صنعت حاقیندا عاغیل لی، مودریک فیکیرلری ایندی ده منیم، نجه دئیرلر، درسلیگیم دیر.

عشق اولسان آذربایجان خالقینا کی، وۇرغون کیمی بیر اوغول یتتیریب!

ماکسیم ریلسکی (اوکراین شاعیری):

- من اوکراینین شاعیری و وطنداشی کیمی بۇیوک وطن مۆحاربه سی گۆنلرینه اوکراین پارتیزالارینا آلولو منظوم مکتوبلا مۆراجیعت ائدن آذربایجان وطنداشی و شاعیری صمد وۇرغونو هنج واخت اونودا بیلهرم.

صمد وۇرغون ادبیاتدا همیشه یۆکسک، رومانیک، پونتیک اؤسلوبو بعضی ادبیاتیچی لارین قانادسیز تصویر چیلیگینه قارشى قویموش و بو اؤسلوبو اهتیراسلا مودافیعه ائتمیشدیر.

صمد وۇرغون سوؤنت ایتیفافی خالق لاری نین ادبیات لاری حاقیندا همیشه چوخ حرارتله دانیشاردی، او، یالنیز بۇیوک پونتیک ایستعدادا دئییل. هم ده پارلاق، درین ذکایا و بۇیوک اۆزیه مالیک اینسان ایدی.

ماكسيم تانك (بئلوروس شاعیری):

- او، خالقینا تکجه شعرى ایله دئییل، قلبینین بۆتون حرارتی ایله شاعیرلیگین بۆتون نغمه کارلیق قۆوه سی ایله خیدمت ائتمیشدیر. اونون انجازکار اوریزینال لیریکاسی، دراملاری میثیل سیز قیمته مالیک دیر. بو اثرلر آذربایجان پوئزییاسی نین اۆسلوبونون و دیلی نین فورمالاشماسیندا بؤیوک رول اوینامیش، بۆتون چوخ میلّتی ادبیاتیمیزین اینکیشافیندا مؤثبت تأثیر گؤستمیشدیر.

صمد وۇرغونون فعالیت چوخ جهتلی ایدی. انله بیل او، اۆزونون بۆتون یارادیجیلیق نیتلرینی و مقصدلرینی حیاتا کئچیرمک اۆچون طالعین قیسا واخت آیردیغینی قاباقجا دان حیس ائتمیشدی. او، دینجلمک بیلمهدن، چالی شیر، بیر شاعیر، دراماتورق کیمی، یثنی پوئتیک مکتبین بانسی کیمی، عالیم کیمی، قارداش ادبیاتلاریمیزین اثرلرینی ترجمه چیسی و بیر ایجتیماعی خادیم کیمی فداکار جانسینا ایشله ییردی.

صمد وۇرغون بیزیم پوئزیامیزی حیاتییمیزین، گنرچکلی ییمیزین سونسوز آنگینلیک لرینه دوغرو شیغیان قارتالا بنزه دیردی. انله اۇزو ده قارتال نسلیندن ایدی. او اۇز پوئزییاسی نین زیروه سیندن نه اینکی اطرافی، حتا او واخت هله چوخ لاری اۆچون نامعلوم اولان گله جک ایل لرین آرخاسینی گؤروردو.

صمد وۇرغونون یارادیجیلیغی چوخ میلّتی سوؤت ادبیاتیمیزین قیزیل فوندونا همیشه لیک داخل اولموشدور.

دام دینسور ئنگیین اوریانخای (مونقول شاعیری):

- صمد وۇرغون لا من، مینلرله یاشیدلاریم کیمی، هله اوشاقلیق چاغ لارینداچ تانیشام. مونقول دیلینه ترجمه ائدیلمیش «زنگی نین آزرولاری» پوئماسینی مونقول اوشاق لاری نین نئجه ماراقلا اوخودوغونو ایندی ده خاطر لاییرام. بو آلولو اثر بیزیم درسلیکلرده سالینمیشدیر.

... بیز اونو دوغما شاعیریمیز حنساب ائدیریک. بو گۆن من صمد وۇرغونو دۆنیایا بخش ائتمیش تورپاغا هیجانلا قدم باسدیم. بورادا آغاج اکدیم اینانیرام کی، بو پوئزییا و دوستلوق آغاچی دیرچله جک، مؤحکم لنجک دیر!

غفور قولام (اۆزبک شاعیری):

- آذربایجان - قدیم اودلار اؤلکه سی خوشبخت دیر کی، داهی صمد وۇرغونو یئتیریب. صمد باشدان - باشا ایستعداد ایدی، یالنیز شعر اۆچون دوغولموشدو...

... قارداش آذربایجان لا خالقینی میثیل سیز معنوی کثیفیتلرینی دوستوم صمدین پوئزییاسی واسیطه سیله اؤیرنمیشم.

زولفییه (اؤزبک شاعیری):

- صمد وۇرغون بیر آل سحر دیر، اۆزک لری، گۆز لری نورلاندیران سحر! اۇزو ده تکجه آذربایجان خالقینی بوخ! او، اۆلکه میزین حودودلارینی چوخدان آشمیش صنعتکار دیر!

آنوآر الیمجانوو (قازاخ یازیچیسى):

دئییرلر کی، ادبیات سیز میلت دیل سیز اینسان کیمی دیر. آذربایجان ادبیاتینا گلدیگده دئمیلیک کی، او، آسیانین آن بؤیوک ادبیاتلاریندان بیرى دیر. اونون قدیم و معاصر شاعیرلری آراسیندا، آن پارلاق سیمالار سیراسیندا صمد وۇرغونون دا آدی واردیر. صمد وۇرغونو تکجه آذربایجاندا، یاخوب سوؤت ایتیفاقیندا دئییل، خاریجی اۆلکه لرده ده تانیییرلار. من عرب اۆلکه لرینده، ایرانا و آسیانین دیگر اۆلکه لرینده چوخ سفرلر اتمه لی اولموشام، سوؤت ادبیاتیندان سۆز دۆشنده هر یترده صمد وۇرغونون دا شعرینی انشیتیمیشم. بیزیم قازاخ ادبیاتی نین وئتئرانى موختار اوئزوو کیمی صمد وۇرغون دا سوؤت یازیچی لاری نین آن گۆرکملی، بؤیوک نوامینده لری سیراسیندا منسوب دور؛ اونلار چوخ میلتلی سوؤت ادبیاتی نین بۆنؤره سی نى قویماقلا یاناشى، بو ادبیاتی حاضریدا یارادان و گله جکده ده چیینینده داشییاچاق ابدی نسیل لری ن سلفی و مۆعلیمی دیر.

القشئ مورقولان (قازاخ تاریخ چیسی):

- من هر دفعه آذربایجانلی گۆرنده انله بیل صمد وۇرغونو گۆرورم. سیز هامینیز منیم اونودولماز دوستومون بالالاری سینیز - دئییرم.

بئردی کئربابائشو (تۆرکمن شاعیری):

- صمدی بیر دفعه گۆرن اونون هر بیر حرکتینی، باخیشینی عۆمرو بؤیو اونوتماز. صمدده بیر ایگید، بیر قارتال گۆرکمی واردیر. او، موباحثه دن چکینمز، تا حقیقت آیدین اولانا قدر مۇباحثه ائدردی. او، دومانلی خاصیتی، دومانلی سۆز لری سئومزدی.

بو مردلیک، بو دۆزلوک، بو محبّت اونون شعرلریندە دە ياشايير. بونا گۆرە دە صمدین شعرلری آن اینسانی حیس لر کیمی گۆزل و بدیعی دیر. صمدین اثرلرینی تۆرکمن اوخوجولاری بوگۆن دە یئنیجه یازیلیمیش اثرلر کیمی اوخویورلار، صمددن اؤیرتیرلر.

بۇیوک شاعیر، عزیز دوستوموز صمد وۇرغون همیشه بیزیم آرامیزدا دیر. او، اول لردە اولدوغو کیمی، یئنی دە بیزیم هر بیر سئوینجیمیزه، یارادیجیلیق هوسیمیزه، دۆشونجه لیریمیزه، قانادلی آرزولاریمیزا شریکدیر.

آتا آتاجانوو (تۆرکمن یازیچیسى):

- صمد وۇرغون منیم آن چوخ سئودییم، یارادیجیلیغینا سجده ائتدییم صنعتکارلاردان دیر. اونون پوئزیاسیندا حرارت وار، اؤد وار. اینانیرسان کی، انله گۆزل اثرلری آنجاق اودلار اۆلكهسى نین، گۆنشلی دییارین شاعیر اوغلو یارادا بیلر. صمد وۇرغون دندیکده اودلار اۆلكهسى آذربایجان یادا دۆشور. اودلار اۆلكهسى نین آدی چکیلنده ایسه ایستەر - ایستهمز صمد وۇرغونو خاطیرلاییرسان. او، بو تورباغی، بو تورباق ایسه اونو اوجالتمیشدیر.

چینگیز آیتماتوو (قیرقیز یازیچیسى):

- دۆنیانین مدنیت ایرثینه غریده هومئردن پوشکینه دک، شرقده فؤضولی دن صمد وۇرغونا دک نئچه - نئچه نسیل لرین تخیۆل قۆدرتی و تجروبه سی صرف اولونموشدور.

هوستای کریم (باشقیرد شاعیری):

- بۆتون ادبیاتلارین اولو اوستادلاری وار کی، یارادیجیلیق لاری بۇیو چیبینلرینده آغیر، شرفلی بیر یۆک آپاریبلار و بو، دۆنیانین بۇیوک ادبیاتلاری سیراسیندا اۆز خالقى نین، اۆز تورباغى نین آدی اولوب، اوجالیب. صمد وۇرغون دا بئله اولو اوستادلاردان دى.

وۇرغون او آدم لاردان دیر کی، بیر دفعه گۆردون، گۆرۆشدون، دوست اولماق مۆمکون دئییلدی. صمدله تانیش ایدییم، بیر نئچه کره گۆرۆشمۆشدوک. او گۆرۆش لری نه قدر ساغام عۆمرومون آن خۇشبخت چاغ لاری حنساب ائده جه یم.

ایندی بۇیوک بیر کدرله، بۇیوک ایفتیخارلا دۆشونورم کی، صمد یوخدو. کدرله، اونا گۆره کی، اۆلوم اونو واخت سیز آپاردی سیرالاریمیزدان. ایفتیخارلا، اونا گۆره کی، او یئنه بیزیمله دى، دۆنیا دوردوقجا دا یاشایاجاق...

گئورگی ئئونیدزه (گۆرجو شاعیری):

- صمد وۇرغون آذربایجان سۆووت پوئزییاسی نین بالی و سۆدو، دوزو و چۆرگی دیر، اۆز خالقینی جانلی تجسؤمودور. اونون پارلاق، قۆدرتلی ایستعدادی اؤنوندە باش آییرم. صمد وورغونون آدی بیزیم هامیمیزا یاخین و عزیز دیر. اونون پوئزییاسی نین سۆنمز شفقی آذربایجان و گۆرجو خالق لاری نین نهایت سیز دوستلغو یولوندا ابدی شۆعلە ساچاقتا دیر.

قایسین قولیئو (بالکار شاعیری):

- قارداشیمیز صمد وۇرغون... منیم قارداشیم صمد... او منیم چوخ یادیمدادیر و اونو ایفتیخارلا خاطیرلاییرام. چۆنکو منیم و دوأتلاریمین گنجلیک واختیندا وۇرغون بیزیم ایفتیخاریمیز اولوب، ایلك نؤوبده قافقاز پوئزییاسی نین ایفتیخاری اولوب اونون پوئزییاسی آذربایجان داغ لاری، قافقاز داغ لاری کیمی گۆزل ایدی. بو پوئزییا یۆکسک، مۆدریک، اموسیونال، حرارتلی، درین مضمونا و تأثیر گۆجونه مالیک پوئزییا ایدی. من اونو آذربایجانین یوخ، دۆنیانین آن بۆیوک شاعیری، گۆزل اینسانی حنساب ائدیرم. اونون گۆزل پوئزییاسی هنج واخت سولمایاقتا. بیز انا وطنی، خالق حرارتله سنومه بی صمد وۇرغون دان اؤیرنمیشیک. اینساندا نه قدر یاخشی خصوصیتلر وارسا؛ هامی سینی بو پیره، پشیغمیره عایید ائتمک اولار. صمد وۇرغونو من بۆیوک بیر کدرله خاطیرلاییرام. چۆنکو او، چوخ اثرکن وفات ائتدی، عۆمر ونون کامیل واختیندا آرامیزدان گئتدی؛ ۵۰ یاش قافقازدا حقیقی معنادا کیشیلیک حنساب اولونور. دۆشونورم، دوغرودان دا «شاعیر، نه تنز قوجالین سن؟...»

صمد بو قلمی سۆزلرله بیزی ترک ائتدی، آنجاقتا قۆدرتلی پوئزییاسی بیزیمله قالدی؛ انله بیر پوئزییا کی، یاشاییر و اوزون ایللر یاشایاقتا دیر. گۆزل آذربایجان تورکجه سی یاشادیقجا، گۆزل آذربایجان تورپاغیندا بو دیلده دانیشدیقجا وۇرغونون دا سۆزلری یاشایاقتا دیر. او، میلی پوئزییا یا اوخودوقجا حۆرمت اویدان ایلك قافقاز شاعیرلریندن دیر. بو، وۇرغونون بۆیوک خیدمتی دیر؛ بو، بۆیوک شاعیرین اونودولماز زحمتی دیر.

رسول حمزه توو (داغیستان شاعیری):

- صمد وۇرغون آذربایجان پوئزییاسی نین آغ ساچلی قارتالی، آذربایجان سۆووت ادبیاتی نین آتاسی و اوغلودور. آذربایجان و صمد وۇرغون بیر- بیریندن آیریلمازدیر. آذربایجان و صمد وۇرغون عینی مفهوم دور،

چۆنکو صمد خالقى نين آن ياخشى خصوصيت لرينى- اونون ساده ليگينى، جسارتينى درين ذكاسينى و ايستعدادينى تجسوم ائتديرير.

صمد امين رسولزاده (« چاغداش آذربايجان ادبى تاتى » اثريندن):

- «واقيف» اون سگيز يوز ايل ليكده ياشاميش مشهور آذربايجان شاعيري مولا پناه واقيفين حيات و اثرلريندن ايلهام الماق لا يازيلميشدير... آذربايجان وطن پرورليگينه رواج وئرن بو پيئس چاغداش آذربايجان صحنه سى نين آن اوغورلو اثرى سايلير. صميمى دىلى، شاعيرليك قودرتى و وطن پرورليگى نجه آنلاماسى حاقيندا بير فيكير ياراتماق اوچون اونون بو منظومه سيندن بعضى يئرلى بيرگه گوزدن كنجيرك. (بوندان سونرا صمد امين بى واقيفله قاچارين قارشىلاشماسى صحنه سيندن بير پارچا اثرينه داخيل اتميشدير).

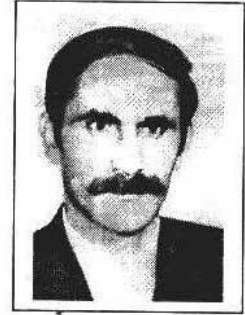
سيد جعفر پيشه ورى (دؤولت خادى مى):

- صمد ووزغونو ايلك دفعه گورن تصور انده بيلمير كى، بو جور ساده گوركملى اولان بير ادامدا بنله قودرتلى و حساس شاعيرليك مهارتى و قابىلىتى اولسون.

عوز ئبير حاجى نى يئوو (آذربايجان بسته كارى):

- من پوتزىيانى موسيقى سيز تصور انده بيلميرم. بو معنادا صمدين شعرلى عوض سيز دير.

صمد وورغونون يوبلئىينده جراح ، توركولوق و ادبىيات شوناس دوكتور جواد هيئت دنميشدير :
شهر ياردان سوروشدوم اوتايين شاعيرلريندن هانسى نى اوستون سانير سينيذ ؟
شهر يار دندى : صمد وورغونو!

صمد وورغون شعرینده

آذربایجان قادینی

* ائل اوغلو

شعرلرینده آذربایجان موضوعو دالغالاتان صمد وورغون ، وطنی و اونون اهالی سینده اولان مفیک دوشونجهنی اؤز پوئتیک دوینغولاریله بیرلیکده صنعت دونیاسیندا داهادا قاباریق گؤسترن آذربایجان شاعیرلرینین اؤن سیراسیندا دایانیر. اونو ، آذربایجانین میلی شاعیری کیمی ذیرلندیرن موضوعلار او قدر چئشیدلی دیرکی، شاعیرین یارادیجیلیق دونیاسینی آذربایجانا باغلی اولان موضوعلاردان قیراق آنالیز ائله مک اولمور.

اونون هر بیر پوئتیک نمونه سینده آنجاق آذربایجان و آذربایجانلی روحو جانلاتیر. وورغون شعرینده اوسطوره وی کاراکترلرین تئز - تئز گؤزه چارپان اؤرنکلرین بیری ده آذربایجان قادینی دیر. ایسته ر شعرلرینده ، ایسته رسده درام اثرلرینده آذربایجان قادینی تام موقدس بیر آبیده کیمی جیلوه لنیر. اونون شعرلرینده گلن قادین . ایسته ر شاعیرین چاغداش دؤورونده اولان بیچیمده ، ایسته رده اوزاق عصیرلرده گؤرونن آذربایجانلی قادین (عونصورونه باخندا ، آنالیق ، گؤزل لیک ، عیصمت ، حیا ، قهرمانلیق ، زحمت کئش لیک ، دوشونجه لی لیک ، رئال شیوه ده گؤرونور. صمد وورغون قادین عونصورونه یاناشدیقدا اونو دوم - دورو ، اولدوغو کیمی قلمه آلیر.

اورنک اولاراق « ناتوان » شعرینده اوخویوروق:

اوزونده سون باهار ، آغزیندا یاشماق

سنین گؤزل لیگین سولغون گؤرونور.

گل یاخین ایله شک، یاخین دانیشاق

معنالی گؤزلرین دولغون گؤرونور.

.....

باخیب قارانلیغیلین سولنون رنگینه

او شهلا گۆزلرین اینجی لر تۆکدو
بیر قادین روحونون درین لیگینه
هر آخشام یئنی بیر قارانلیق چۆکدو.

.....
اغزی یاشماقلی آذربایجانلی بیر آنانین ، ائله جهده بیر شاعیر آنانین ایچهری هیجانلارینی و تاریخین اونا وئردیگی عؤمور پایینی بو کیمی میصرعلرده گؤسترن صمد وورغون ، آذربایجان قادینی نین طالعینی اولدوقجا دریندن دوشونموش و اولدوقجا تائیش اولموشدور. ناتوان شعرینده گؤرونن قادین شخصییتی حقیقتاً قارا عصرلرین بویونو یاشامیش بیر قادینی گؤستریر. بو صمد وورغون شعرینده اولان خیال و مضمونلارین عظمتی دیر. دنمک ایسته بیر کی او خالقین دونیوی و بو گونونو دریندن درک ائتمیش ، سونرا اولمز مصرعلر یاراتمیشدیر.

« بیر قادین روحونون درینلیگینه هر آخشام یئنی بیر قارانلیق چۆکدو. » دئیهن شاعیر خورشید خانیم ناتوانین چکدیگی آغری - آجیلارلا برابر تاریخی بیر آذربایجان قادینی نین تصور اولونا بیلن آبیده سینی گؤستریر. همن شعرین سونلاریندا.

« بیرتیلدی گونشین قارا پرده سی
قیزلار قاناد چالیر آغ بولوتلارا

.....
دیشمیش گؤردویون عاجز قادینلار
اونلارین شرفی ، قدری ، بؤیوک دور»

دندیکده ناتوان دان ایکی عصر سونرا گؤرونن آذربایجان قادینی نین منظره سیندن دانیشیر. بو وورغون دوشونجه سینده اولان آذربایجان قادینی نین هر ایکی منظره سی دیر، اؤتموشده اولدوغو منظره و چاغداش ایللرده گؤرونن منظره . او آذربایجان قادینی نا بو کیمی دوشونجه لرله یاناشدیقا ، قادین عؤمرونو قادین حیاتی نی اینسانلارا اولدوغو کیمی تائیتدیریر. آذربایجان قادینلارینی چاغداش حیاتی نی گتیردیگی سعادت لردن فایدالاندیفین گؤستریر. مطبخ قفس لرین سیندیرمیش آذربایجان قادینی نین گؤستریر. اونون جهالت پنجه لرینده عاجزلیگینی بوخ ، بلکه اینسان شرفینی یاشادیغینی گؤستریر.

صمد وورغون « تبریز گؤزلینه » یازدیغی شعر پارچاسیندا یئنه ده بیر آذربایجان قادینی نین اعتراض و هیجانلارینی تام اینجه لیکله آراشدیریر. اونون بو شعرینده اولان آذربایجان قادینی عصرین درام صحنه سی کیمی گؤرونن پوئتیك دوشونجه ، رئال یارادیجیلیق و گنرچک بیر حقیقت دیر.

« چوخدا فیکیر وئرمه دانیشیق لارا ،

بیلیرم ، اوره‌یین منه باغلی دیر .
 نه دیر او باشینا اؤرتدویون قارا؟
 بیزیم کی عشقیمیز بیر ائل ناغیلی دیز.....
 نه دیر بو حسرتین آدی عونوانی
 باعشین ائوینده چیراق یانماسین
 آه آراز ! آه آراز ، وعده میز هانی ؟
 بیر اوره‌ک ایکیه پارچالانماسین
 آیریدی بیر وورغو ازلدن بیزی
 پارلادی شاهلارین قان رنگلی تاجی
 سیخلاشان بیر دومان آلدی تبریزی
 فلک بختیمیزه باخدی قیقاجی
 آنان ورمه‌دی یوخسول یووادا
 سویوق بیر مزاری الینله قازدین
 بابان اؤکوزویله اولدو تارلادا
 بوتون بیر تاریخی سینهنه یازدین .

یوخاریدا اوخودوغوموز مصرعلر تبریزلی بیر گؤزه‌لین طالعینی تام بلدچیلیکله اوخوجویا آنلادیر .
 بو ایسه وورغون شعرینده اولان حکمت‌لرین بیری دیر . او هر نه‌یه یاناشیرسا، بلد اولدوقدا اونا ساری
 یاناشیر، اونون شعرلری بیر فیلولوزوف باخیشی ، بیر فیلولوزوف تحلیلی دیر دنسه‌ک سهو دئییل .
 دنمک آذربایجاندا ۲۵ - ۱۳۲۴ بیر ایلیک حؤکومتی نظرده آلیب اونون دنوریلدیگیندن سونرا یاشایان
 بیر تبریزلی قادینی نظرده آلیب ، خالقین کئچمیش طالعینی پوئتیک دوشونجه‌لرله بیزه اچیقلایان صمد
 وورغون همین شعرده :

.....
 بیلیرم سئوگیلیم ، بیلیرم گئرچک
 سیزده قیش گونودور ، بیزده باهاردیر
 اودور، باغ او قیزا ، باخ او گلینه
 باخدیقجا قایناییر انسانین قانی
 آزادلیق بایراغین آلیب الینه
 گوش سالاملاییر آذربایجان .

.....
 گۆزلىرىن دولماسىن دايان بىر آزدا

قلىپىندە سىڭگىن دە ، دردىن دە حق دىر.....

آزادلىق بايراقى گوللو بىر يازدا

تېرىزىن اوستونده پارلاياچاقدير.

دندىكدە اومىد وئىرىجى بىر حالدا يىنە آذربايجانلى بىر قادين اۇز قاينغىلاريله برابر سىڭگى داشىيان موناسىبىتە بىلدىرىر. او تېرىز گۆزەلىنە وئىردىگى اومىدلە ياناشى اۆلكەنىن او بىرى باشىندا شاهلار اليندن آزاد اولموش آذربايجان قىزىنى ، آذربايجان گلىنىنى گۆستىر و تېرىزىن اوستونده پارلاياچاق بىر بايراق گۆستىر.

شاهلارلىن آرادان گىتىدىگى بىر دۇورو مژدە وئىر. دىمك آغزى ياشماقلى شوشاقىزى (ناتوان) و گوللو بايلىقلى تېرىز گۆزلىنى مصرعلرىندە جانلاندىران صمد وورغون آذربايجان قادينىن عىصمت و حىاسىنى خاطرلادىر. بو نكجه بىر كلاسىك دوشونجه دىئىل بلكە آذربايجاندا اولان قادين كاراكتىرى ، قادين داورانىشى دىر. ائله جەدە ، ياندىرىلان كىتابلار « پونماسىندا يىنە آذربايجان قادينىن داھادا كلاسىك بىر قهرمانلىق اۇرنە يىنى بئله خاطرلادىر.

.....
 « بىر ورقلە تارىخلىرى ، اوتان منىم قارشىمدا

آنام تومروس كىسمە دىمى كىخسروىن باشىنى؟

كور اوغولونون ، ستارخاننىن چلنگى وار باشىمدا!

نسىللىرىم قويماياچاق داش اوستونده داشىنى

آنام تومروس كىسمە دىمى كىخسروون باشىنى؟

صمد وورغون بورادا قهرمانلىق گۆسترن بىر آذربايجان قادينىنى خاطرلادتىقدا ، تومروس ائاننىن كوروش شاهىن قارشى سىندا قهرمانلىغىنى يادا سالىر. دىمك آذربايجان قادينىن جسارت و جرعتىندن دائىشان بو منظومە ، آنالارىمىزىن دا ، بابالارىمىز كىمى غىرتلى و جسارتلى اولدوغونو گۇروروك. وورغون دوشونجهسىنىن اينجهلمەسىندىن آلدىغىمىز نىتيجەلر بىزە گۆستىرىكى او هر يىردە آذربايجان اوغولوندىن دائىشىرسا وطنىن قىزلارىنداندا سۇز آچىر ، بونا گۆرە كى ، هر يىكى عىنوردە عىنى كاراكتىرلر ، عىنى علامتلر گۇرور. هر يىكىسىنىن رولونو گۆسترمك اىستەيىر. بىز صمد وورغون شعرىندە گۇردويوموز نىآذربايجان قادينىن شىخصىتىندە ، داھىلىك ، كامىللىك و آنالىق صورتلرىنى تاپىرىق. سۇز يوخ كى بو كىمى آز حجىملى بىر مقالهدە وورغون دوشونجهسىندە اولان آذربايجان قادينىن سىماسىنى گۆسترمك، اولاسى دىئىل ، گىنىش آختارىش و حجىملى يازى صحىفەلرى اىستەيىر.

پروفئسور مەدی خان وکیل اوفون آرشیوندن
 صمد وورغونون ایکی یئنی تاپیلان شعرلری (چاپ اولمامیش) :

ŞƏHƏR HƏYATI

Şəhərdə gündüz,
 Günəş qısqanaraq küsdü gecədən,
 Boğdu qaranlığı, can aldı yenə,
 Bir heyran qaldığım bu bilməcədən,
 Endim xəyalımın dərinliyinə.
 "xəzər" daha coşqun, daha əsəbi,
 Vururdu sahilə dalğalarını,
 "şair" ən inadkar bir cocuq kibi.

SON SÖZ

Sən ey mədən torpğından qüvvət alıb; gülən diyar,
 İgit ərlər meydanısan, qəhrəmanlar ocağısan,
 Səndə sönməz bir əməlin düşünölmüş mənası var,
 İstiqanlı bir ananın mərhəmətli qucağısan.

1931-1932

(۱۳۱۰ - ۱۳۱۱)

* دوكتور عزيز محسنی

یئنی چیخان کیتابلار :

کیتابین آدی : یار ایله صحبت «۲»

قوشانی : علیرضا تیانی خیابانی

تیراژ : ۱۰۰۰ جلد

ناشر: انتشارات فخر آذر تبریز.

یوخاریدا آدینی آپاردیغیم کیتابا دوكتور جواد هیئت جنابلاری طرفیندن محتوالی و معنالی بیر موقدمه یازیلیمیش دیر.

دوكتور جواد هیئت بو کیچیک موقدمهده آذربایجان تورکجهسینین تاریخی و آذربایجان قودرتلی و دونیاشمول شاعیرلری نسیمی ، فضولی ، میرزه علی اکبر صابر و میرزه علی معجز بارهده قیسا صورتده سؤز اچیر. دوكتور هیئت جنابلاری یازیر :

۱۹۲۵- جی ایلردن باشلاباراق دوغما آنا دیلیمیز تضييق و فشارلارا معروض قالیر و سونرا ایکنجی دونیا محاربهسی دورونده آذربایجان دئموقرات فرقهسینین یارانماسی نتیجهسینده آنا دیلیمیزده موختلیف روزنامهلر ، درگیلر ، کیتابلار نشره و چیچکلنمهیه باشلاییر و سونرا آنا دیلیمیزده یازیلان کیتابلارین و ادبی اثرلرین یانديریلماسینا باخمایاراق شهریارین یازدیغی حیدر بابا و سهندین یازدیغی «سازیمین سوزو» آذربایجان شعرینی جانلاندیریر.

آذربایجان شعرى و دیلی اسلامى اینقیلابدان سونرا نیسبى آزادلیق نتیجهسینده بؤیوک آددیملار ایرلی قویور و بو دیلده یوزلرجه شعر ، نثر ، فولکلور ، ادبی و تدقیقی کیتابلار انتشار تاپماغا باشلاییر.

دوكتور هیئت جنابلاری بو کیتابین مؤلیفی بارهده یازیر ؛ مؤلیفین ایلك اثری ۱۳۸۲- جی ایله تبریزده اوستاد یحیی شیدانین اؤن سوزو ایله نشر اندیلیر.

یوخاریدا آدینی آپاردیغیم کیتاب مؤلیفین ایکنجی اثری دیر. بو کیتاب چوخ گؤزل بیر شکیلده مینیاتورلار ایله بزهنیب ، اوستاد محمد باقر آقا میری بو مینیاتورلارین یارادیجیسی دیر. عینالدین صادق زاده جنابلاری گؤزل خط ایله شاعیرین غزل لرینی یازیب. کیتاب اعلا و نفیس و چوخ قیمتلی گیلاسه کاغیز اوزره چاپ اولوب. دئمک اولار ، بو کیتاب داغیلماز بیر آبیده کیمی ایللر یاشاپاجاق و اونو اوخویانلارین و

واراقلایانلارین قلبینده وصفه گلمز اینجه و ظریف بیر حیسس یارادا جاقدیر. من بورادا کیتابدا یازیلان شاعیرانه و عرفانی غزل لردن اؤرنک اولاراق بیر نجه بیت نقل اندیب شاعیر اوچون شن گلهجک آرزولاییرام :

" قیل و قال ایله توکتدیم عؤمرومو بیهوده من "
 " بیلمه دیم کؤنلومه کی بو یاندیران سئودا نه دیر "
 " حیکمت دونیانی سؤردوم ، قصه وارلیق نه دیر "
 " عابد و زاهد نه دیر ، شوریده و شیدا نه دیر "
 " گؤز گؤرور چشم سر ایله سرّ دنیا آنلامیر "
 " سرّ دنیا بیر یانا ، اسرار ما فیها نه دیر ؟ "

فرهنگ تاریخی - تطبیقی زبان های اورال و آلتائیک - جلد اول
 تألیف : روشن خیایوی با همکاری مهندس ساوالان پورا کبر خیایوی ، عاکفه صیانی اردبیلی

کتاب فوق در شهر قم بوسیله انتشارات بخشایش چاپ و در یک هزار نسخه منتشر گردیده است . در شروع کتاب جناب روشن خیایوی نوشته اند : تقدیم به روح پاک و مطهر پدرم که از لحظه ای که چشم به این جهان گشودم در مکتبش یاد گرفتم که دوست داشته باشم همه را ، مردم را ، وطن مقدسم را ، زبانم را ، فرهنگم را و دینم را و ... و تقدیم به سوته دلان همیشه عاشق !

کتاب شامل مقالات و آگاهی است درباره زبان شناسی و زبان های - اورال - آلتائیک در صفحه پنجم کتاب مؤلف می نویسد : گفتنی است که متأسفانه قدمت زبان شناسی - در همه شاخه ها در مورد زبان های اورال - آلتائیک به بیش از سه دهه نمی رسد... و در صفحه نهم کتاب نوشته شده است : " لازم به گفتن است که در طی مطالعات و پژوهش های دقیق در زمینه ریشه شناسی واژه های ترکی ، به نکات بسیار جالبی متوجه شده که برای اولین بار است که در دنیا درباره زبان های اورال - آلتائیک و ریشه آن ها و چگونگی تطّور و تحوّل آن ها کشف و اعلام می شود "

«زبان شناسان ایرانی با اکراه و حتی برای اثبات و نشان دادن این نیت که زبان ترکی زبانی نیست که قوانین زبان شناسی در مورد تحولات تاریخی آن صدق نماید!! دست به تحقیق های اجمالی در مورد زبان های ترکی می زنند.»

و در صفحه ۴۸ کتاب می نویسد «... در عالم سومر شناسی یافتن پیوند های عمیق و واقعی بین زبان و فرهنگ و نژاد مردم سومر با اقوام و مللی که امروز از طرف دانشمندان به نام "اورال - آلتائیک" نامیده می شوند و البته این عنوان بیشتر در مورد زبان این اقوام و ملل به کار می رود. در مورد نژاد اینان بیشتر نام و عنوان «ترکان» یا «تورانیان» و حتی «بومیان باستانی آسیا» را به کار می برند. تحقیقات زبان شناسی و تاریخ تحول زبان سومری و ترکی نشان می دهد که سومریان نیاکان باستانی تورکان بوده اند. مؤلف در ادامه می نویسد :

تحول واژگان سومری از حدود سه و چهار هزار (۴۰۰۰ - ۳۰۰۰ ق. م.) سال قبل از میلاد تا امروز به صورت قانونمند و طبق قوانین ثابت و علمی پذیرفته و اینک این قوانین از طرف علمای زبان شناس در حقیقت تدوین و کشف می شود. مؤلف در ادامه می افزاید: «... بله تأکید می کنم مهم این بوده است که ما متوجه شده و دریافته و در حقیقت کشف کرده ایم که تحول واژگان زبان سومری طبق قوانین و اسلوب خاص صورت پذیرفته و این قوانین و اسلوب در اختیار ما است و ما می توانیم با بکارگیری این قوانین و اسلوب خط سیر تحول واژگان سومری رابه ترکی در طول تاریخ دنبال نمائیم.

مؤلف بیش از ۲۵ سال در تألیف و تدوین این اثر گرانبها و کم نظیر زحمت کشیده و حتا سلامت خود را خلل دار کرده است و اظهار امیدواری نموده که این کتاب در صورت انتشار منظم و مرتب شامل ۱۵ جلد خواهد شد و در مقدمه کتاب پس از اظهار سپاس از فرزند و همسر و دیگر دوستان و نزدیکان چنین نوشته : «... اما نمی توان از استادان سخن گفت و بیاد مرد بزرگوار و نستوه عرصه زبان و ادبیات فرهنگ و تاریخ آذربایجان ، یعنی استاد دکتر جواد هیئت نبود - مسلماً تاریخ ، تلاش های این استاد بزرگ را همواره با افتخار یاد خواهد کرد...»

ما امیدواریم با کوشش و مساعی خستگی ناپذیر این انسان پرتلاش و دانشمند این آثار بیاد ماندنی برای استفاده مردم سرزمین ما منتشر شود و برای این مرد گراندقدر آرزوی موفقیت و سلامت نموده و مطالعه این اثر گرانبها را به خوانندگان خود توصیه می کنیم.

کیتابین آدی دویغو چیچکلری ،

شاعیر : حسن مجید زاده (ساوالان) ،

قطع : رقعی ، صحیفه ۱۹۶ ،

سایى ۳۰۰۰ ، قیمتی ۱۹۰۰ تومن .

حۇرمتلى اوخوجولاریمیز بوشاعیرین آدی ایله ایل لردن
بىرى تانیشدیرلار و بیلیر مجیدزاده (ساوالان) لاپ گنج
یاشلاریندان ، اۆلكه میز ، دیلیمیز ، منلیگیمیز اوغروندا
یورولمادان چالیشیب دیر . محمد رضاخانین قارا ، قورخولو ،
قان - قان دییهن گۆنلرینده ، وارلیغیمیزی مدتیتمیزی بیر
جلاد کیمی ایاقلاری آلتیندا ایاقلایان زامان ، دوغما آنا
دیلمیزده یازیلان کیتابلاری یاخیب یانديران چاغلاردا .

بو موباریز شاعیر جرأت و جسارتله ، دیلیندن ، ائلیندن . ادبیاتیندان سؤز آچماغا باشلادی و بو یولدا ،
اونون بیر نئچه اثری هله اسلامی انقلابیندان قاباق یاییلیب بیر چوخ اۆلكه لری گزیردی . اودور ساوالان بیر
موباریز شاعیر کیمی یالنینز اؤز دوغما وطنیده یوخ . حتا خارجی اۆلكه لرده تانیلماغا باشلادی . اونون اثرلری ،
تورکیده ، شمالی آذربایجاندا بعضی اوروپا اۆلكه لرینده چاپ اولوب یاییلدی . دیلی نین ، مدنیتی نین ،
تاریخی نین یولوندا یاریم عصردن آرتیق چالیشان بو وطن شاعیری نین اثرلری داخلی مطبوعاتدا ، ها بئله
وارلیق درگی سی نین بیرینجی ساینندان باشلایاراق بو ۲۷ ایلین عرضینده آردی کسيلمه دن یاییلیب و
خلقی میز ، اونو بؤیوک عشق و سئوگیله قاریشلامیشدیر . آدینی یوخاریدا آپاردیغیم کتاب اونون یازیب -
یاراتدیغی اثرلری نین بیر کیچیک حصّه سی اولاراق بو تزه لیکده نشر اولوب یاییلیبدیر . مؤلیف بو کیتابدا اؤن
سؤز یئرینه «آپاردی سئل لر سارانی» دان دانیشیر ، بو اونودولماز ، معنالی ، محتوالی اثر ، خلقی میزین
اینسانی عنعنه لری نین ، وطن پرورلیک ، دیانت عفت ، وفا ، صداقت ، بو کیمی خصلت لری نین بیر اؤزنگ دیر :

گئدین دئیین خان چوبانا

گلمه سین بو ایل موغانا

موغان باتیب ناحق قانا

آپاردی ستلر سارانی بیر اوجا بویلو بالامی. نه قدر

نه قدر نیسگیلی و اوره ک یاندیریچی دیر بو سۆزلر: «... موغان باتیب ناحق قانا» آپاردی ستلر سارانی. بو صداقتلی ، اۆز خلقی نین دردینی دریندن بیلن یورولماز شاعیر" آپاردی ستلر سارانی" منظومه سینده آخیچی ، گۆزل ، اورکلرین درین لیکلرینه قدر تأثیر ائدن سۆزلریله بیر جانلی تابلو کیمی بو وضعیتنی تجسم ائدیر.

شاعیر «ساوالان» اۆز دوغما آنا یوردونو بوتون وارلیغی ایله سئویر و اونو بهشت اعلا تین بیر بو جاغی کیمی حیس ائدیر. او ، شاعیرانه بیر طرزده دئییر ، منیم کۆکوم بوردادیر ، جانیم اۆز دوغما یوردوما قوربان دیر و اۆز شیرین ، دوغما آنا دیلیمه اوره کدن باغلی یام. قوی شاعیرین اۆز سۆزلرینی اوخویاق:

«خوشا عؤمر ومده بوندان کیم بو یتر دوغما دیاریم دیر
باغیم، باغچام، گولوم، سرویم، یاشیل سولماز بهاریم دیر»
«... منیم اصلیم ، کۆکوم بوردا ، جانیم قوربان دی بو یوردا
فلک سالسین منی هاردا ، بو یتر فخریم وقاریم دیر»
«... بهشتدن بیر بو جاق یوردوم ، مقدس دیر اوجاق یوردوم
اوغول ، قیزی ، قوچاق یوردوم ، ارنلر یادگاریم دیر»
«ساوالان بو ائله باغلی ، ائله ، شیرین دیله باغلی
اولار بولبول گوله باغلی ، منیم سئوگیم دیاریم دیر»

«ساوالان» اۆز دوغما خالقینی ، دیلینی بوتون وجودیله سئون و اونا دریندن محبت بسله یین «دیلیم» عونوانلی شعرینده ، اوجا بیر سس ایله هارای چکیب دئییر ، دیلیم منیم گونشیم دیر ، اییم ، اولدوزوم ، پارلاق سحریم دیر ، ووقاریم ، شأنیم ، شؤهرتیم دیر ، ذوقیم ، عشقیم ، هوسیم دیر. اونونلا اویره نیب بیلدیم حیات ایچره نه بییم وار ، نه بییم یوخ. قوی بو عاشیق شاعیرین اۆز دوغما و محبتلی سۆزلرینی دینله یک :

«اویره نیب بیلدیم حیات ایچره نه واریم دی دیلیم
گول چیچک عطرلی بیر نازلی بهاریم دی دیلیم»
«... اعتباریم ، شرفیم ، منلیگیم اول دغما آنام

آنامین دا آناسی شانلی ووقاریمدی دیلیم»
 «... گونشیم ، اولدوزوم ، آییم ، برکتلی بولودوم
 پارلاق آیدین سحریم اولکه مداریمدی دیلیم»

کیتابین سونوندا؟ بو موباریز و قدرتلی «دینله گلین قایاسین» ادلی پونماسیندا ، جمعیتده باش وئرن عوصیانلاری ، خانلارین و حاکیم قوه لرین توره تدیکلری فاجیعه لر نتیجه سینده بیلیر. شاعیر چوخ ساده و اوره یه یاتان بیر دیل ایله گوستریرکی ، ساده زحمتکش اینسانلارین ، عشقی ، اومیدی ، دیله گی بو ظالیم قان ایچن لرین آیاهی آلتیندا تاپدالانیر و اؤدور اؤز نیفرتینی بئله یاراماز و ملعون اینسانلارین باشینا یاغدیریر. موباریز شاعیرین اثرینی گُرک دریندن اوخوماق و بهره لنمک. بیز صیرسیزلیکه شاعرین بو کیتابی نین ایکنجی و اوچونجو جیلدری نین گون اوزو گورمک اینتظارینداییق.

کیتابین آدی : دیوان ترکی ناظر شرفخانه ای ،
 سایه : ۲۰۰۰ نوسخه ، قیمت: ۲۸۰۰ تومن
 ناشر: اینتیشارات بخشایش قم

حورمتلی مؤلیف کیتابین اؤن سؤزونده یازیر: ... دوغروسو
 هانسی دیل دیرکی اونون فولکلورو بو قدر زنگین و کلمه لری
 رنگین و کلامی ترکیبلری بو قدر فورمالی و آهنگین و اونون
 اوخشاملاری بو قدر اوره یه یاتان و روحلاری سیغاللایان و
 قوروموش جسم لره یئنی جان بخش ائدن اولاق؟

مؤلیف بو اوره یی سیغاللایان و قیمتلی اثرینی « بوتون تورک عالمینه خصوصیه آذربایجانلی
 وطنداشلارینا اتحاف ائدیر » کیتابا شاعیرین نشر ائتدیگی اوچ شعر کیتابی : « اولدوزلو دنیز » ، « شنه لی
 سحر » ، « ماهنلی چای » و تخمینا بیر ایل بوندان قاباغا کیمی یازیب یاراتدینی شعر لر داخل اولور.

درین احساسلی و صداقتلی شاعیر ۳۶۰ صحیفه‌نی بزه‌ین اثرینده ایسته‌ر غزل ، قصیده ، مثنوی ، رباعی بحر طویل ، رباعی عروض وزن‌لی شعرلرینده و ایسته‌ر سربست هیجائی پونزیاسیندا ، اؤز شاعیر طبعینی سیناییب و جرات‌له دییه بیلرم او ، بوتون یاراتدیغی شعرلرینده ، هر بیر باخیمدان ، ایسته‌ر شعریت ، وزن ، دیل ، موضوع ، ایسته‌ر بدیعی‌لیک ، درین فلسفی دونیا گؤروشو ایله ذیرلی و اؤلمز اثر یارادیدیر.

بو صداقتلی ، ائلین ، دیلینی ، یوردونو بوتون وارلیغی ایله سئون شاعر دنمک اولار کیتابی‌نین هر بیر صحیفه‌سینده اؤز صاف و پاک و تمیز ایده الینی ایفاده ائدیر. شاعر باره‌ده دئیر شاعر گرک هر شئی‌دن اول خالق‌نین بوغولان سسینی اوجالتسین ، ائلینه ، یوردونا ، خلقینه پارلاق بیر دونیا یارا اتسین:

«شاعیره گرک‌دیر ، گرک‌دیر ، گرک
خالق‌نین بوغولان سسینی اوجالتسین»
«أل‌لری باغلی‌سا گؤزلری ایله
ائلینه ، ایشیق‌لی دونیا یاراتسین»

او « شاعیر اول » شعرینده هارای چکیر و بوتون وجودیله فریاد ائدیر. شاعیر گرک مظلوملارین قولو اولسون ظالیم‌لرین دوشمنی، ووقار ایله دایانسین ، هر بیرناکسین قاباغیندا آییلمه‌سین ، جوشغون دالغالارکیمی هر زامان دالغالانسین و آلی آغ دایما اؤز دوغما خلق‌نین خیدمتینده شاعیر اولان کیمسه ، نه ایسته‌یر ، او ، ایسته‌یر بوتون کائنات ایچره خوشبخت‌لیک حاکیم اولسون و ک‌دردن و غصه‌دن بیر اثر قالماسین بوتون اینسانلار سئوگی ایله ، محبت ایله یاشاسینلار.

شاعیر اینسانلیغین گله‌جگینه بؤیوک نیک‌بین‌لیگه اینانیر. او ، حثیرتله یان - یوره‌سینه باخیر و گؤرور هر بیر یان نور ایله بویاتیب:

«حثیرتله باخیرام اوفوقه ساری
گؤرورم هر یانی بوروبور شافاق»
«بو قیزیل قانادلی یاشیل نفسلی
یوکستلیر گؤیلره اوچماغا آنجاق»

شاعىر جمعىتدە اولان چىركىنلىكلەر قارائلىقلارلا ، ياراتىغى اولولو شەرلىرى اىلە ، كىسگىن قلمى ، ذكاه ، ھونر و استعدادى اىلە موبارىزەيە گىرىشىر ، اۈز حق يولونا و قدرتىنە درىندىن اينانير و بۇيوك بىر ايناملا دئىر:

«ألولو گۇنشىم خىلتىم بو دور
گىجەنى كۇكوندىن ياندىرىپ ياخان»

شاعىر وطنىنىن وورغونودور ، او ، اۈز دوغما يوردو يولوندا ھر بىر شىدىن كىچمەيە آند ايچىر.
آند اولسون آدىلى شەرىندە بو وطن وورغونو، احساسلى شاعىر، اۈرەك سۆزلىرىنى بىلە آچىر:

«... غرورە ، غنىرتە ، عھدە ، وفايە ، اىلقارە
شھامتە ، شرفە ، اعتىبارە آند اولسون»
«... جمىلە بو پاشايا قھرمان «لومومبايە»
خروش خىلقە صف كار زارە آند اولسون»
«زىبورە ، انجىلە ، ىشتە ، قرآنە ،
آيا ، گۇنە ، فلکە ، روزگارە ، آند اولسون»
«نە قدر اۈلمەمىشم آى منىم گۇزل وطنىم
اونوتمارام سنى پروردگارە آند اولسون»

بو درىن احساسلى شاعىرىن كلىياتى باشدان - باشا اوخومالى فايدالانمالى ، لذت اپارمالى دىر. شاعىر
« پىشىك اىستەيىر پىلنگ اولا ». خىلقى مىزىن گىنىش درىن مضمونلو فولكلوروندىن اىستىفادە اندىرو چوخ
آجى بىر طنز اىلە يازىر. بو آدىنى اينسان قوبان كىمسە اذىت اندىلرى اذىت ائتمەدن قاباق اۈلدورون، دىيە
حتا بىر يىرتىجى حىيوانلارى ، آسلانى ، بىرى ، پىلنگى ، قىرىر ، قارىشقايا ، سىچانا زھر ايچىردىر، ھر
اىستەدىگى جانلىنى يارالايىر ، پارچالايىر ، اۈلدورور ، او ، يالنىز خىانت و خىلە اىلە بىلە بىر ايشلرە آل قويا
بىلىر. او ، «حقوق بشر» ، «ديوان عدالت» ، عفو بين الملل ، بو كىمى عونوانلارى اىندە بىر اويونچاق و
بىلگەاندىر. شاعىر، آخىجى ، گۇزل ، سادە ، تاثير اندىجى و چوخ معنالى مصراعلار اىلە بو منظومەنى باشا
چاندىرىر.

شاعیر کیتابی سونوندا ۱۷ صحیفهده ، کیتابدا گئدن بوتون عربجه ، فارسجا ، تورکجه لوغتاری ایضاح ائدیر . ۱۴ صحیفهده اعلام (جوغرافی آدلاری ، منطقہ و یئر آدلاری ، بعضی عالمترین و اثرلرین آدی و عونوانی) بو کیتابدا آیدینلاشیر .

بوتون بو اینسرلر چوخ دقہه لایق دیر و معلوم اولور مؤلیف هر بیر نظرندن بو کیتابی محتوالی و معنالی و حتا بعضاً بیر ادبی قایناق کیمی اؤرتانا قویور . منجه بو کیتابین هر بیر صحیفهسی ماراقلانمالی و بهره‌لنمه‌لی دیر . بیز بو نورکو کلیایی اوخوماسینی بونون اوخوجولاریمیزا توصیه ائدیریک .

کیتابین آدی: اوچوروملار

مؤلیف: مجید سلیم نژاد

تیراژی: ۴۰۰ نوسخه

۱۳۵ صحیفهده .

قیمتی: ۱۴۰۰۰ ریال

ناشر: مؤلیف

نشر یئری: تبریز

کیتابین آدی: سبک هندی

مؤلیف: مجید سلیم نژاد

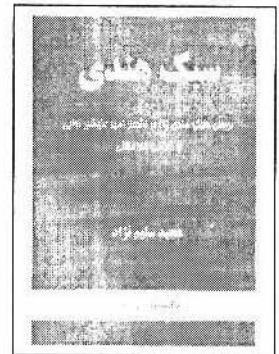
تیراژی: ۴۰۰ نوسخه

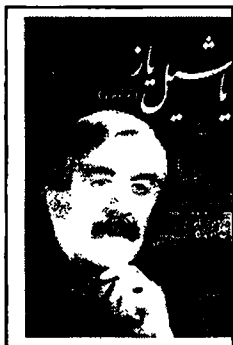
۱۱۲ صحیفهده

قیمتی: ۱۲۰۰۰ ریال

ناشر: مؤلیف

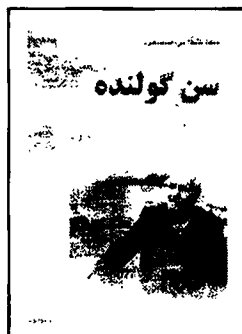
نشر یئری: تبریز.

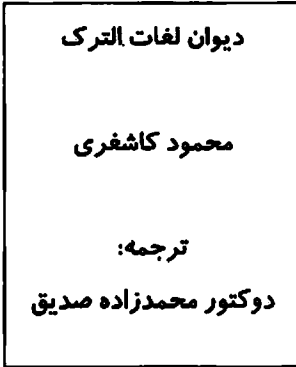

کیتابین آدی: یاشیل یاز
 یازانی: مظفر خداوندگار (موغان)
 تیراژی: ۵۰۰۰ نوسخه
 ۲۶۲ صحیفه ده
 قیمتی: ۲۵۰۰ تومن -
 اینتشارات یاز.
 نشر یشری: ارومیه

کیتابین آدی: سن گولنده
 یازانی: محمد کئشکیلانی (بینیسیلی)
 تیراژی: ۲۰۰۰ نوسخه
 ۳۱۹ صحیفه ده
 قیمتی: ۲۵۰۰ تومن
 انتشارات اندیشه نو
 نشر یشری: تهران

تذکره ساقینامه سزایان آذربایجان
 مؤلیف: میر هدایت حصاری
 تیراژی: ۳۰۰۰ نوسخه
 ۲۸۶ صحیفه
 قیمتی: ۲۵۰۰ تومن
 ناشیر: اینتشارات تابان.
 نشر یشری : تهران

کیتابین آدی : دیوان لغات الترك
 مؤلیف: محمود کاشغری
 ترجمه به زبان فارسی: دکتر محمدزاده صدیق
 قطع وزیری
 تیراژ: ۲۵۰۰ جلد
 قیمت: ۵۹۰۰ تومان
 ناشر: نشر اختر تبریز.

قورآن کریمین اون سورهسی نین تورکجه ترجمهسی
 الیفامیزا کؤچورن: رحمتلیک عبدالکریم منظوری خامنه
 چاپا حاضیر لایان: علی اکبر منظوری خامنه.
 تیراژ: ۲۰۰۰ نوسخه
 قیمتی: ۱۰۰۰ تومن
 چاپ یثری: تهران

کیتابین آدی: احساسلی بایاتیلار
 مؤلیف: ولی خانکشی زاده «قارا داغلی ولی»
 تیراژ: ۵۰۰ نوسخه، ۷۸ صحیفه ده
 قیمتی ۸۰۰ تومن
 انتشارات یاران.
 چاپ یثری تبریز

دیوان لغات الترك دن درلنمیش «ائتیمولوژیک سؤزلوک»
 درله ین: حسن بیگ هادی
 نشر یثری: تبریز، استانبول تورکجه سینده، لاتین الیفباسیله.

کتابین آدی : دیلمیزین سادە قیرامثری

یازان : حسن راشدی

چاپ : بیرینجی چاپ - ۱۳۸۳

چاپ یشری : تهران

سایى : ۲۰۰۰ جیلد

دئیر : ۵۵۰ تومن

یایینلایان : اندیشه نو نشریاتی

کتابین آدی : فولکلور توپلاما قیلاووزو

یازانلار : حسین گونئیلی ، عسگر علیایی کلیان

چاپ : بیرینجی چاپ - تهران - ۱۳۸۴

سایى : ۱۰۰۰ نسخه

دئیر : ۱۲۰۰ تومن

ساتیش یشری : تهران اندیشه نو نشریاتی - تبریز اختر و یاران نشریاتی

فولکلور توپلاما قیلاووزو کیتابی ۱۶۸ صحیفهده فولکلور نجه توپلاماق بارهده بحث اندیر؛ مؤلیفلر دورد

بؤلوم یتیمیش موضوعدان ارتیق فولکلورلا باغلی مسئلهلره توخونموش دور بو دورد بؤلوم عبارت دیرلر:

۳- فولکلور چنشىدلی قوللاری

۱- فولکلور و فولکلور توپلاماق

۴- پئشهلر و ال ایشلری ایله باغلی فولکلور

۲- طبیعت و یاشاییش لا باغلی فولکلور

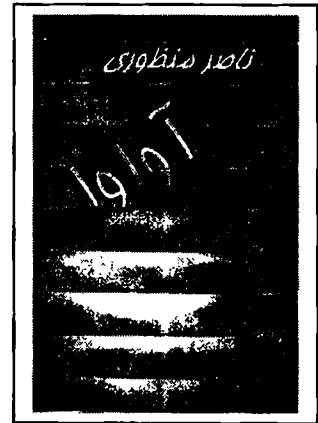
کتابین آدی : آواوا

مؤلف : ناصر منظوری

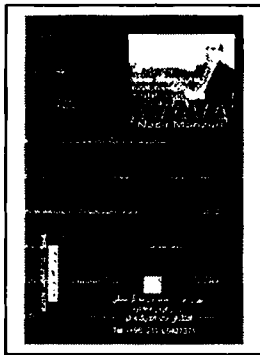
ناشر : انتشارت اندیشه نو

تیراژ : ۱۰۰۰ جیلد

چاپ نوبه تی : بیرینجی چاپ - ۱۳۸۴ - تهران

آواوا کتابی ۳۴۲ صحیفهده چاپ اولموشدور کتاب مدرن بیر سبکده یازیلیمیش بیر رومان دیر؛ مؤلیف رومانا باشلامامیشدن اؤنجه بیر سیرا آچار لوغت و مفهوم لاری اوخوجولار اوچون آچیفلامیش دیر. بو سبب اؤلور اوخوجو دولایی یول ایله رومانین قاپسیندان ایچری گیرسین و روماندا جریاندا اولان فضائی راحت منیمسه سین . حؤرمتلی اوخوجولاریمیزی رومان لا تانیش ائتمک اوچون اونندان بیر پاراگراف آشاغیدا نقل اندیریک :

ایرانا قاییداندان سؤنرا بؤ ایکنجی دفعه ایدی تبریزه گندیردیم. بیرینجی دفعه ایرت ایش لرینی یؤلا سالماق اوچون قاچاقدا گنتدیم. آنجاق بؤ یؤل جاناسینهر بیر گئتمه بی ایسته ییردیم. اؤزوم طیاره یه مینمه دیم. قاتارا مینمه ک ایسته دیم. قاتار منی آپاریردی آپاریردی او ایتگین ایتگین گؤن لریمه. او شاق لیغیمی ، جاوان لیغیمی یادا سالیردی. کنچمیش لری یادا سالدیقدا ایسته دییم تکین آپاریردی آپاریردی آجیلی - شیرین لی اولان اؤتن گؤن لریمده منی آزدیریردی . من سه اول آزمالاری سئویردیم، انله جهده آزماق لاریما سئوینیردیم. قاتارین گندیشینده اؤیره نجی لیک (طلبه لیک) چاغ لاریمدا یؤل دؤیمه ک لریم ، یؤل دؤیمه یه جان آتماق لاریم جانلانیردی. قاتارین گندیشی بیر دؤنیایدی منه.

درجه بیرده بیلیت تا.....

باکی دا تزلیکده نشر اولان و درگیمیزه چاتان کیتابلار :

کیتابین آدی : آذربایجاندا مدنی اینقیلاب

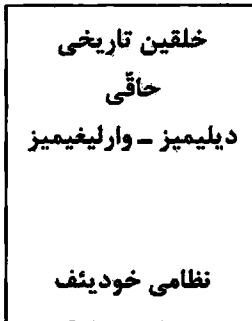
مؤلیف : مهدی خان وکیل اوف

لاتین الیفباسیله

ناشر : آبیروف ، زینالوف و اوغول لاری نشریاتی

چاپ ایلی : ۲۰۰۵ - باکی

کیتابدا ۱۹۲۰ - ۱۹۴۰ جی ایللرده جریان دا اولان مسئله لردن بحث اولونور و آذربایجاندا گنرچکلشمیش و اجتماعی مدنی حیاتین بوتون ساحه لرنی احاطه ائتمیش مدنی انقیلاب سئیرینی آراشدیریر و

کیتابین آدی: خلقین تاریخی حاقی

دیلیمیز - وارلیغیمیز

مؤلیف: نظامی خودیئف

تیراژی: ۵۰۰ نوسخه

چاپ یئری: باکی

* اکبر آزاد

سون سۆز

زامان قاتارلانیب گندیر و سورگون خاطیره لر ایسه
گۆیه سوورلور! گندیر قاتار دایانمادان موسافیرلرینی
میندیریر - سالییر. هر دن ایسه بیر خبر سس لنیر. خبر
سس لندی :

اوستاد محمد علی فرزانه سونسوزلوغا قوووشدو...!
خیرله یاناشی اوستادین سسی گلیر:

خزل اؤلوموش و جودومو آذربایجانا ، تبریز تاپشیرین!

میلت ایسه بو سسه هر یتردن: تبریزدن، اورمیه دن، اردبیل دن، زنجان دن، قوم دان، همدان دان، طهیران دان،
سوندن، آلمان دان و ... سس وئریب سسله ییرلر :

باشین ساغ اولسون آذربایجان!

قارداش - قارداشا ، باجی - باجییا ، انا - اوغولا و ... آذربایجان - آذربایجانا باش ساغلیفی وئریر.
سورگونلر نسلیندن قوجامان بیر اینسان سونسوزلوغا قوووشور. میلت نیسگیلی بیر خاطیره نین آجی سینی بیر
داها دادیر. ۱۳۲۵- دن بو گونه قدر سورگون دوشموش دیدرگین خاطیره لر باش قالخیزیب و ایتگین دوشموش
قارداشینی آلقیشلاییر؛ آلقیشلاییر باغیریر :

اٹلیم - اولوسوم ؛ اناام - دیلیم ؛ وطنیم - وطنیم ؛ وطنیم دیلیم - دیلیم!

بیر طیاره سوندن تبریزه خاطیره داشییر، نیسگیلی بیر خاطیره! کیمی بو خاطیره دن گورخور کیمی ایسه اونو
سویر. میلت خاطیره نی چینیینه آلیر ، تبریز ایسه ایگید اوغلونو باغیرنا باسیر!

حیدر بابا یولوم سندن کچ اولدو عؤمور کنجدی گلمه دیم گنج اولدو

هنج بیلمه دیم گؤزل لرین ننج اولدو

بیلمزیدیم دؤنگه لر وار دؤنوم وار ایتگین لیک وار ، آیریلیق وار اؤلوم وار

دنییرلر ۱۳۲۹- جو ایلرده دیله، وطنه ، وطنده یاشایان میلته خاطر اونی یاخالییب حسه آییلاز. حبس ده
شاللاق ائتیندا کؤینگی دیدیلیب ، ائی اُپرییب ، کؤینک ائه ، ائی - قانی کؤینگه گئییشیا!

گؤرسن او دیدیلیمیش قانلی کؤینک هاردا دیر؟! کیم او کؤینک دن بیر خبر ، بیر شکیل گتیره بیلر!؟

او کؤینک او قانلی کؤینک سورگون دوشموش ، دیدرگین دوشموش بیزی تمثیل ائدیر. او بیزیم خاطیره میز ،
تاریخیمیز دیر! او کؤینک بیزیم بایراغیمیز دیر!

زامان قاتارلانیب گندیر و خزل اولموش خاطیره لر گۆیه سوورلور ...

20 YANVAR-AZƏRBAYCAN TARXİNİN QANLI SƏHİFƏSİ

Ötən əsrin 80-ci illərində keçmiş SSRİ-də başlanan yenidənqurma hərəkatı Azərbaycan xalqının həyatından izsiz ötüşmədi. Ölkədə demokratik prinsiplərin bərqərar olunmasına cəhd edilməsi millətlərin müstəqillik uğrunda mübarizəyə qalxmasına və azsaylı xalqların separatist hərəkatlarının başlanmasına təkan verdi.

1988-ci ilin əvvəllərində Azərbaycanın əzəli torpaqları olan, uzun illər rusların apardığı siyasət nəticəsində ermənilərin kompakt yaşadığı əraziyə çevrilən Dağlıq Qarabağ erməni separatizminin yuvasına çevrildi.

Ermənilərin «Böyük Ermənistan» planının tərkib hissəsi kimi ortaya atılmış Dağlıq Qarabağ problemi Azərbaycan xalqı tərəfindən elə ilk günlərdən respublikanın ərazi bütövlüyünə qarşı, vətəndaşların konstitusiyaya hüquqlarının pozulmasına yönəldilmiş bir cəhd kimi qəbul olundu. Azərbaycan xalqı separatizmin yuvasının dağıdılması və xalqlar arasında düşmənçilik toxumu səpən ciynayətkarların cəzalandırılmasını Moskvadan tələb etdi. Lakin Dağlıq Qarabağ Muxtar Vilayətinin Azərbaycanın tərkibindən çıxarılması məqsədini güdən və Kremlin tərəfindən açıq-aşkar dəstəklənən siyasət mərhələ-mərhələ həyata keçirildi.

Moskvanın Azərbaycana qarşı qərəzli siyasət yeritməsi, respublika rəhbərliyinin xalqın taleyinə açıq-aşkar laqeydlik nümayiş etdirərək Kremlin buyruq quluna çevrilməsi geniş xalq kütlələri içərisində qəzəb və etirazlara səbəb oldu. Bütün Azərbaycan xalqı ayağa qalxaraq Mərkəzdən erməni separatizminə və Ermənistanın ərazi iddialarına son qoymağı tələb etdi, əks halda Azərbaycanın İttifaqın tərkibindən çıxacağı və müstəqilliyini elan edəcəyi bildirildi. SSRİ rəhbərliyi isə respublikada haqq-ədalətin bərqərar edilməsi uğrunda səsini qaldıran xalqa açıq divan tutmaq yolunu seçdi. Sovet ordusunun, xüsusi təyinatlı dəstələrin və daxili qoşunların iri kontingentinin 1990-cı il yanvarın 20-də fəvqəladə vəziyyət elan edilmədən Bakını zəbt etməsi xüsusi qəddarlıq və misli görünməmiş vəhşiliklə müşayiət olunmuş 20 yanvar günü Bakıda sovet hərbciləri tərəfindən 121 nəfər öldürülmüş, 370-dən artıq adam yaralanmış, 321 nəfər isə itkin düşmüşdür.

Sonrakı günlərdə Bakıda və respublikanın bir neçə rayonunda hərbiçilər tərəfindən 9 nəfər dinc Azərbaycan vətəndaşı öldürülmüşdür.

Ayağa qalxan xalqın inam və iradəsini qırmaq, milli mənliliyini alçaltmaq və sovet hərbi məşinının gücünü nümayiş etdirmək məqsədilə həyata keçirilən 20 yanvar faciəsi totalitar kommunist rejiminin Azərbaycan xalqına qarşı hərbi təcavüzü və cinayəti idi.

Keçmiş sovet dövlətinin hərbi məşinının həmin gün Azərbaycan xalqına qarşı həyata keçirdiyi vəhşi terror aktı bəşər tarixində insanlığa qarşı törədilmiş ən ağır cinayətlərdən biri kimi əbədi olaraq qalacaqdır. Öz qanuni konstitusiya hüquqlarının təmin edilməsi tələbləri ilə ayağa qalxmış dinc əhaliyə divan tutulması, kütləvi terror nəticəsində yüzlərlə günahsız insanın qətlə yetirilməsi və yaralanması totalitar sovet rejiminin süqutu ərəfəsində onun cinayətkar mahiyyətini bütün dünyaya bir daha nümayiş etdirdi.

Sovet dövründə 20 Yanvar faciəsi zamanı baş vermiş hadisələr şüurlu surətdə təhrif olunmuş və unudurulmağa cəhd olunmuşdu. Hətta, Azərbaycan öz müstəqilliyini əldə etdikdən sonra Qanlı Yanvar hadisələrinə rəsmi münasibət uzun müddət dəyişmədi. Yalnız Azərbaycan xalqının ümummilli lideri Heydər Əliyevin ölkə rəhbərliyinə qayıdışından sonra 1994-cü ildə 20 Yanvar hadisələrinin mahiyyəti məhz onun təşəbbüsü və bilavasitə iştirakı ilə açıqlandı, onlara siyasi-hüquqi qiymət verildi və cinayəti törədənlərin adları ictimaiyyətə açıqlandı.

Azərbaycan xalqı 20 Yanvarda hərbi, siyasi, mənəvi təcavüzə məruz qalsa da, öz tarixi qəhrəmanlıq ənənələrinə sadıq olduğunu, vətənin azadlığı və müstəqilliyi naminə ən ağır sınaqlara sinə gərmək, hətta şəhid vermək azmini bütün dünyaya nümayiş etdirdi. 1990-cı ilin 20 Yanvarında Azərbaycanın azadlığı və müstəqilliyi uğrunda şəhidlik zirvəsinə ucalmış Vətən övladları özlərinin fədakarlığı, şəhidliyi ilə xalqımızın qəhrəmanlıq salnaməsinə parlaq səhifə yazdılar. Bu gün Azərbaycan xalqı onun milli mənliliyini qorumaq üçün öz canlarından keçməyə hazır olan övladları ilə fəxr edir.

17 yanvar 2006-ci il Tehran

وارلیق درگیسی نین یازیچیلار هئیأتی و اوخوجولارینا موراجیعت

حورمتلی یازیچیلار و اوخوجولاریمیزدان اوز مقاله لرینی حاضیرلادیغی زامان آشاغیداکی قئیدلره دیقت یتیرمه لرینی خواهیش اندیریک:

۱ - مقاله لر ایستاندارد A4 کاغذی نین بیر اوزونده اوخوناقلی شکیلده یازیلمالیدیر.
۲ - باشلیقدان سونرا ، مقاله نین خولاصه سی و آچار سؤزلر (مقاله نین مضمونونو تمثیل ائدن اساس کلمه لر) درج اندیلمه لیدیر.

۳ - بۆتون یازیلار اورتوقرافیک قوراللار اساسیندا تنظیم اندیلمه لیدیر.

۴ - تۆرک دیلینده یازیلان مقاله لر آذربایجان تۆرکجه سی نین ادبی شیوه سینده اولمالیدیر. وارلیق درگیسی باشقا تۆرک دیللی خالقلارین ادبی ناییلیتلریندن و اونلارین سوز خزینه سیندن مؤعین درجه ده و آذربایجان شیوه سینین پوزماماق و خالقین دیلیندن قوپماماق شرطی ایله فایدالانماغی ضروری حساب اندیر ، آنتجاق آذربایجان دیلی نین اوزونه مخصوص شیوه لرینی و گۆزللیکلرینی قوروماغی اوز باشلیجا وظیفه بوزجو حساب اندیر. باشقا تۆرک دیل لرینی و شیوه لرینی و اونلارین فولکلورونو آراشدیرماغا حصر اولموش مقاله لر طبیعتاً بو قایدادان ایستیثنا اندیلیر. درگیمیزه چاتان بۆتون مقاله لرین مؤلفلرینه تشکورو موزو بیلدیرمکله برابر ، لازیم گلینجه اونلاردا ایشلنن بعضی کلمه لر یا عیبارتلری آذربایجانلیلاشدیرماق حاقینی اوزوموزه ساخلا بیریق.

۵ - یازیچی نین آدی ، آدرسی و تلفون نومره سی و مؤمکونسه عکسی مقاله نی مؤشایعت ائله مه لیدیر.

۶ - ایمکان اولدوغو حالدا مقاله **Word** بیلگی سایار برنامه سی ایله حاضیرلانمالی و بیر دیسکت اوزرینده وارلیغین دفترینه چاتدیریلمالیدیر.

۷ - شخص ، طایفا و مکان آدلاری نین دۆزگون ایملاسی لاتین ایفباسیندا وئرلمه لیدیر.

وارلیق درگیسی لازیم گلینجه مقاله لر قیسالتما و ایصلاح ائتمه حاقینا مالیکدیر.

دیرلی امکداشلیغینیزا گۆزه تشکورو موزو بیلدیریریک.

۸ - وارلیقدا چاپ اولونان مقاله لرده کی مطلب لرین مسئولیتی یازیچیلارین اوز

عهده لرینه دیر.

وارلیق درگیسی

حسین جاویدین
۱۲۳ یاشلیغی موناسبتینه

وارلیق - مجله فرهنگی، ادبی، هنری به زبان ترکی و فارسی

شماره امتیاز: ۸۵۳۸

صاحب امتیاز و مدیر مسئول: دکتر جواد هیئت

چاپ کیمیا

تایپ و صفحه بندی: ماوی چیچکلر ۰۹۳۲۹۳۲۷۸۳۵

آدرس: تهران، شهرک قدس، فاز ۲، خیابان هرمزان، برج ۹، طبقه ۳ و یا

تهران، خیابان فلسطین شمالی، شماره ۱۵۱، کد پستی ۱۴۱۶۹

تلفن: ۶۶۴۶۶۳۶۶

VARLIQ - Quarterly Journal in Persian and Turkish

Chief Editor: Dr. Javad Heyat

3rd fl., Tower 9, Hormozan Ave., Phase 2, Shahrake Gharb or

151 Felestin Ave., Tehran, IRAN, Tel. 66466366

mail: varliqinfo@yahoo.com

ISSN 10237186

۹۰۰ تومن